

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΜΥΝΑΣ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ

Εθνική Φρουρά και Ιστορία

ΘΑΒΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΗΣ
ΕΣΧΕΝ ΜΑΘΗΣΙΝ

Ιούλιος - Δεκέμβριος 2023

Τεύχος 52ο

ΟΛΒΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΣΧΕΝ ΜΑΘΗΣΙΝ

«Ευτυχής θεωρείται όποιος γνωρίζει Ιστορία»

*«Πραγματικά πλούσιος θεωρείται εκείνος που διδάχθηκε πώς να
ερευνά συστηματικά τον κόσμο»*

Ευριπίδης, 480 - 406 π.Χ.
(Κλήμης Αλεξανδρεύς, Εδάφιο 910)

Απευθυνόμαστε προς όλους όσους ενδιαφέρονται να δημοσιεύσουν εργασία τους στο Περιοδικό "Εθνική Φρουρά και Ιστορία".

Όροι Συνεργασίας:

Το Περιοδικό δέχεται για δημοσίευση εργασίες που θα αναφέρονται σε θέματα:

- Στρατιωτικά
- Ιστορικά
- Εθνικά
- Θρησκευτικά
- Τεχνολογικών Εξελίξεων

Για διευκόλυνση της σύνταξης του περιοδικού, οι εργασίες θα πρέπει να υποβάλλονται στη ΔΙΕΦ δακτυλογραφημένες σε ηλεκτρονική μορφή, να συνοδεύονται από το αντίστοιχο ηλεκτρονικό υλικό και, εφόσον αυτό είναι δυνατόν, από το ανάλογο φωτογραφικό υλικό.

Οι εργασίες δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις δέκα (10) σελίδες, να φέρουν την υπογραφή και ένα σύντομο βιογραφικό του συγγραφέα και να αναφέρουν απαραίτητα τις πηγές και τη βιβλιογραφία που έχει χρησιμοποιηθεί (συγγραφέας, τίτλος, εκδοτικός οίκος κ.λπ.).

Γλώσσα Κειμένων: η Νεοελληνική Κοινή.
Σύστημα Γραφής: το Μονοτονικό.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΜΥΝΑΣ
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ

Εξαμηνιαίο Περιοδικό:

Εθνική Φρουρά και Ιστορία
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2023

Τεύχος: 52ο

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Εκδότης: Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών

Επιμέλεια: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς (ΔΙΕΦ/ΓΕΕΦ)

Συντονιστής Έκδοσης: Συνταγματάρχης (ΤΘ) Χρίστος Κωνσταντίνου - Αχεριώτης

Διόρθωση Κειμένων: Σόλων Γ. Σολωμού,
Νομικός και Φιλολόγος - Ιστορικός Ερευνητής

Επιτροπή Ελέγχου: Συνταγματάρχης (ΤΘ) Χρίστος Κωνσταντίνου - Αχεριώτης
Συνταγματάρχης (ΠΒ) Αντώνης Φούρναρης
Υποπλοίαρχος Χρίστος Χαραλάμπους ΠΝ
Λοχαγός (ΠΖ) Ζήνων Μελκής
ΣΥΠ Επισμηνίας (ΥΑΔ) Χρίστος Παντελίδης
Δρ Ανδρέας Κάρυος
Δρ Άγγελος Χρυσσοστόμου
Δρ Χαράλαμπος Αλεξάνδρου

Σχεδιασμός Έκδοσης: ΣΥΠ Επισμηνίας (ΥΑΔ) Χρίστος Παντελίδης

Ευχαριστίες: Η Διεύθυνση Ιστορίας της Εθνικής Φρουράς εκφράζει τις θερμές ευχαριστίες της σε όλους όσους συνέβαλαν στην έκδοση του περιοδικού.

Γνωστοποίηση: Τα κείμενα που δημοσιεύονται στο περιοδικό εκφράζουν τη γνώμη και τις σκέψεις των συγγραφέων και όχι αναγκαία τις αντιλήψεις ή το δόγμα του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή κατά παράφραση ή διασκευή - απόδοση του περιεχομένου (κείμενα ή φωτογραφίες) με οποιονδήποτε τρόπο -μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό ή άλλο- χωρίς τη γραπτή έγκριση ή άδεια του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς.

Ταχυδρομική Διεύθυνση: ΓΕΕΦ/ΔΙΕΦ
1433 Λευκωσία Κύπρος

Ηλεκτρονική Διεύθυνση: dnsistef@cytanet.com.cy

Ηλεκτρονική Έκδοση: <http://www.army.gov.cy> (Περιοδικό Εθνικής Φρουράς)

Τηλέφωνα: 25413400 - 25413405

Τηλεομοιότυπο: 25413401

Περιεχόμενα

Θέματα

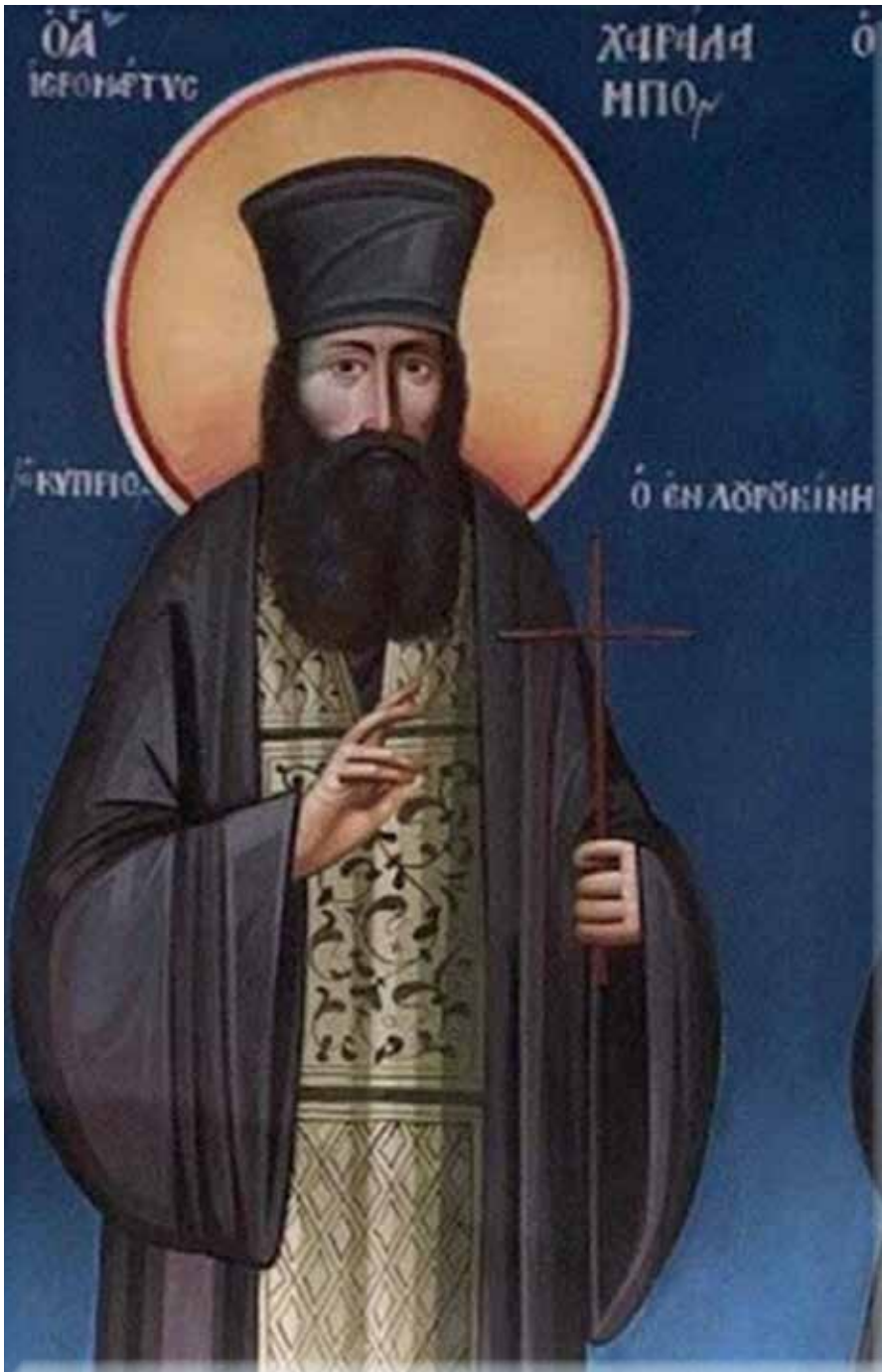
Σελίδες

- 1. Ο εξισλαμισμός - εκτουρκισμός των Ελλήνων της Κύπρου. Η δολοφονία του Παπα-Χαραλάμπου της Λουρουτζίνας**
Έλαρχος Βασίλειος Πέτρου,
κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου στην Ιστορία
4 - 13
- 2. Ο ναός της μονής του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου (Μέρος Β')**
Μάριος Σολωμού,
Φιλολόγος - Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου στις Βυζαντινές Σπουδές και τη Λατινική Ανατολή
14 - 23
- 3. Η ανατίναξη του οικήματος της «Ανόρθωσης» από τους Βρετανούς, 8 Ιουλίου 1958**
Δρ Ανδρέας Κάρυος,
Ιστορικός
24 - 39
- 4. Ο ελληνικός Τύπος κατά την Επανάσταση. Ένα «κάστρο ελευθερίας»**
Δρ Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης,
Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου
40 - 49
- 5. Στρατιωτικοί σχηματισμοί κοινής άμυνας - Θεωρία συμμαχιών - Συμμαχικές επιλογές μικρών κρατών - Ευρωπαϊκή ενοποίηση - Εθνική κυριαρχία (Μέρος Α')**
Ταξίαρχος Ανδρέας Π. Χαραλάμπους,
Διδάκτορας Ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων
50 - 65

Θέματα**Σελίδες**

6. **Η οργανωμένη σφαγή στο Κιόνελλι - Η ανάγκη διεξαγωγής περαιτέρω έρευνας**
Γιάννης Πεγειώτης,
Εκπαιδευτικός - Ιστορικός Ερευνητής **66 - 83**
7. **Η μάχη του Καλέ Γκρότο (13-18 Αυγούστου 1921). Το απaráμιλλο έπος του Ελληνικού Στρατού**
Δρ Σταύρος Γ. Γεωργίου,
Διδάκτορας Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας **84 - 119**
8. **Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τουρκικές πηγές**
Χρίστος Ιακώβου,
Διευθυντής Κυπριακού Κέντρου Μελετών **120 - 127**
9. **Αεροπορική σύνδεση Λευκωσίας - Μόσχας: η έναρξη και οι αντιδράσεις (1964)**
Δρ Νίκος Χατζηιωακείμ,
Ιστορικός, Διδάσκων στις Σχολές Πολέμου του ΠΝ και της Π.Α. **128 - 137**

**Φωτογραφική ανασκόπηση
δραστηριοτήτων της Εθνικής Φρουράς****138 - 140**Από το Φωτογραφικό Υλικό του
Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς

Ο Ιερομάρτυρας Παπα-Χαράλαμπος από το χωριό Λουρουτζίνα.
Πηγή: <https://www.orp.gr/wordpress> (ανακτήθηκε 11/9/2023)

Ο εξισλαμισμός - εκτουρκισμός των Ελλήνων της Κύπρου. Η δολοφονία του Παπα-Χαράλαμπου της Λουρουτζίνας

**Ίλαρχος Βασίλειος Πέτρου,
κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου στην Ιστορία**

Οι Μουσουλμάνοι στην Κύπρο, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές της εκάστοτε περιόδου, αλλά και των, κατά καιρούς, ξένων περιηγητών που επισκέφθηκαν την Κύπρο, πρωτοεμφανίστηκαν κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (648/649 - 965 μ.Χ.). Στη συνέχεια παρατηρείται περιοδική εγκατάσταση στην Κύπρο μουσουλμανικών πληθυσμών, κυρίως Μαμελούκων κατά την Εποχή της Φραγκοκρατίας. Το 1367, μετά τη νικηφόρα εκστρατεία του Φράγκου βασιλιά της Κύπρου Πέτρου Α΄ κατά του σουλτάνου της Αιγύπτου, συνήφθη συνθήκη ειρήνης μεταξύ τους, η οποία προέβλεπε τον επαναπατρισμό όλων των Μουσουλμάνων που βρίσκονταν στην Κύπρο στις χώρες καταγωγής τους. Με την εφαρμογή αυτής της συνθήκης, η συντριπτική πλειοψηφία των Μουσουλμάνων εγκατέλειψαν τη μεγαλόνησο¹.

Το μουσουλμανικό στοιχείο αυξήθηκε στην Κύπρο με την κατάληψή της από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1570/ 1571. Μάλιστα αυτό δεν ήταν τουρκογενές, ούτε στην ολότητά του αλλά ούτε και στην πλειοψηφία του. Το οθωμανικό στρατιωτικό σώμα που εγκαταστάθηκε στην Κύπρο ήταν Γενίτσαροι, δηλαδή παιδιά χριστιανικών οικογενειών που είχαν εξισλαμιστεί στην παιδική τους ηλικία και υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό. Σύμφωνα με πλήθος ιστορικών μαρτυριών, το μεγαλύτερο μέρος της μουσουλμανικής κοινότητας της Κύπρου προέρχεται από εξισλαμισθέντες Χριστιανούς (Ορθοδόξους κατά κύριο λόγο, Μαρωνίτες, Αρμενίους και Λατίνους). Το υπόλοιπο μέρος της μουσουλμανικής κοινότητας της Κύπρου αποτελούσαν Αλβανοί, που υπηρετούσαν ως σωματοφυλακή των Λουζινιανών την περίοδο της Φραγκοκρατίας. Επίσης και Αθίγγανοι, οι οποίοι συμπορεύτηκαν με την ισλαμική άρχουσα τάξη.

1. Οι Μουσουλμάνοι στην Κύπρο. Ταυτότητες, σχέσεις, αιχμαλωσίες και το 18%. Χρονικό, Εφημερίδα *Πολίτης*, 14 Δεκεμβρίου 2003.

Τέλος οι έγχρωμοι σκλάβοι, κυρίως αφρικανικής προέλευσης, οι οποίοι αυξήθηκαν σημαντικά κατά την τουρκική κατοχή και εργοδοτούνταν κυρίως από το Εβκάφ² και άλλους Μουσουλμάνους μεγαλογαιοκτήμονες³.

Το 1878 η Κύπρος ενοικιάστηκε στη Μεγάλη Βρετανία. Κατά την επίσημη απογραφή του πληθυσμού το 1881, το ποσοστό που δηλώνει ως θρησκεία του το Ισλάμ ανέρχεται στο 24%, ποσοστό το οποίο θα μειωθεί δραστικά τις επόμενες δεκαετίες με την επιστροφή των Λινοβαμβάκων⁴ στη χριστιανική κοινότητα. Αυτοί πλέον, ως μη διωκόμενοι για τη χριστιανική τους πίστη, αποκήρυξαν το Ισλάμ και έπαυσαν να είναι Κρυπτοχριστιανοί. Για να αντιμετωπίσει τη φυγή αυτή, η ηγεσία της μουσουλμανικής - οθωμανικής κοινότητας ανήγειρε τουρκόφωνα σχολεία και τζαμιά στις κοινότητες των Λινοβαμβάκων και για όσους δεν πείθονταν προχωρούσε σε δημιουργία κλίματος τρομοκρατίας. Έτσι αρκετοί διατήρησαν τη μουσουλμανική πίστη, με τον φόβο τυχόν αντεκδικήσεων σε περίπτωση που η Κύπρος επέστρεφε υπό την κυριαρχία των Οθωμανών⁵.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του χωριού Λουρουτζίνα, της επαρχίας Λευκωσίας, όπου στις αρχές της δεκαετίας του 1880 ένας δερβίσης επισκέφθηκε το χωριό και κατάφερε να πείσει περίπου 70 νέους να περιτμηθούν. Κάτι που δεν συνέβηκε ποτέ στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας, πραγματοποιήθηκε στην Αγγλοκρατία υπό καθεστώς θρησκευτικής ελευθερίας και αποτέλεσε το πρώτο βήμα για τον εκτουρκισμό της κοινότητας⁶. Η Λουρουτζίνα, κατά την απογραφή του 1891, ήταν η δεύτερη, μετά τη Λεύκα, σε μέγεθος κοινότητα της Κύπρου με τον μεγαλύτερο μουσουλμανικό πληθυσμό. Πολλοί δημόσιοι λειτουργοί της Αγγλοκρατίας χαρακτήριζαν τη Λουρουτζίνα ως κλασσικό παράδειγμα κοινότητας

2. Το Εβκάφ είναι μουσουλμανικό ίδρυμα στην Κύπρο, το οποίο ιδρύθηκε το 1750 και χειρίζεται τις δωρεές κτημάτων (βακούφια), που αφιερώθηκαν από πιστούς για θρησκευτικούς λόγους στον Θεό τους, τον Αλλάχ. Κατά τη διάρκεια των αιώνων έχει καταφέρει να συγκεντρώσει σημαντική περιουσία.

3. Οι Μουσουλμάνοι στην Κύπρο, ό.π.

4. Η λέξη Λινοβάμβακοι προέρχεται από τον συνδυασμό των λέξεων λινό (ύφασμα) και βαμβάκι. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται μεταφορικά, για να προσδιορίσει τα άτομα που συνδύαζαν δύο διαφορετικές θρησκευτικές πρακτικές. Οι Λινοβάμβακοι δεν έκαναν επίδειξη των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, λόγω του ψεύτικου προσηλυτισμού τους στο Ισλάμ (Κρυπτοχριστιανοί).

5. Κωστής Κοκκινόφτα, Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας, *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, τόμ. 7, Λευκωσία 2005, σσ. 153-154.

6. Κωστής Κοκκινόφτα, Ο Ιερομάρτυρας Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, Ορθόδοξη Μαρτυρία, έκδοση Παγκύπριου Συλλόγου Ορθοδόξου Παραδόσεως, «Οι φίλοι του Αγίου Όρους», αριθμός 100. Άνοιξη - Καλοκαίρι, σ. 21-23.

Λινοβαμβάκων. Ο δε Αγγλικανός ιερέας Ιωάννης Χάκκετ, στο βιβλίο του που εξέδωσε το 1901, ανέφερε ότι «από το σύνολο επτακοσίων οκτώ κατοίκων, εβδομήντα επτά μόνο είναι Χριστιανοί, ενώ οι υπόλοιποι είναι μέλη της περιέργου αυτής αιρέσεως»⁷.

Στην κοινότητα της Λουρουτζίνας υπήρχε εκκλησία του Αγίου Ανδρονίκου και παρεκκλήσιο του Αγίου Επιφανίου, που ανακαινίσθηκαν το 1856 και το 1864 αντίστοιχα. Επίσης περίξ της κοινότητας υπάρχουν ερείπια εξωκκλησιών: της Αγίας Μαρίνας, της Αγίας Αικατερίνης, του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και της Πανάγιας της Φιλιδιώτισσας (συμφιλίωσης), κτίσματα που αποδεικνύουν το χριστιανικό παρελθόν της κοινότητας. Στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, η ηγεσία της μουσουλμανικής - οθωμανικής κοινότητας, υπό την επωνυμία «Μουσουλμανικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο», επιδίωξε να σταθεροποιήσει τον τουρκισμό στην κοινότητα, δημιουργώντας το 1887 το πρώτο τουρκικό δημοτικό σχολείο. Οι κάτοικοι απέφευγαν να στέλνουν τα παιδιά τους σ' αυτό, με αποτέλεσμα να υπολειπονται και το 1896 να κλείσει οριστικά.

*Ο Ιερός ναός της Αγίας Μαρίνας στο χωριό Λουρουτζίνα.
Πηγή: https://maistorcy.blogspot.com/2016/10/blog-post_24.html
(ανακτήθηκε 11/9/2023)*

Η στάση της Αποικιακής Κυβέρνησης είναι εμφανέστατα μεροληπτική υπέρ της μουσουλμανικής κοινότητας, γεγονός που αποδεικνύεται με τη διατήρηση του οθωμανικού συστήματος διοίκησης και δικαίου, το οποίο μεροληπούσε από τον καιρό της Τουρκοκρατίας υπέρ των Μουσουλμάνων. Οι Άγγλοι δεν επικροτούσαν την αφομοίωση των Λινοβαμβάκων στην ελληνική κοινότητα, αλλά τη διατήρησή τους στη μουσουλμανική, για να μην ομογενοποιηθεί ο πληθυσμός του νησιού και στραφεί σε αντιαποικιακό αγώνα⁸.

7. Κωστής Κοκκινόφτα, *Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας*, σ. 155.

8. Φαίδων Θ. Παπαδόπουλος, *Ισλαμικές κοινότητες στην Κύπρο κατά την περίοδο της Βρετανικής Κυριαρχίας (1878-1960)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2019, σσ. 366-367.

Η επίσημη Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 μέχρι και το 1918 δεν προέβη σε καμία ενέργεια προσέγγισης των Λινοβαμβάκων της Λουρουτζίνας, ασχολούμενη με τις εσωτερικές εκκλησιαστικές έριδες. Μάλιστα είναι χαρακτηριστική, στην πιο πάνω περίοδο, η πληθώρα των αναφορών σε κείμενα επιφανών ιεραρχών της Κύπρου που αλληλοκατηγορούνται για την ολιγωρία και τη διατήρηση εξακοσίων Κρυπτοχριστιανών στην κοινότητα⁹.

Λινοβάμβακοι ή λινοπάμπατζοι.

Πηγή: <http://www.polignosi.com> (ανακτήθηκε 11/9/2023)

Οι πιο πάνω αναφορές οδήγησαν τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ' στο να επισκεφθεί την κοινότητα το 1918 και να παραχωρήσει χρηματικό ποσό για τη δημιουργία ελληνικού σχολείου, το οποίο άρχισε τη λειτουργία του τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Πέραν της ελληνικής παιδείας στην κοινότητα, καλλιεργήθηκε την ίδια περίοδο και η χριστιανική παιδεία με τη δράση του ιερέα της Λουρουτζίνας, του Παπα-Χαράλαμπου Μιχαηλίδη. Γεννήθηκε το 1862 στη Λουρουτζίνα και νυμφεύτηκε σε νεαρή ηλικία τη θυγατέρα του προηγούμενου ιερέα του χωριού, με την οποία απέκτησε τρεις θυγατέρες.

9. Κωστής Κοκκινόφτα, *Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας*, σσ. 156-157.

Η σύζυγός του, όμως, αποβίωσε πολύ νέα, αφήνοντας στον Παπα-Χαράλαμπο, ο οποίος στο μεταξύ είχε ιερωθεί, την ευθύνη ανατροφής και αποκατάστασης των παιδιών τους. Ο ταπεινός ιερέας αποδείχτηκε φιλόστοργος πατέρας και μέσα στις πολύ δύσκολες συνθήκες της εποχής κατάφερε να μεγαλώσει τα παιδιά του, που δημιούργησαν αργότερα τις δικές τους οικογένειες. Δυστυχώς, μία από τις θυγατέρες του αποβίωσε σε νεαρή ηλικία, αφήνοντας τέσσερα μικρά παιδιά ορφανά, γεγονός που του προξένησε μεγάλη θλίψη¹⁰.

Στο μεταξύ, οι κάτοικοι της Λουρουτζίνας εξακολούθησαν να βιώνουν τη διπλή υπόστασή τους μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Τότε εγκαταστάθηκε στην κοινότητα ο νεοφερμένος φανατικός δάσκαλος Ρατζή εφένδης, ο οποίος προσπάθησε να εκτουρκίσει τους εναπομείναντες Λινοβαμβάκους. Ο Ρατζή εφένδης, από τότε που ανέλαβε τη διεύθυνση του τουρκικού σχολείου, το οποίο στο μεταξύ είχε επαναλειτουργήσει ως σχολείο-τζαμί με δαπάνες ενός πλούσιου Τούρκου της Λευκωσίας, αφού ενέσπειρε στους μαθητές του την αποστροφή για τη χριστιανική πίστη και τα ιερά σύμβολά της, πρωτοστάτησε στη δημιουργία διενέξεων ανάμεσα στα παιδιά που φοιτούσαν στο σχολείο του και στα χριστιανόπαιδα¹¹.

Από διάφορες αναφορές σε πηγές της εποχής, πληροφορούμαστε ότι ο Παπα-Χαράλαμπος ήταν άνθρωπος φιλόξενος, εργατικός και φιλεύσπλαχνος και μεριμνούσε για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των συγχωριανών του, ανεξαρτήτως καταγωγής και θρησκείας. Για τον σκοπό αυτό είχε προσφέρει έκταση δικής του γης στο κυβερνητικό Γεωργικό Τμήμα, ώστε να δημιουργηθεί πρότυπος αμπελώνας, από τον οποίο να έπαιρναν παράδειγμα και καθοδήγηση οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής στις γεωργικές τους ασχολίες. Τα αποτελέσματα της πρότυπης καλλιέργειας του αμπελώνα του καταγράφει σ' επιστολή του στις 4 Ιανουαρίου 1923 προς τον συντάκτη της Εφημερίδας «*Φωνή της Κύπρου*», όπου και δημοσιεύτηκε¹².

Ο Παπα-Χαράλαμπος ήταν άνθρωπος μορφωμένος και πατριώτης. Κατά το πρώτο Ενωτικό Δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στις 25 Μαρτίου 1921 επί Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ', με αφορμή την επέτειο των εκατό χρόνων από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, υπογράφει το ψήφισμα της κοινότητας

10. Στο ίδιο, σ. 161.

11. Στο ίδιο, σ. 160.

12. Αυτούσια η επιστολή, στο περιοδικό «Ενατενίσεις», τεύχος 24 Ιανουάριος - Ιούνιος 2015, Κωσταντίνος Λάμπρου, Μια επιστολή του μάρτυρα της πίστewς, Παπα-Χαράλαμπος Μιχαηλίδη, στην εφημερίδα «*Φωνή της Κύπρου*», σσ. 148-150.

της Λουρουτζίνας πρώτος πάνω αριστερά και δίπλα του ο δάσκαλος της κοινότητας Ανδρέας Αντωνιάδης¹³.

Αποκορύφωμα της δράσης του Ρατζή εφένδη ήταν όταν στις αρχές του Μαΐου του 1924 μαθητές προξένησαν σοβαρές ζημιές στην εκκλησία του Αγίου Ανδρονίκου, με αποτέλεσμα να καταστραφούν πολλές εικόνες, γεγονός που στεναχώρησε τους Λινοβάμβακους κατοίκους της κοινότητας. Ο ιερέας ενημέρωσε τον Αρχιεπίσκοπο για τα γεγονότα και αυτός με τη σειρά του ζήτησε με επιστολή την παρέμβαση των αστυνομικών αρχών, οι οποίες ολιγόωρσαν, όπως θα δούμε παρακάτω.

Η όλη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί συνέτεινε ώστε σταδιακά οι Λινοβάμβακοί κάτοικοι του χωριού να διακόψουν τις πνευματικές σχέσεις τους με τον ιερέα της κοινότητας Παπα-Χαράλαμπο Μιχαηλίδη και να σταματήσουν να βαπτίζουν τα παιδιά τους. Ο Παπα-Χαράλαμπος προσπάθησε να τους επαναφέρει στις παλιές τους συνήθειες, ενέργεια όμως που εξαγρίωσε τους φανατικούς Μουσουλμάνους, οι οποίοι, ένα βράδυ, τον λιθοβόλησαν και τον κτύπησαν.

Φαίνεται όμως ότι ο ιερέας συνέχισε την εκκλησιαστική του δράση και γι' αυτό τον λόγο αποφασίστηκε η δολοφονία του, ώστε οι φανατικοί να απαλλαγούν από κάθε εμπόδιο στην υλοποίηση του σχεδίου τους για τον πλήρη εκτουρκισμό της κοινότητας. Ο Παπα-Χαράλαμπος συνήθιζε να διανυκτερεύει στο χωράφι του, που βρισκόταν λίγο έξω από το χωριό. Στον χώρο αυτό διαπράχθηκε η δολοφονία του με αξίνα (κούσπο) το βράδυ της 24ης Σεπτεμβρίου 1924, ενώ κοιμόταν¹⁴.

Τη διαλεύκανση της δολοφονίας ανέλαβε ο αστυνόμος Τήλλυρος, ο οποίος απέκλεισε αμέσως το ενδεχόμενο της ληστείας και επικέντρωσε τις έρευνές του στη δράση των φανατικών και στο φυλετικό μίσος που είχαν καλλιεργήσει. Σε σύντομο χρονικό διάστημα συνελήφθησαν ως ένοχοι τα αδέρφια Μουσταφάς Μπαϊράμ Μπαττά και Γιουσούφ Μπαϊράμ Μπουρουντή¹⁵ καθώς και ο Οσμάν Χασάν Καραολή, όλοι κάτοικοι Λουρουτζίνας. Στο δικαστήριο, όμως, ο τελευταίος παρουσιάστηκε ως μάρτυρας κατηγορίας, αφού η αστυνομία τον θεώρησε «συνένοχο μάρτυρα», ώστε να καταθέσει εναντίον των δύο πρώτων.

13. Κωσταντίνος Λάμπρου, ό.π, σ. 149.

14. Κωστής Κοκκινόφτα, Ο Ιερομάρτυρας Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, σ. 22.

15. Σύμφωνα με μαρτυρίες τα δύο αδέρφια έπασχαν από κινητικά προβλήματα, γεγονός που τα καθιστούσε ανίκανα να εκτελέσουν φόνο. Όπως αναφέρεται στην αίτηση για χάρη, που υπέβαλαν οι γονείς τους, ο μεν ένας ήταν τυφλός και ο άλλος ανάπηρος.

Όπως ανάφερε, τη δολοφονία διέπραξαν οι δύο αδελφοί, ενώ ο ίδιος τους είχε συνοδεύσει στον τόπο του εγκλήματος και παρίστατο σ' αυτή, μετά από απειλές που είχαν διατυπώσει οι υποψήφιοι φονείς εναντίον του.

Από τα πρακτικά της δίκης και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων της εποχής αντλούνται πολύτιμες πληροφορίες για τον ρόλο που διαδραμάτιζε ο Παπα-Χαράλαμπος στη μυστική πνευματική ζωή των Λινοβαμβάκων κατοίκων του χωριού. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ένας από τους συλληφθέντες, ο Μουσταφάς Μπαϊράμ Μπαττά, υπέδειξε τον «συνένοχο μάρτυρα» Οσμάν Καραολή ως τον δολοφόνο, και ανάφερε ότι ο τελευταίος πρόβαλε ως λόγο εκτέλεσης του ιερέα το ενδιαφέρον του τελευταίου να συνεχίσουν οι Λινοβάμβακοι να βαπτίζουν τα παιδιά τους.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η ακροαματική διαδικασία διεξήχθη στην ελληνική γλώσσα, αφού μόνο αυτή γνώριζαν τόσο οι «Οθωμανοί» κατηγορούμενοι όσο και οι μάρτυρες κατηγορίας. Τελικά, το κακουργιοδικείο της Λευκωσίας βρήκε ενόχους τους Μουσταφά και Γιουσούφ και τους καταδίκασε σε θάνατο. Εκτελέστηκαν δι' απαγχονισμού στις 9 Δεκεμβρίου του 1924. Το δικαστήριο δεν αποδέχθηκε ως αιτία της δολοφονίας τον θρησκευτικό φανατισμό, αλλά ότι ήταν αποτέλεσμα ληστείας. Κατά την εκτέλεσή τους τα αδέρφια επικαλούνταν στην ελληνική γλώσσα την Παναγία να τους λυτρώσει, γεγονός που επιβεβαιώνει τη βαθιά αφοσίωση των κατοίκων της Λουρουτζίνας στο πρόσωπο της Παναγίας¹⁶.

Η Λουρουτζίνα αποτέλεσε ένα από τα προπύργια των τρομοκρατικών οργανώσεων της ηγεσίας των Μουσουλμάνων της Κύπρου, που με την αρωγή των Βρετανών εναγκαλίστηκε την Τουρκία, διάδοχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για να προστατεύσουν την τουρκοκυπριακή κοινότητα, όπως οι Βρετανοί την ονόμασαν. Με αποκορύφωμα τη δημιουργία της «TMT»¹⁷, η οποία το 1958 άνοιξε τον κύκλο αίματος ενάντια στις ελληνοκυπριακές κοινότητες που γειτνιάζουν με τη Λουρουτζίνα: με βομβιστικές επιθέσεις, εκτελέσεις και σφαγές σε όλες ανεξαιρέτως τις γύρω κοινότητες, με θύματα παιδιά μέχρι και ηλικιωμένους, ακόμα και ιερομονάχους.

Η ΕΟΚΑ προχώρησε σε αντίποινα για τον θάνατο ενός μέλους της στις 13 Ιουλίου 1958, μερικές εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω από το σημείο που βρέθηκε νεκρός, παρά το χωριό Κόσιη¹⁸. Αμέσως τα όργανα της TMT ανέλαβαν να εκμεταλλευτούν

16. Κωστής Κοκκινόφτα, *Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας*, σ. 165.

17. Τουρκική Οργάνωση Αντίστασης (τουρκικά: Türk Mukavemet Teşkilati, TMT).

18. Μαρτυρία του βοσκού Μανώλη Καψουλάρη στον Γεώργιο Σ. Ολύμπιο, *ΕΟΚΑ-Αγώνας 1955-*

το γεγονός. Η κηδεία των τριών νεκρών Τουρκοκυπρίων, αντί να διεξαχθεί στο χωριό τους, την Κόσιη, και να ταφούν εκεί, πραγματοποιήθηκε στη Λουρουτζίνα, όπου η πλειοψηφία των κατοίκων της ήταν Τούρκοι και ήταν πολύ περισσότεροι σε σχέση με τα άλλα τουρκοκυπριακά χωριά της περιοχής. Επίσης στην κηδεία παραβρέθηκαν πολλά εξτρεμιστικά στοιχεία της ΤΜΤ από όλη την Κύπρο¹⁹. Κάτι που ανάγκασε τη μεγαλύτερη μερίδα των Ελληνοκυπρίων κατοίκων της Λουρουτζίνας, μετά από την προτροπή των Τουρκοκυπρίων συγχωριανών τους, να καταφύγουν στις γύρω ελληνοκυπριακές κοινότητες, σε συγγενείς τους, μέχρι να ηρεμήσουν τα πράγματα. Φυσικά τα μέλη της ΤΜΤ προέβησαν σε καταστροφές και λεηλασίες στις περιουσίες των Ελληνοκυπρίων που είχαν απομακρυνθεί από αυτές, καθιστώντας τες μη κατοικήσιμες πλέον. Έτσι η πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων του χωριού Λουρουτζίνα κατέστησαν πρόσφυγες το 1958 και εγκαταστάθηκαν στα χωριά Λύμπια, Ποταμιά και Δάλι²⁰.

Με την Τουρκοανταρσία του Δεκεμβρίου του 1963 και τις διακοινοτικές ταραχές που ακολούθησαν, η Λουρουτζίνα κατέστη ένας από τους σημαντικότερους θύλακες της τουρκοκυπριακής διοίκησης. Οι ελάχιστοι Έλληνες ορθόδοξοι που παρέμειναν το 1958 εγκατέλειψαν οριστικά την κοινότητα των προγόνων τους και σ' αυτήν πλέον εγκαταστάθηκαν, με βαρύ οπλισμό, ένοπλα μέλη της ΤΜΤ. Οι γειτνιάζουσες κοινότητες οργάνωσαν «Λόχους» Εθελοντών και κατέλαβαν θέσεις στα γύρω υψώματα. Βρετανικό στρατιωτικό απόσπασμα παρεμβλήθηκε μεταξύ των κοινοτήτων της Λουρουτζίνας και των Λυμπιών και στη συνέχεια αντικαταστάθηκε με απόσπασμα του ΟΗΕ από τη Δανία, και τα γύρω υψώματα θεωρούνταν «Νεκρά Ζώνη».

Το 1974, τα ξημερώματα της 20ης Ιουλίου, πριν ξεκινήσει η απόβαση στις ακτές της Κερύνειας, ένοπλοι Τουρκοκύπριοι κατέλαβαν τα υψώματα που ήταν υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ και οχύρωσαν τη Λουρουτζίνα. Το Σάββατο 17 Αυγούστου 1974, παρά τη συμφωνία καταπαύσεως του πυρός, οι τουρκικές δυνάμεις εκτόξευσαν την τελική επίθεσή τους για συνένωση του θύλακα της Λουρουτζίνας με τα υπόλοιπα κατεχόμενα εδάφη, γεγονός το οποίο πέτυχαν μετά από πολλές απώλειες σε μια πολύωρη μάχη παρά το χωριό Πυρόι²¹, δημιουργώντας έναν στενό διάδρομο υπό το έλεγχό τους. Η κατάσταση αυτή παραμένει αμετάβλητη μέχρι και σήμερα.

1959 *Μαρτυρίες* ό. π., σσ. 448-451.

19. Μαρτυρία ερευνητή Κωστή Κοκκινόφτα στον συγγραφέα, Λευκωσία, 24 Ιουνίου 2021.

20. Μαρτυρία Κατερίνας Λουρουτζιάτη στον συγγραφέα, Λύμπια, 10 Ιουλίου 2021.

21. Πέτρου Βασίλης, *Μαύρα Μπερέ- Μαύρος Ιούλης. Η δράση της 21ης Επιλαρχίας Αναγνωρίσεως, το καλοκαίρι του 1974*, Β' έκδοση Επαυξημένη - Βελτιωμένη, Θεσσαλονίκη 2022, σ. 128.

Πηγές

Βιβλιογραφία

- Γεώργιου Σ. Ολύμπιου, *ΕΟΚΑ-Αγώνας 1955-1959 Μαρτυρίες*, Λάρνακα 2017.
- Κωσταντίνος Ι. Λάμπρου, *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το φαινόμενο του Λινοβαμβακισμού (κρυπτοχριστιανισμού στην Κύπρο)*, Λευκωσία 2021.
- Κωσταντίνος Λάμπρου, Μια επιστολή του μάρτυρα της πίστεως παπά-Χαράλαμπος Μιχαηλίδης στην εφημερίδα «Φωνή της Κύπρου», *Ενατενίσεις*, τεύχος 24 Ιανουάριος - Ιούνιος 2015.
- Κωστής Κοκκινόφτα, Ο Ιερομάρτυρας Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, έκδοση Παγκύπριου Συλλόγου Ορθοδόξου Παραδόσεως «Οι φίλοι του Αγίου Όρους», αριθμός 100 Άνοιξη - Καλοκαίρι 2013.
- Κωστής Κοκκινόφτα, Ταπεινοί κληρικοί των χρόνων της Αγγλοκρατίας, *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, τόμ. 7, Λευκωσία 2005.
- Οι Μουσουλμάνοι στην Κύπρο. Ταυτότητες, σχέσεις, αιχμαλωσίες και το 18%-Χρονικό, Εφημερίδα *Πολίτης*, 14 Δεκεμβρίου 2003.
- Πέτρου Βασίλη, *Μαύρα Μπερέ- Μαύρος Ιούλης. Η δράση της 21ης Επιλαρχίας Αναγνωρίσεως το καλοκαίρι του 1974*, Β' έκδοση Επαυξημένη - Βελτιωμένη, Θεσσαλονίκη 2022.
- Φαίδων Θ. Παπαδόπουλου, *Ισλαμικές κοινότητες στην Κύπρο κατά την περίοδο της Βρετανικής Κυριαρχίας (1878-1960)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2019.

Διαδίκτυο

- <https://www.orp.gr/wordpress> (ανακτήθηκε 11/9/2023)
- https://maistorcy.blogspot.com/2016/10/blog-post_24.html (ανακτήθηκε 11/9/2023)
- <http://www.polignosi.com> (ανακτήθηκε 11/9/2023)

Γενική άποψη του ναού του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου, με τις τέσσερις οξυκόρυφες καμάρες να διακρίνονται μετωπικά.
Πηγή: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, σ. 27

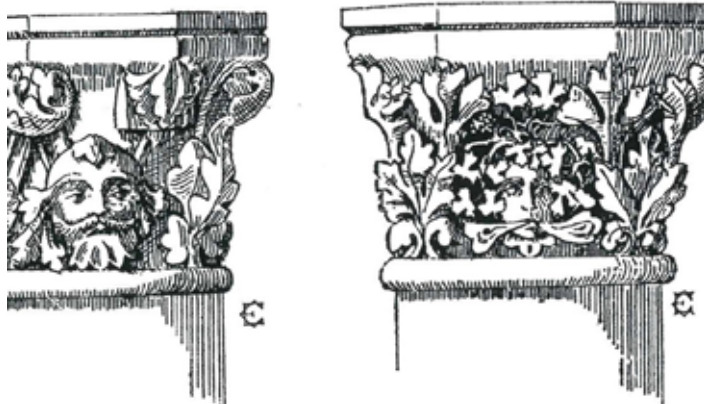

Πηγή: <https://www.orthodoxianewsagency.gr> (ανακτήθηκε 29/5/2023)

Ο ναός της μονής του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου (Μέρος Β΄)

Μάριος Σολωμού,
Φιλολόγος - Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου στις Βυζαντινές Σπουδές
και τη Λατινική Ανατολή

Δύο κιονοστοιχίες χωρίζουν τον ναό σε τρία κλίτη και στηρίζουν ημικυκλικά τόξα, τα οποία απαρτίζονται από πέντε κτιστούς κίονες. Κατά τον Καμίλ Ενλάρτ, η βάση των κίωνων δανείζεται στοιχεία από τη γαλλική αρχιτεκτονική του 14ου αιώνα. Τα κιονόκρανα είναι γοθτικού στυλ και έχουν 45 εκατοστά ύψος και 85 με 90 εκατοστά διάμετρο. Ξεχωρίζουν το δεύτερο κιονόκρανο της νότιας κιονοστοιχίας και το αντίστοιχο της βόρειας, με κεφάλια γενειοφόρου άνδρα και κεφάλι γυναίκας αντίστοιχα. Τη θέση των μαλλιών καταλαμβάνουν φύλλα και στην περίπτωση της γυναίκας τα φύλλα είναι αμπελόφυλλα και βγαίνουν από το στόμα. Αυτό αποτελεί στοιχείο της γαλλικής τέχνης του 16ου αιώνα, όπως παραθέτει ο Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου.

Εικόνα 1

Δεύτερο κιονόκρανο νότιας κιονοστοιχίας με γενειοφόρο άνδρα και δεύτερο κιονόκρανο βόρειας κιονοστοιχίας με κεφάλι γυναίκας, λεπτομέρειες από τον ναό του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου.

Πηγή: M. Jones - A. Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven*, σ. 84

Εικόνα 2

Λεπτομέρεια των κιονοκράνων στο εσωτερικό του ναού.

Πηγή: M. Jones - A. Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven*, σ. 85

Εικόνα 3

Λεπτομέρεια γοθτικού στύλ κιονοκράνου από το εσωτερικό του ναού.

Πηγή: Χ. Χατζηχριστοδούλου, σ. 43

Σημαντικά σπαράγματα ζωγραφικής στον ιερό ναό του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου αποτελούν οι τοιχογραφίες στις δυτικές όψεις των δύο κίονων των κιονοστοιχιών που ενσωματώνονται στο εικονοστάσιο του ναού. Οι τοιχογραφίες παριστάνουν τους Αποστόλους Πέτρο αριστερά (Εικόνα 5) και Παύλο δεξιά (Εικόνα 6), οι οποίοι απεικονίζονται κάτω από τόξα γοθτικής αρχιτεκτονικής. Ο Απόστολος Πέτρος κρατεί κλειστό κώδικα με πολυτελή στάχωση και τα κλειδιά του Παραδείσου και ο Απόστολος Παύλος κρατεί επίσης κλειστό κώδικα και το σπαθί του Ρομφαία του Πνεύματος.

Εικόνα 5

Εικόνα 4

Εικόνα 6

Εικόνα 4: Το εσωτερικό του ναού με τα γοτθικά κιονόκρανα και με εμφανείς τις κιονοστοιχίες στο αρχιτεκτονικό σύνολο.

Πηγή: M. Jones - A. Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven*, σ. 70

Εικόνα 5: Λεπτομέρεια τοιχογραφίας κάτω από γοτθικό κιονόκρανο, το οποίο απεικονίζει τον απόστολο Πέτρο, 16ος αιώνας.

Πηγή: Χ. Χατζηχριστοδούλου, σ. 4

Εικόνα 6: Λεπτομέρεια τοιχογραφίας κάτω από γοτθικό κιονόκρανο, το οποίο απεικονίζει τον απόστολο Παύλο, 16ος αιώνας.

Πηγή: Χ. Χατζηχριστοδούλου, σ. 44

Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στην τέταρτη δεκαετία του 16ου αιώνα και αποδίδονται στην κυπροαναγεννησιακή τεχνοτροπία¹.

Σημαντικό κομμάτι της ζωγραφικής του ναού αποτελεί επίσης η εικόνα του Αγίου Μάμαντος που βρίσκεται στο ξυλόγλυπτο προσκυνητάριο πάνω από τη σαρκοφάγο και χρονολογείται τον 16ο αιώνα. Ο Άγιος παριστάνεται καθισμένος

1. Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, *Ο Καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου*, Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, 2010, σσ. 46-47.

σε λιοντάρι να κρατά ποιμενική ράβδο και μικρό πρόβατο. Φέρει ερυθρού χρώματος μανδύα και μακρύ ποδήρη χιτώνα².

Εικόνα 7

Ο Άγιος Μάμας καθισμένος σε λιοντάρι κρατά μικρό πρόβατο και ποιμενική ράβδο, 16ος αιώνας.

Πηγή: Μουσείο Βυζαντινού πολιτισμού,
<https://www.mbr.gr> (ανακτήθηκε στις 10/10/2023)

Επίσης σημαντικά σπαράγματα ζωγραφικής υπάρχουν στο κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, που περιλαμβάνει ξυλόγλυπτο και γραπτό διάκοσμο. Έχει συντηρηθεί το 2007 από ομάδα Άγγλων και Ιταλών συντηρητών και η ζωγραφική του διακόσμηση σώθηκε σε ικανοποιητικό βαθμό³.

2. Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, *Ο Καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου*, Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, 2010, σ. 75 και σ. 79.

3. Βλ. ό.π., σ. 57.

Σημαντική απεικόνιση στο κιβώριο αποτελεί η αναπαράσταση του Χριστού με ρούχα επισκόπου να ευλογεί και να πλαισιώνεται με δύο σεραφεϊμ από κάτω Του, τον ήλιο και το φεγγάρι από πάνω Του και στις τέσσερις άκρες τα σύμβολα των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Τέλος, τα αστέρια συμβολίζουν την απεραντοσύνη του Παραδείσου⁴.

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικόνα 8: Το κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, 16ος αιώνας.

Πηγή: M. Jones - A. Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven*, σ. 105

Εικόνα 9: Αναπαράσταση του Χριστού ως επισκόπου στο κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, 16ος αιώνας.

Πηγή: M. Jones - A. Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven*, σ. 142

Σύγκριση του ναού του Αγίου Μάμαντος με το καθολικό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο

Το καθολικό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο αποτελεί έναν από τους καλύτερους εκπροσώπους στον τομέα της αρχιτεκτονικής της περιόδου του 16ου αιώνα. Το καθολικό αποτελεί μια λιτή δομή χωρίς καμιά πρόσοψη ή διακόσμηση. Εντάσσεται στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής και οι στοές του ναού στηρίζονται σε κίονες, οι οποίοι καταλήγουν σε κορινθιακά κιονόκρανα. Ολόκληρη η δομή με τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που την απαρτίζουν ανήκουν σε ένα ενιαίο συγκρότημα και δεν υπάρχουν στοιχεία για σημαντικές αλλαγές. Παλαιότερα κυριάρχησε η άποψη ότι το δυτικό τμήμα της δομής αντιπροσώπευε

4. Jones Michael and Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven The Ciborium in the Church of St. Mamas Morfou*, Nicosia 2010, σσ.142-143.

μια μεταγενέστερη προσθήκη. Το μόνο βέβαιο είναι ότι παρατηρήθηκαν κάποιες μικρές τροποποιήσεις⁵.

Στο πλαίσιο της αρχιτεκτονικής του 16ου αιώνα στην Κύπρο υπάρχει ένα μνημείο το οποίο παρουσιάζει ομοιότητες με το καθολικό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου. Αυτό είναι ο ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου. Τα δύο κτίρια έχουν πανομοιότυπη αρχιτεκτονική διαρρύθμιση και με ελάχιστες διαφορές. Στον Άγιο Μάμαντα τα κιονόκρανα μιμούνται γοθτικά αντί κορινθιακά μοντέλα, υπάρχουν τρεις θύρες στη δυτική πρόσοψη και το τύμπανο του θόλου έχει οκτώ αντί τέσσερα παράθυρα⁶.

Τα στοιχεία που παρουσιάζει ο Τάσος Παπακώστας στο άρθρο δείχνουν έντονα την ίδρυση της Εγκλείστρας την πρώτη δεκαετία του 16ου αιώνα. Ένα από τα στοιχεία αποτελεί η επιγραφή ενός συνόλου τοιχογραφιών στον ναό με επιγραφή το 1502/1503, που τις αποδίδει σε έναν μοναχό με το όνομα Νεόφυτος. Φαίνεται ότι η Εγκλείστρα προηγείται δύο ή τρεις δεκαετίες του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου, που η κατασκευή του τοποθετείται γύρω στο 1538.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η στενή αρχιτεκτονική συγγένεια των δύο εκκλησιών αποτελεί μια διαδικασία απομίμησης. Τα δύο ιερά δεν έτυχαν της ίδιας χρήσης ή αξιοποίησης. Η Εγκλείστρα δεν αποτέλεσε ποτέ σημαντικό σταθμό προσκυνήματος ούτε σημαντικό μοναστηριακό συγκρότημα και αναφέρεται απλά σε πηγές του 16ου αιώνα σε συνηθισμένο βαθμό⁷. Σε αντίθεση, ο ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου αποτέλεσε ένα σημαντικό κέντρο λατρείας, καθώς η λατρεία του βρισκόταν τότε στην αποκορύφωσή της αυτή την περίοδο⁸.

Φαίνεται ότι ο ναός του Αγίου Μάμαντος ακολούθησε το μοντέλο του καθολικού της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου. Δεν υπάρχουν ωστόσο στοιχεία δεσμών μεταξύ της μοναστικής κοινότητας της Εγκλείστρας με την εκκλησία του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου ούτε σχέση του κτήτορα της Ευγενίου Συγκλητικού με την Εγκλείστρα ως μια ένδειξη της επιλογής της αρχιτεκτονικής τυπολογίας της. Υπάρχει πιθανότητα η Εγκλείστρα να επωφελήθηκε από πλούσιο δωρητή,

5. Papacostas Tassos, An Exceptional Structure in a Conventional Setting: Preliminary Observations about the Katholikon of Saint Neophytos (Paphos, Cyprus) στο *Caterina Cornaro Last Queen of Cyprus and Daughter of Venice International Conference, Venice, 16–18 September 2010* New York, Berlin Waxmann publishers 2013, σ. 294.

6. Βλ. ό.π., σ. 301.

7. Βλ. ό.π., σ. 305.

8. Βλ. ό.π., σ. 306.

Εικόνα 10

Το καθολικό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου, ανατολική πρόσοψη.

Πηγή: <https://www.academia.edu>(ανακτήθηκε στις 10/10/2023)

ο οποίος είχε σχέση με τον Ευγένιο Συγκλητικό, και έτσι μπορεί να εξηγηθεί η αρχιτεκτονική συγγένεια των δύο εκκλησιών⁹.

Συμπεράσματα

Στον ναό του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου, κτίσμα του 16ου αιώνα, δεν έχουμε νέα στοιχεία, αλλά αναβίωση παλαιότερων στοιχείων. Αυτό αφορά κυρίως τα σπαράγματα ζωγραφικής του ναού αλλά και τα γοθτικά του κιονόκρανα. Τα τελευταία δεν έρχονται από έξω τον 16ο αιώνα, αλλά είναι εμπνευσμένα από κυπριακά γοθτικά. Ο Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, επομένως, που τα παρουσίαζε ως έμπνευση της γαλλικής τέχνης του 16ου αιώνα, πιθανόν να

9. Βλ. ό.π., σ. 307.

Εικόνα 11

Εσωτερικό του καθολικού της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου.

Πηγή: <https://www.academia.edu>
(ανακτήθηκε στις 10/10/2023)

μην είχε δώσει τόση έμφαση στο φαινόμενο/ τάση της αρχιτεκτονικής αναβίωσης. Αυτή η τάση επικρατεί και στη Δυτική Ευρώπη του 16ου αιώνα, όπως επισήμανε ο Τάσος Παπακώστας.

Ο φραγκοβυζαντινός ρυθμός δεν υφίσταται. Αυτός αποτελεί ίσως μια αρχιτεκτονική επινόηση της παλαιότερης βιβλιογραφίας, για να δείξει την κοινή σύμπλευση ελληνικών και λατινικών στοιχείων στην αρχιτεκτονική, στοιχείο που σπάνια απαντάται, αφού η κοινωνία στη φραγκική Κύπρο ήταν πρόσμειξη πολυάριθμων συλλογικών ταυτοτήτων, εθνοτικών, δογματικών και γλωσσικών, συνεπώς δεν ήταν μόνο διπολική (Λατίνοι - Έλληνες).

Ο ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου αποτελεί έναν ιδιόμορφο ναό, και αδελφικής

τυπολογίας αποτελεί το καθολικό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου παρά το χωριό Τάλα της Πάφου, στο οποίο δεν παρατηρούνται γοθθικίζοντα αλλά κλασικίζοντα στοιχεία, όπως τα κορινθιακά κιονόκρανα. Αυτό αποτελεί ακόμα μια σύγκριση που καταρρίπτει τον μύθο του φραγκοβυζαντινού ρυθμού, καθώς και τα δύο καθολικά ανήκουν στην ίδια τυπολογία και έχουν ορισμένα, αλλά σημαντικά, στοιχεία τους διαφορετικά.

Βιβλιογραφία

- Συλλογικό, *Η τιμή του Αγίου Μάμαντος στη Μεσόγειο - Ένας ακρίτας άγιος ταξιδεύει*, Μουσείο Βυζαντινού πολιτισμού Θεσσαλονίκη, 2013.
- Συλλογικό, *Η Μόρφου ως Θεομόρφου, του χθες, του σήμερα και του αύριο*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2011.
- Χατζηνικολάου Μαραβά Άννα, *Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1995.
- Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, *ο Καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου*, Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, 2010.
- Χρυσοχού Νάσω, *Η Ορθόδοξη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην Κύπρο κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας*, [Μελέται και Υπομνήματα VIII], Λευκωσία 2018.
- Jones Michael and Milward Jones Angela, *The Canopy of Heaven The Ciborium in the Church of St. Mamas, Morphou, Nicosia*, 2010.
- Kaffenberger Thomas, *Tradition and Identity. The Architecture of Greek Churches in Cyprus (14th to 16th Centuries)*, Reichert Verlag, 2020.
- Papacostas Tassos , *A Gothic Basilica in the Renaissance: Saint George the Greeks At Famagusta*, Famagusta Art and Architecture Volume 1 στο *Mediterranean Nexus 1100-1700 conflict, influence and inspiration in Mediterranean Area 2*, επιμ. Annemarie Weyl Carr, Brepols Publishers 2014.
- Papacostas Tassos, *An Exceptional Structure in a Conventional Setting: Preliminary Observations about the Katholikon of Saint Neophytos (Paphos, Cyprus) στο Caterina Cornaro Last Queen of Cyprus and Daughter of Venice International Conference, Venice, 16–18 September 2010*, New York, Berlin Waxmann publishers, 2013.

Πηγή Φωτογραφιών: <https://anorthosis.com.cy>
(ανακτήθηκαν στις 16/10/2023)

Η ανατίναξη του οικήματος της «Ανόρθωσης» από τους Βρετανούς, 8 Ιουλίου 1958

Δρ Ανδρέας Κάρυος,
Ιστορικός

Εισαγωγή

Το 1958 ο Αγώνας της ΕΟΚΑ εισήλθε στην τελευταία φάση του, με την ένοπλη αντιπαράθεση της οργάνωσης με τις δυνάμεις καταστολής του βρετανικού αποικιακού καθεστώτος να συνεχίζεται αμείωτη¹. Παράλληλα, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, το επαναστατικό κίνημα δέχτηκε και πιέσεις λόγω και της δράσης των Τούρκων Κυπρίων υπό τη μορφή διακοινοτικής βίας: το καλοκαίρι οι Τούρκοι Κύπριοι επιδίωξαν (αν και ανεπιτυχώς) τη *de facto* διχοτόμηση του νησιού επί του εδάφους μέσω επιθέσεων εναντίον των Ελλήνων Κυπρίων ή των περιουσιών τους².

Το 1958 έμελλε να αποτελέσει ορόσημο για την ιδιαίτερη πορεία του ιστορικότερου αθλητικού σωματείου της Κύπρου, της «Ανόρθωσης» Αμμοχώστου. Η ανατίναξη του οικήματος της «Ανόρθωσης» στις 8 Ιουλίου 1958 από τους Βρετανούς αποικιοκράτες αποτέλεσε ένα ακόμη τεκμήριο της συμβολής του στην τελευταία εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση του Ελληνισμού³.

1. Ανδρέας Κάρυος, «Ο Τελευταίος Γύρος του Αγώνα της ΕΟΚΑ στην Κύπρο, 1958-1959», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία* 41 (2018): 14-27.

2. Για τη στάση των Τούρκων Κυπρίων αναφορικά με την περίοδο του Αγώνα της ΕΟΚΑ βλ. Ανδρέας Κάρυος, «Οι Τουρκοκύπριοι και ο Κυπριακός Αγώνας (1955-1959)», *Φιλελεύθερος*, 14 Ιουνίου 2015 και Σώτος Κτωρής, *Τουρκοκύπριοι: από το Περιθώριο στο Συνεταιρισμό* (Αθήνα: Παπαζήση, 2013), 455-720. Για τη στάση της ΕΟΚΑ απέναντι στον τουρκικό κυπριακό πληθυσμό βλ. Andreas Karyos, «ΕΟΚΑ, 1955-1959: A Study of the Military Aspects of the Cyprus Revolt» (Διδακτορική διατριβή, Institute of Commonwealth Studies, School of Advanced Study, University of London, 2011), 232-240.

3. Στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία χρησιμοποιείται και ο όρος «Κυπριακός Αγώνας», για να περιγράψει την επανάσταση του Κυπριακού Ελληνισμού κατά την περίοδο 1955-1959 για τερματισμό της ξένης κυριαρχίας στην Κύπρο και την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Βλ. για παράδειγμα Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η Δεκαετία του 1950* (Αθήνα: Πατάκη, 2004), 235.

Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να ανασυνθέσει τα ιστορικά γεγονότα σχετικά με την καταστροφή του οικήματος της «Ανόρθωσης» με απόφαση των αποικιακών αρχών. Η προσπάθειά μας βασίστηκε σε πληροφορίες που καταγράφονται στον Τύπο της εποχής. Επίσης, χρήσιμες πληροφορίες αντλήθηκαν από το Κρατικό Αρχείο του Ηνωμένου Βασιλείου (The National Archives of the United Kingdom).

Η «Ανόρθωση» και ο αγώνας της ΕΟΚΑ

Είναι σημαντικό να αντιληφθεί κανείς το μεγάλο κύρος που διέθετε η «Ανόρθωση» στην Κύπρο λόγω της πολυσχιδούς δράσης της. Για παράδειγμα, η εφημερίδα της κυπριακής κομμουνιστικής Αριστεράς, η «Χαραυγή», σε δημοσίευσμά της, ημερομηνίας 25 Ιουλίου 1956, σημειώνει ότι: «Η «Ανόρθωση» είναι το αρχαιότερο σωματείο της Κύπρου, και στη διάρκεια της 45χρονης Ιστορίας του εργάστηκε για την πνευματική και αθλητική άνοδο του λαού μας»⁴.

Ο σύλλογος ιδρύθηκε το 1911 υπό την επωνυμία «Αναγνωστήριο Ανόρθωσις». Το 1929 μετονομάστηκε σε «μουσικοφιλολογικός και φιλαθλητικός σύλλογος Ανόρθωσις». Λίγους μήνες μετά την εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931⁵, το αποικιακό καθεστώς προέβη στο κλείσιμο της «Ανόρθωσης», διότι μέλη του σωματείου λιθοβόλησαν βρετανικές δυνάμεις από το υπό ανέγερση κτίριό του. Μάλιστα, οι Βρετανοί στρατιώτες δεν δίστασαν να απαντήσουν με τη ρίψη πυροβολισμών: τέσσερις σφαίρες σφηνώθηκαν στην πρόσοψη του κτιρίου. Το σωματείο επαναλειτούργησε αργότερα και το 1949 έλαβε το όνομα «Σύλλογος Ανόρθωσις»⁶. Κατά το προεπαναστατικό στάδιο ο σύλλογος, εκτός από την πολιτιστική και κοινωνική του δράση, για την οποία έχαιρε εκτίμησης⁷, υπήρξε γνωστό βήμα έκφρασης της μακραίωνης επιθυμίας του Κυπριακού Ελληνισμού για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Παράλληλα, στους κόλπους του σωματείου έλαβαν χώρα τέτοιες ζυμώσεις, ώστε μέλη, υποστηρικτές και αθλητές της «Ανόρθωσης», όπως οι Γρηγόρης

4. «Το κλείσιμο στη «Ανόρθωσης» προκάλεσε αίσθηση στο λαό», *Χαραυγή*, 25 Ιουλίου 1956.

5. Για περισσότερες πληροφορίες για την εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931 βλ. Πέτρος Στυλιανού, *Τα Οκτωβριανά: η Εξέγερση του 1931 στην Κύπρο* (Λευκωσία: Επιφανίου, 2022). Για την αντίδραση των Βρετανών σε επίπεδο καταστολής βλ. Andreas Karyos, “The Events in Colonial Cyprus in October 1931: the Suppression of a Revolt in the Interwar Years” in *Unsettled Problems after the 1919 Peace Conference: Military Conflicts and Diplomatic Negotiations*, ed. Jordan Baev & Dimitar Minchev (Sofia: Veles Publishing, 2020), 406-412.

6. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

7. «Μέτρα εκτάκτου ανάγκης και αθλητισμός», *Αθλητική*, 24 Δεκεμβρίου 1956.

Αυξεντίου, Αντώνης Παπαδόπουλος, Κυριάκος Μάτσης, Παύλος Παυλάκης, Παναγιώτης Τουμάζος, Κώστας Χριστοδουλίδης, Ηλίας Παπακυριακού, Ανδρέας Δημητρίου, Πετράκης Γιάλλουρος, Αλέκος Κωνσταντίνου, Γιώργος Μάτσης, Πανίκος Γιωρκάτζης και άλλοι, απέκτησαν το κατάλληλο ιδεολογικό υπόβαθρο για να στελεχώσουν την ΕΟΚΑ, όταν, λίγο αργότερα, το ένοπλο κίνημα άρχισε την επαναστατική του δράση⁸.

Η Ανόρθωση, λόγω της εθνικής της δράσης, βρέθηκε σύντομα στο στόχαστρο των αποικιακών αρχών. Από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα, την 1η Απριλίου 1955, μέχρι τις 14 Ιουλίου 1956 διενήργησαν τέσσερις φορές έρευνα στο οίκημά της, κατάσχοντας μάλιστα τους καταλόγους μελών και επισκεπτών της. Όταν ο συνταγματολόγος Λόρδος Cyril Radcliffe αφίχθηκε στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1956, εντεταλμένος από το Λονδίνο να μελετήσει τις συνθήκες στο νησί και να προχωρήσει σε προτάσεις για διευθέτηση του Κυπριακού⁹, το σωματείο απέστειλε προς αυτόν τηλεγράφημα, δηλώνοντας ότι μόνο ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄ ήταν ο καθ' ύλην αρμόδιος για να διαπραγματευτεί μαζί του. Στις 23 Ιουλίου του ίδιου έτους ο Προσωρινός Διοικητής Αμμοχώστου, βάσει των Κανονισμών Εκτάκτου Ανάγκης, προχώρησε στο κλείσιμο των εγκαταστάσεων της «Ανόρθωσης»: «Το διάταγμα... επέδωσε την 7 μ.μ. ώραν ο Αστυνομός Αμμοχώστου κ. Γουάιτ εις μέλη της «Ανορθώσεως» ευρισκόμενα εν τω οικήματι του σωματείου κατά την στιγμήν εκείνην. Εις την Επιτροπήν και τον υπεύθυνον του κυλικείου κ. Γιάννην Μπέτεβην εδόθη προθεσμία μερικών λεπτών, όπως μετακινήσουν εκ του σωματείου ό,τι ήθελον»¹⁰. Το εν λόγω μέτρο, όπως μας πληροφορεί σε σχετικό υπόμνημα που συνέταξε ο Διευθυντής Επιχειρήσεων εναντίον της ΕΟΚΑ ταξίαρχος George H. Baker, αφορούσε γενικά το κλείσιμο δημόσιων εντευκτηρίων και χώρων αναψυχής. Στόχευε στην εξάλειψη του κινδύνου χρήσης τέτοιων εγκαταστάσεων για συνωμοτικές ενέργειες ή για τη δημιουργία κοσμοσυρροής που ενδεχομένως να εξελισσόταν σε διαδήλωση¹¹. Το διάταγμα για κλείσιμο της «Ανόρθωσης» παρέμεινε σε ισχύ για περίπου εννέα μήνες¹².

8. «Η Ιστορία του Συλλόγου μας», Σύλλογος Ανόρθωσις Αμμοχώστου, <https://anorthosis.com.cy> ημερομηνία πρόσβασης 16 Οκτωβρίου 2023.

9. Περισσότερες πληροφορίες για την αποστολή Radcliffe στην Κύπρο μπορούν να εντοπιστούν στο έργο Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959* (Oxford: Oxford University Press, 1998) 132, 137, 139, 141-142, 147.

10. «Αι αρχαί έκλεισαν χθες την «Ανόρθωσιν» Βαρωσίων», *Ελευθερία*, 24 Ιουλίου 1956.

11. The National Archives of the United Kingdom (στο εξής TNA), CO 968/690, «A Review of the Cyprus Emergency: April 1955-March 1958» by Brigadier Baker G. H., March 1958, 21.

12. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

Η ανατίναξη του οικήματος της «Ανόρθωσης»

Το αποκορύφωμα των προσπαθειών του αποικιακού καθεστώτος να τερματίσει την υποστήριξη της «Ανόρθωσης» προς το ένοπλο ενωτικό κίνημα της Κύπρου ήταν η ανατίναξη των εγκαταστάσεών της, μετά τον εντοπισμό σ' αυτές εκρηκτικών υλών, στις 8 Ιουλίου 1958. Είχε προηγηθεί το πρωί της ίδιας μέρας ο θανάσιμος τραυματισμός δύο Βρετανών στρατιωτικών -ως αντίποινα- από την ΕΟΚΑ, στο κατάστημα αποικιακών ειδών του Δ. Ε. Παραλιμνίτη, στην οδό Ερμού 78, απέναντι από το οίκημα της «Ανόρθωσης»¹³. Επρόκειτο για τους εικοσάχρονους ανθυπίλαρχο Charles Stephen Fox-Strangways (υιό Λόρδου) και John Roy Proctor, οι οποίοι υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία στο βρετανικό σύνταγμα των «Royal Horse Guards»¹⁴. Τα καταστήματα στην οδό Ερμού έκλεισαν πάραυτα και η γύρω περιοχή ερημώθηκε. Γύρω στις 10.30 π.μ. επιβλήθηκε κατ' οίκον περιορισμός (*curfew*) σε ολόκληρη την πόλη, πλην των περιοχών της Παλαιάς Αμμοχώστου και της οδού Σαλαμίνας¹⁵. Όπως η εφημερίδα «Ελευθερία» μαρτυρεί, επρόκειτο για το αυστηρότερο *curfew* που είχε επιβληθεί μέχρι τότε¹⁶. Ενώσω ο κατ' οίκον περιορισμός βρισκόταν σε ισχύ, συνελήφθησαν περίπου δέκα Έλληνες Κύπριοι. Μεταξύ αυτών ήταν και ο ιδιοκτήτης του καταστήματος εντός του οποίου φονεύθηκαν οι δύο στρατιωτικοί. Οι συλληφθέντες αφέθηκαν ελεύθεροι, αφού προηγουμένως ανακρίθηκαν σχετικά με τα γεγονότα¹⁷.

13. Η ΕΟΚΑ πραγματοποίησε την επίθεση εναντίον των δύο Βρετανών στρατιωτικών ως αντίποινα για τον φόνο των Παναγή Ζαχαρία και Λουκίας Λαουτάρη-Παπαγεωργίου από βρετανική στρατιωτική μονάδα, κατά τη διάρκεια αντιαποικιακής διαδήλωσης στην κοινότητα Αυγόρου, λίγες μέρες νωρίτερα, στις 5 Ιουλίου 1958. Βλ. Τάσος Π. Τάσου, *Αυγόρου* (Λευκωσία: Επιφανίου, 2008), 221. Για πληροφορίες σχετικά με τη διαδήλωση στο Αυγόρου, η οποία κατέληξε σε αιματηρή οδομαχία, βλ. ΤΝΑ, FCO 141/4610, Verdict by James P. Trainor, 8 August 1958· Τάσου, *Αυγόρου*, 215-221· «Ανανδρος πολυβολισμός εναντίον πλήθους κυρίως από γυναίκας εις το χωριόν Αυγόρου εκ στρατιωτικού τεθωρακισμένου αυτοκινήτου», *Ελευθερία*, 6 Ιουλίου 1958.

14. «Υιός λόρδου ο έτερος των φονευθέντων στρατιωτών», *Έθνος*, 10 Ιουλίου 1958. «Υιός λόρδου ο έτερος των φονευθέντων στρατιωτών», *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1958. Το αποικιακό καθεστώς ανακοίνωσε ότι ο ένας βλήθηκε από τέσσερις σφαίρες, υποκύπτοντας στα τραύματά του κατά πάσα πιθανότητα αμέσως. Ο έτερος έφερε δύο τραύματα στη ράχη, ένα στον βραχίονα και ένα στον καρπό του ενός χεριού. Υπέκυψε στα τραύματά του λίγο αργότερα. Βλ. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

15. «Το οίκημα της «Ανορθώσεως» ανετινάχθη κατόπιν ανευρέσεως εις αυτό βομβών», *Ελευθερία*, 9 Ιουλίου 1958· «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958· «Κατόπιν του χθεσινού φόνου 2 Άγγλων στρατιωτών εν Βαρωσίοις, ανετινάχθη το οίκημα της «Ανορθώσεως» επί τω ότι ανευρέθησαν εκρηκτικά ύλα εντός αυτού», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

16. «Το οίκημα της «Ανορθώσεως» ανετινάχθη κατόπιν ανευρέσεως εις αυτό βομβών», *Ελευθερία*, 9 Ιουλίου 1958.

17. «Κατόπιν του χθεσινού φόνου 2 Άγγλων στρατιωτών εν Βαρωσίοις, ανετινάχθη το οίκημα της «Ανορθώσεως» επί τω ότι ανευρέθησαν εκρηκτικά ύλα εντός αυτού», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

Πηγή: Εφημερίδα «Ελευθερία», 9 Ιουλίου 1958

Τα βρετανικά στρατιωτικά κλιμάκια επιδόθηκαν σε εξονυχιστικές έρευνες καταστημάτων και οικιών. Η γλαφυρή αφήγηση της εφημερίδας «Έθνος» μάς ταξιδεύει στις συνθήκες της εποχής: «Εις την πόλιν πάμπολλα αυτοκίνητα πλήρη στρατιωτών εν αντιδιαδηλωτική εξαρτύσει περιεφέροντο αστραπιαίως, προπορευομένων τεθωρακισμένων αυτοκινήτων, οι δε στρατιώται ώρμων λυσσωδώς εναντίον οιουδήποτε τον οποίον συνήντων και άλλους μεν εκτύπων διά των υποκοπάνων των όπλων, άλλους συνελάμβανον και μετέφερον εις τον αστυνομικόν σταθμόν, οπόθεν απελύοντο βραδύτερον και άλλους τέλος διέτασσον να μεταβούν αμέσως εις τας οικίας των. Ο κατ' οίκον περιορισμός ήτο αυστηρότατος...»¹⁸.

Γύρω στις 11.45 π.μ. τρία από τα μέλη της διοικούσας επιτροπής της Ανόρθωσης συνελήφθησαν από τις αποικιακές αρχές και οδηγήθηκαν στην αστυνομία για ανάκριση. Επρόκειτο για τον πρόεδρο Αναστάση Οικονομίδη, τον γραμματέα Ιωάννη Κυριακίδη και το μέλος Τάκη Παπαδόπουλο. Απολύθηκαν από τις αρχές γύρω στις 2 μ.μ., αφού τους ζητήθηκε να υποβάλουν τον κατάλογο των μελών του συλλόγου¹⁹.

18. Ό.π.

19. Ό.π.

ΤΟ ΟΙΚΗΜΑ «ΑΝΟΡΘΩΣΕΩΣ» ΒΑΡΩΣΙΩΝ ΚΑΤΕΣΤΡΑΦΗ ΨΕΣ ΕΚ ΠΥΡΟΔΟΤΗΣΕΩΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΕΚΡΗΚΤΙΚΩΝ ΥΛΩΝ

Έκ τῆς ἐκρήξεως πολυάριθμα καταστήματα υπέστησαν ζημίας, ὑπολογιζο-
μένες εἰς 20,000 λιρῶν.-Ὁ Δήμαρχος Ἀμμοχώστου ματαίως προσεπάθησεν
ὄπως ἀποφευχθῇ ἡ ἐπὶ τόπου ἀχρήστευσις τῶν ἐκρηκτικῶν ὑλῶν.-Ἐντατικά
ἔρευμαι κατόπιν τοῦ φόνου δύο Ἀγγλων στρατιωτῶν ἐντὸς παντοπωλείου

ΕΙΣ ΤΑ ΒΑΡΩΣΙΑ ΕΠΕΒΛΗΘΗ ΑΠΟ ΤΗΣ ΧΘΕΣ ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

Πηγή: Εφημερίδα «Φιλελευθερος», 9 Ιουλίου 1958

Εντωμεταξύ, μεταξύ των κτιρίων που ερευνήθηκαν ήταν και το οίκημα της «Ανόρθωσης». Αξίζει να σημειωθεί ότι κανένα μέλος της διοικούσας επιτροπής του σωματείου δεν παρευρίσκετο κατά τη διάρκεια της έρευνας στο κτίριο. Η θύρα του σωματείου είχε παραβιαστεί από τους Βρετανούς στρατιώτες²⁰. Η επιχείρηση κατέληξε στον εντοπισμό αριθμού βομβών, ναρκών, εκρηκτικών υλών και δύο περιστρόφων. Ένας Βρετανός εμπειρογνώμονας επί των εκρηκτικών υλών, ο ταγματάρχης William C. Harrison, αποφάνθηκε ότι οι βόμβες βρίσκονταν σε πολύ επικίνδυνη κατάσταση, γι' αυτό και έπρεπε να αχρηστευθούν επί τόπου²¹.

Τα ευρήματα από τη στρατιωτική έρευνα στο οίκημα της «Ανόρθωσης» ανακοινώθηκαν στον πρόεδρο του σωματείου. Ο Οικονομίδης επικοινωνήσε αμέσως με τον δήμαρχο Αμμοχώστου Ανδρέα Πούγιουρο. Γύρω στις 4 μ.μ. ο πρόεδρος της «Ανόρθωσης» επισκέφθηκε τον διοικητή Αμμοχώστου Ömer Faik Müftüzade, δηλώνοντας ότι η ανεύρεση εκρηκτικών υλών εντός του συλλόγου ήταν απαράδεκτη. Ο Muftuzade υπέδειξε πάνω σε σχετικό σχεδιάγραμμα ότι οι εκρηκτικές ύλες εντοπίστηκαν μεταξύ του ηλιακού και της αίθουσας ανάγνωσης, στη βεράντα επί της οδού Ερμού, καθώς και σε σημείο απέναντι από το ραδιόφωνο. Ο Οικονομίδης ζήτησε όπως τα εντοπισθέντα εκρηκτικά απομακρυνθούν από το σωματείο. Ο Διοικητής Αμμοχώστου απάντησε ότι κάτι τέτοιο ήταν πολύ δύσκολο²².

Το πόρισμα του ταγματάρχη Harrison, για αχρήστευση των βομβών επί τόπου, προκάλεσε την έντονη αντίδραση και του δημάρχου Αμμοχώστου Ανδρέα Πούγιουρο. Ο δήμαρχος συναντήθηκε με τον διοικητή Αμμοχώστου, τον ταξίαρχο Μπεργκ, τον ταγματάρχη Harrison και τον αστυνόμο Κλαρκ για να διαμαρτυρηθεί για τη βρετανική απόφαση. Στην απαίτηση του Πούγιουρο για απενεργοποίηση των βομβών και τη μεταφορά τους εκτός της «Ανόρθωσης», ο ταγματάρχης Harrison υποστήριξε ότι οι εκρηκτικοί μηχανισμοί βρίσκονταν σε πολύ επικίνδυνη κατάσταση: τυχόν μετακίνησή τους θα έθετε σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή αυτών που θα αναλάμβαναν την αποστολή.

Στη συνέχεια, ο δήμαρχος Αμμοχώστου επιδίωξε να έχει τηλεφωνική επικοινωνία με τον κυβερνήτη της Κύπρου Sir Hugh Foot. Λόγω της απουσίας

20. Ο.π.

21. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

22. «Κατόπιν του χθεσινού φόνου 2 Άγγλων στρατιωτών εν Βαρωσίοις, ανετινάχθη το οίκημα της «Ανορθώσεως» επί τω ότι ανευρέθησαν εκρηκτικά ύλαι εντός αυτού», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

του τελευταίου, ο Πούγιουρος μίλησε με τον διοικητικό γραμματέα, στον οποίο διαμαρτυρήθηκε ότι η έρευνα στο κτίριο του σωματείου διενεργήθηκε χωρίς την παρουσία οποιουδήποτε μέλους της διοικητικής επιτροπής του²³. Ο διοικητικός γραμματέας ρώτησε: «Υποβάλλετε, δηλαδή ότι αι βόμβαι ετοποθετήθησαν υπό των δυνάμεων ασφαλείας;» Ο Πούγιουρος απάντησε ότι οι εκρηκτικές ύλες έπρεπε να απομακρυνθούν από το σωματείο. Ο διοικητικός γραμματέας ενέμεινε στην απόφαση για επί τόπου αχρήστευση των υλικών²⁴. Υποσχέθηκε ωστόσο στον δήμαρχο ότι θα λαμβάνονταν όλα τα απαραίτητα μέτρα για περιορισμό των ζημιών²⁵.

Πριν από την αχρήστευση των βομβών, μέσω της πυροδότησης εκρηκτικών υλών, Βρετανοί στρατιώτες προχώρησαν στην τοποθέτηση σάκων με άμμο²⁶. Έξω από την «Ανόρθωση» μετακινήθηκαν (για να διασωθούν) 68 τρόπαια του συλλόγου²⁷, μερικά έπιπλα και άλλα αντικείμενα. Στο υφασματοπωλείο του Φοίβου Πιερίδη, που βρισκόταν κάτω από τον σύλλογο, σημαντική ποσότητα υφασμάτων μεταφέρθηκε εκτός του οικοδομήματος²⁸. Διάφοροι καταστηματάρχες επικοινωνήσαν με τις αρχές για να ρωτήσουν κατά πόσο οι επιχειρήσεις τους διέτρεχαν κίνδυνο από την επικείμενη έκρηξη και ζήτησαν άδεια για εκκένωσή τους από τα εμπορεύματα. Η βρετανική απάντηση ήταν αρνητική²⁹.

Η πυροδότηση των εκρηκτικών υλών έλαβε χώρα γύρω στις 7.00 - 7.30 μ.μ., στην παρουσία του διοικητή Αμμοχώστου³⁰. Είχε προγραμματιστεί για τις 6 μ.μ., αλλά καθυστέρησε λόγω της επικείμενης άφιξης ενός ακόμη εμπειρογνώμονα (μέσω ελικοπτέρου) από τη Λευκωσία³¹. Πριν από την έκρηξη, ο πρόεδρος της «Ανόρθωσης» δήλωσε στον διοικητή Αμμοχώστου ότι κανένα μέτρο των αποικιοκρατών δεν θα πτοήσει το περήφανο σωματείο, καταλήγοντας:

23. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

24. Ό.π. «Κατόπιν του χθεσινού φόνου 2 Άγγλων στρατιωτών εν Βαρωσίοις, ανετινάχθη το οίκημα της «Ανορθώσεως» επί τω ότι ανευρέθησαν εκρηκτικάί ύλαι εντός αυτού», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

25. «Το οίκημα της «Ανορθώσεως» ανετινάχθη», *Ελευθερία*, 9 Ιουλίου 1958.

26. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

27. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

28. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

29. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

30. Ό.π. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

31. «Το οίκημα της «Ανορθώσεως» ανετινάχθη», *Ελευθερία*, 9 Ιουλίου 1958.

«Και αν ακόμη μας κάψετε, θα αναγεννηθώμεν, ως ο φοίνιξ, εκ της τέφρας μας»³².

Η ένταση της έκρηξης ήταν πολύ ισχυρή. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Φιλελεύθερος», ακούστηκε σε απόσταση πέρα των τριών μιλίων από το κέντρο της πόλης³³. Το «Έθνος» σημειώνει ότι η εκκωφαντική έκρηξη έγινε αντιληπτή μέχρι την κοινότητα της Δερύνειας, εκτιμώντας ότι ήταν πολύ πιο μεγάλης έντασης από την αντίστοιχη που προκλήθηκε στον κινηματογράφο «Ηραϊόν» (τρεις μήνες νωρίτερα). Την πυροδότηση ακολούθησε μία εκτυφλωτική λάμψη. Αυτόματα, η γύρω περιοχή καλύφθηκε από πυκνό σύννεφο καπνού. Από την έκρηξη καταστράφηκε πλήρως το οίκημα της «Ανόρθωσης». Επρόκειτο για ένα καίριο οικονομικό πλήγμα για το σωματείο³⁴. Εκτεταμένες ζημιές υπέστησαν το υφασματοπωλείο του Φοίβου Πιερίδη, καθώς και έντεκα καταστήματα της στοάς Χατζημιχαήλ. Επιπρόσθετα, από άλλα παρακείμενα κτίρια θρυμματίστηκαν τζάμια, πόρτες και παράθυρα, αποκόπηκαν ηλεκτρικά σύρματα και εκσφενδονίστηκαν τμήματα ξύλων και κεραμιδιών³⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι βρετανικές επιχειρήσεις κατ' οίκον περιορισμού και έρευνας καθώς και η απόφαση ανατίναξης της «Ανόρθωσης» δημιούργησαν μεγάλη ταλαιπωρία στους πολίτες. Τεράστιο πλήθος χωρικών που βρίσκονταν εντός και πέριξ της Δημοτικής Αγοράς, δισσθανόμενο προφανώς τι επρόκειτο να ακολουθήσει, επιχείρησε μαζική έξοδο προς τα χωριά του. Ισχυρή στρατιωτική δύναμη μετέβηκε επί της οδού Σαλαμίνας, κοντά στον στρατώνα DCRE, και με τα όπλα προτεταμένα προέβαινε σε εξαντλητικούς ελέγχους των εξερχόμενων οχημάτων και των επιβατών τους. Τοιουτοτρόπως, σχηματίστηκε μια μεγάλη ουρά οχημάτων, οι επιβάτες των οποίων υφίσταντο ταλαιπωρία μέχρι τις 5 μ.μ., όταν και τερματίστηκαν οι βρετανικοί έλεγχοι³⁶. Καταγγελίες για εξύβριση και παρεμπόδιση του έργου τους από τη βρετανική φρουρά, παρά την κατοχή δελτίων ελευθεροεπικοινωνίας (*curfew-pass*), διατυπώθηκαν από Έλληνες Κύπριους δημοσιογράφους³⁷.

32. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

33. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

34. «Πώς η Ανόρθωσις μετεβλήθη εις σωρόν ερειπίων», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

35. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

36. Ο.π. «Κατόπιν του χθεσινού φόνου 2 Άγγλων στρατιωτών εν Βαρωσίοις, ανετινάχθη το οίκημα της «Ανορθώσεως» επί τω ότι ανευρέθησαν εκρηκτικά ύλαι εντός αυτού», *Έθνος*, 9 Ιουλίου 1958.

37. «Το οίκημα «Ανορθώσεως» Βαρωσίων κατεστράφη ψες εκ πυροδοτήσεως υπό του στρατού εκρηκτικών υλών», *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1958.

Η επόμενη μέρα

Η επόμενη μέρα βρήκε την Αμμόχωστο να εξακολουθεί να βρίσκεται υπό κατ' οίκον περιορισμό, εκτός από τη δίωρη διακοπή μεταξύ 1.00 - 3.00 μ.μ., για να προμηθευτεί τρόφιμα το κοινό. Κατά το διάστημα αυτό, πλήθος πολιτών συγκεντρώθηκε στο μέρος όπου πραγματοποιήθηκε η ανατίναξη. Η εφημερίδα «*Έθνος*» περιγράφει τις συνθήκες που επικρατούσαν στο πεδίο της έκρηξης: «Το θέαμα ήτο φρικτόν. Η περιοχή ωμοίαζε προς βομβαρδισμένη από αέρος... Αι ζημιαί των καταστημάτων του τετραγώνου είναι μεγαλύτεραι των αρχικώς υπολογισθεισών. Παρ' όλας τας παραστάσεις των ιδιοκτητών των βληθέντων καταστημάτων διά φρούρησιν τούτων κατά την χθεσινήν νύχτα, ταύτα ευρέθησαν σήμερον λεηλατημένα»³⁸. Σύμφωνα με εκτίμηση της εφημερίδας «*Φιλελεύθερος*» περίπου 30-40 καταστήματα υπέστησαν ζημιές³⁹. Οι πληγέντες καταστηματάρχες έδωσαν οδηγίες για την εκλογή επιτροπών προς καταγραφή των υλικών ζημιών. Η τοπική επιτροπή του «Ενιαίου Αρραγούς Εθνικού Μετώπου»⁴⁰ από το Παραλίμνι απέστειλε τρόφιμα προς διανομή. Συνεργεία των Δημοσίων Έργων καταπιάστηκαν με την εκκαθάριση των ερειπίων του κατεστραμμένου ιστορικού συλλόγου, ενώ αυτά της Αρχής Ηλεκτρισμού ασχολήθηκαν με τις ζημιές στα ηλεκτροφόρα σύρματα και τους πασσάλους. Το ηλεκτρικό δίκτυο, που λόγω της έκρηξης είχε υποστεί βλάβες, αποκαταστάθηκε. Ο κυβερνήτης Sir Hugh Foot και ο διευθυντής επιχειρήσεων εναντίον της ΕΟΚΑ αντιστράτηγος Douglas Kendrew είχαν συνάντηση με την Επαρχιακή Επιτροπή Ασφαλείας Αμμοχώστου. Ακολούθως προγραμματίστηκε η άρση του κατ' οίκον περιορισμού (*curfew*) για τις 4.30 μ.μ., εκτός από το τμήμα της πόλης που περιλάμβανε τη διασταύρωση της οδού Ερμού με τις οδούς Κυπριανού και Εδουάρδου Η': στο εν λόγω σημείο εκκρεμούσε η ολοκλήρωση των ερευνών από την Αστυνομία⁴¹.

38. «Ωμοίαζε χθες προς βομβαρδισθείσαν από αέρος η περιοχή «Ανορθώσεως»», *Έθνος*, 10 Ιουλίου 1958.

39. «Αι καταστροφάι εκ της ανατινάξεως της Ανορθώσεως είναι εκτεταμέναι», *Φιλελεύθερος*, 10 Ιουλίου 1958.

40. Το «Ενιαίο Αρραγές Εθνικό Μέτωπο» (ΕΑΕΜ) ήταν προϊόν της προσπάθειας της ΕΟΚΑ, ώστε να αυξησει ακόμη περισσότερο το έρεισμά της μεταξύ των Ελλήνων Κυπρίων και να τους καθοδηγεί πιο αποτελεσματικά σε ανυπακοή προς τις βρετανικές αποικιακές αρχές. Περιλάμβανε τη δημιουργία ενός συντονιστικού οργάνου, στο οποίο συμμετείχαν οργανωμένα σύνολα κάθε υφής (πολιτικής, θρησκευτικής, αγροτικής, εμπορικής κλπ.). Το ΕΑΕΜ, αντίθετα από την ΠΕΚΑ, δεν είχε κηρυχθεί παράνομο από το βρετανικό αποικιακό καθεστώς. Δες Καργός, *ΕΟΚΑ*, 230-232. Η σύνδεση ΠΕΚΑ-ΕΑΕΜ διαφαίνεται και μέσα από την ακόλουθη επιστολή: TNA, FCO 141/3374, Kadmos to Aeneas, χ.η.

41. «Ωμοίαζε χθες προς βομβαρδισθείσαν από αέρος η περιοχή «Ανορθώσεως»», *Έθνος*, 10 Ιουλίου 1958· «Πεντήκοντα τουλάχιστον καταστήματα υπέστησαν ζημιάς εκ της ανατινάξεως του κτιρίου της «Ανορθώσεως» Βαρωσίων», *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1958.

Πηγή: <https://anorthosis.com.cy> (ανακτήθηκε στις 16/10/2023)

Κατά το μεσημέρι της 10ης Ιουλίου 1958 οι Ν. Αδαμίδης, Ι. Κυριακίδης, Μ. Μάτζαλος και Γ. Παπανικολάου (όλοι ήταν μέλη της διοικητικής επιτροπής της «Ανόρθωσης») ανακρίθηκαν από την Αστυνομία σχετικά με τις εκρηκτικές ύλες στο κτίριο του συλλόγου⁴².

Ο πρόεδρος της Κυπριακής Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου Νίκος Στυλιανάκης εξέφρασε μέσω τηλεγραφήματος τη συμπαραστάσή του προς το ιστορικό σωματείο⁴³. Την ίδια μέρα δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το διάταγμα του διοικητή Αμμοχώστου για τη δήμευση και κατεδάφιση του οικήματος, στον πρόλογο του οποίου σημειωνόταν ότι «ο Διοικητής είναι πεπεισμένος ότι το εν λόγω κτίριον εχρησιμοποιείτο υπό τρομοκρατών»⁴⁴. Επίσης, νεότερο επίσημο ανακοινωθέν στον Τύπο ανέφερε ότι, κατά το

42. «Μέλη της Επιτροπής της «Ανορθώσεως» εκλήθησαν χθες εις την αστυνομία», *Έθνος*, 11 Ιουλίου 1958.

43. «Η συμπαραστάσις προς την «Ανόρθωσιν»», *Ελευθερία*, 11 Ιουλίου 1958.

44. «Το κτίριον της «Ανορθώσεως» εδημεύθη και θα κατεδαφισθή», *Ελευθερία*, 11 Ιουλίου 1958.

διάστημα προετοιμασίας για την εξουδετέρωση των εκρηκτικών στο κτίριο της «Ανόρθωσης», σημειώθηκε πρόωρη έκρηξη βόμβας στην είσοδο της αίθουσας του μπιλιάρδου (κοντά στον εξώστη). Το ανακοινωθέν κατέληγε:

«Ένεκα της εν λόγω εκρήξεως και της πιθανότητας περαιτέρω εκρήξεων, όλον το στρατιωτικόν προσωπικόν, πλην των ειδικών επί των βομβών, διετάχθησαν να εγκαταλείψουν το οίκημα και εις ουδένα επετράπη να εισέλθη εις το κτίριον, μέχρις ότου αι βόμβαι ανετινάχθησαν. Η επί τόπου ανατίναξις των ανευρεθεισών εκρηκτικών υλών κατέστη ζήτημα επειγούσης ανάγκης και αυτή εγένετο αφού ελήφθησαν όλα τα πιθανά μέτρα ασφαλείας»⁴⁵.

Επίλογος

Κλείνοντας, υπενθυμίζουμε ότι το παρόν άρθρο αποσκοπούσε (κυρίως μέσα από τις αφηγήσεις των ελληνόγλωσσων εντύπων της εποχής) στην έκθεση των γεγονότων που οδήγησαν στην ανατίναξη του σωματείου της «Ανόρθωσης» τον Ιούλιο του 1958 από τις βρετανικές αποικιακές αρχές. Ωστόσο, είναι η συλλογή πληροφοριών για την πορεία των γεγονότων το μοναδικό όφελος από την αναδρομή στην οποία προβήκαμε; Αδιαμφισβήτητα, τα κέρδη είναι πολύ περισσότερα, εφόσον ξεπερνούν το στενό πλαίσιο της συστηματικής και νηφάλιας μεν, ξηρής γεγοντολογικής ανασύνθεσης δε. Εξ αφορμής της παρούσας αναδρομής ταξιδέψαμε στον ιστορικό χωρόχρονο. Εγκύψαμε στη μελέτη μιας εποχής που διακρινόταν από αγωνιστικό πνεύμα για την κατάκτηση των πανανθρώπινων δικαιωμάτων της ελευθερίας, της εθνικής αποκατάστασης και του εθνικού προσδιορισμού. Διευρύναμε τις γνώσεις μας για τη συμβολή της «Ανόρθωσης» στον Αγώνα της ΕΟΚΑ και το αδιάψευστο παράσημο περηφάνιας που αποκόμισε από την καταστροφή του οικημάτός της λόγω της επαναστατικής της δράσης. Πάνω από όλα, ανασυνθέσαμε εικόνες για την Αμμόχωστο της δεκαετίας του 1950 και περιηγηθήκαμε νοερά σε δρόμους και συνοικίες που περπατήσαμε ή που μας δόθηκε έστω η ευκαιρία (μέσω της παρούσας ιστορικής ανασκόπησης) να γνωρίσουμε.

45. «Τι αναφέρει νεώτερον ανακοινωθέν διά την ανατίναξιν της Ανορθώσεως», *Φιλελεύθερος*, 11 Ιουλίου 1958.

Δύο υστερόγραφα

Η αποστολή που ανατέθηκε στον ταγματάρχη William C. Harrison να διεκπεραιώσει την ανατίναξη του οικήματος της «Ανόρθωσης» θεωρήθηκε τόσο σημαντική από τις αποικιακές αρχές στην Κύπρο, ώστε συμπεριέλαβαν ειδική αναφορά σε αυτή (μαζί με άλλες αποστολές) στην πρόταση επιβράβευσης με το μετάλλιο του Βρετανού Βασιλέως Γεωργίου ΣΤ' (*George Medal*) που υπέβαλαν τον Απρίλιο του 1959⁴⁶.

Επιπρόσθετα, στην πόλη Μπέλφαστ (Βόρειος Ιρλανδία), στη μόνιμη έκθεση του μουσείου του βρετανικού συντάγματος των «Royal Ulster Rifles»,⁴⁷ της στρατιωτικής μονάδας που διεκπεραίωσε την έρευνα στις εγκαταστάσεις της «Ανόρθωσης», βρίσκεται μια φωτογραφία με την εξής περιγραφή: «E.O.K.A. wreck Anorthesis club, Varosha 1958». Η εν λόγω φωτογραφία παρουσιάζει τα ερείπια της Ανόρθωσης μετά την ανατίναξη του κτιρίου της⁴⁸.

Τα δύο πιο πάνω γεγονότα, δηλαδή η ειδική αναφορά στον ρόλο του ταγματάρχη William C. Harrison για την καταστροφή του οικήματος της «Ανόρθωσης» (για να ενισχυθεί η αίτηση επιβράβευσης) καθώς και η συμπερίληψη του σχετικού φωτογραφικού υλικού μεταξύ των εκθεμάτων του μουσείου των «Royal Ulster Rifles» (για να μνημονεύεται η δράση της στρατιωτικής μονάδας στην Κύπρο), καταδεικνύουν τη φήμη, αλλά και το κύρος, που έχαιρε και συνεχίζει να χαίρει το σωματείο της Αμμοχώστου για την εν γένει ιστορική πορεία του. Ένα σωματείο, το οποίο, παρόλες τις δοκιμασίες που έχει υποστεί στον υπεραιωνόβιο βίο του, όπως την ανατίναξη του 1958 ή την εκδίωξή του από την Αμμόχωστο λόγω της Τουρκικής Εισβολής του 1974, συνεχίζει στο ίδιο μοτίβο που η ειμαρμένη του έχει καθορίσει: εκ της τέφρας του να αναγεννάται.

46. TNA, WO 373/126/1, Major W. C. Harrison: Government Explosives Expert, 2 April 1959· TNA, WO 373/126/1, Foot to Lennox-Boyd, 6 April 1959.

47. Πρόκειται για το βρετανικό σύνταγμα που συμμετείχε και στη Μάχη του Αχυρώνα, στις 2 Σεπτεμβρίου 1958. Βλ. Gregory Blaxland, *The Regiments Depart: A History of the British Army, 1945-1970* (London: Kimber, 1971), 318-319. Στην υπό αναφορά μάχη τέσσερις μαχητές της ΕΟΚΑ (Ανδρέας Κάρυος, Χρήστος/Ξάνθος Σαμάρας, Ηλίας Παπακυριακού και Φώτης Πίττας) αρνήθηκαν να παραδοθούν και πολέμησαν μέχρι τέλους, πέπτοντας μέχρι ενός. Βλ. «Η φονικωτέρα και δραματικωτέρα μάχη από της ενάρξεως της δράσεως της ΕΟΚΑ διεξήχθη την πρωίαν της χθες εις το χωριόν Λιοπέτρι», *Ελευθερία*, 3 Σεπτεμβρίου 1958· «Πολύωρος μάχη διεξήχθη χθες μεταξύ τεσσάρων μελών της ΕΟΚΑ και άγγλων στρατιωτών εις Λιοπέτρι», *Έθνος*, 3 Σεπτεμβρίου 1958. «5 die in four hour battle», *Times of Cyprus*, 3 September 1958.

48. Χρωστώ την πληροφορία, καθώς και το ψηφιακό αντίγραφο της φωτογραφίας στον Μιχάλη Χατζηλήρα, έναν ερασιτέχνη ερευνητή που μένει μόνιμα στην Αυστραλία.

Πηγές

Αρχειακό Υλικό

1.1 Κρατικά Αρχεία του Ηνωμένου Βασιλείου, Λονδίνο (TNA)

- CO 968: Colonial Office and Commonwealth Office: Defence Department and successors: Original Correspondence, 1941-67.
- FCO 141: Foreign and Commonwealth Office and predecessors: Records of Former Colonial Administrations: Migrated Archives.
- WO 373: War Office and Ministry of Defence: Military Secretary's Department: Recommendations for Honours and Awards for Gallant and Distinguished Service (Army)

1.2 Εφημερίδες

- Αθλητική
- Έθνος
- Ελευθερία
- *Times of Cyprus*
- Φιλελεύθερος
- Χαραυγή

Βιβλία

- Blaxland, Gregory. *The Regiments Depart: A History of the British Army, 1945-1970*. London: Kimber, 1971.
- Holland, Robert. *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Κτωρής, Σώτος. *Τουρκοκύπριοι από το Περιθώριο στο Συνεταιρισμό*. Αθήνα: Παπαζήση, 2013.
- Τάσου, Τάσος Π. *Αυγόρου*. Λευκωσία: Επιφανίου, 2008.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης. *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η Δεκαετία του 1950*. Αθήνα: Πατάκη, 2004.

- Στυλιανού, Πέτρος. *Τα Οκτωβριανά: η Εξέγερση του 1931 στην Κύπρο*. Λευκωσία: Επιφανίου, 2022.

Κεφάλαια σε Συλλογικά Έργα

- Karyos, Andreas. “The Events in Colonial Cyprus in October 1931: the Suppression of a Revolt in the Interwar Years”. In *Unsettled Problems after the 1919 Peace Conference: Military Conflicts and Diplomatic Negotiations*, edited by Jordan Baev and Dimitar Minchev, 406-412. Sofia: Veles Publishing, 2020.

Άρθρα

- Κάρυος, Ανδρέας. «Ο Τελευταίος Γύρος του Αγώνα της ΕΟΚΑ στην Κύπρο, 1958-1959». *Εθνική Φρουρά και Ιστορία* 41 (2018): 14-27.

Διδακτορικές Διατριβές

- Karyos, Andreas. «ΕΟΚΑ, 1955-1959: A Study of the Military Aspects of the Cyprus Revolt». Διδακτορική διατριβή, School of Advanced Study, University of London, 2011.

Ιστοσελίδες

- Σύλλογος Ανόρθωσις Αμμοχώστου. «Η Ιστορία του Συλλόγου Μας», Ημερομηνία πρόσβασης: 16 Οκτωβρίου 2023, <https://anorthosis.com.cy>.

Ελληνικός Τύπος κατά την Επανάσταση.

Πηγή φωτογραφιών σύνθεσης: <https://cognoscoteam.gr> (ανακτήθηκαν 22/11/2023)

Ο ελληνικός Τύπος κατά την Επανάσταση. Ένα «κάστρο ελευθερίας»

Δρ Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης,
Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου

Εισαγωγή¹

Σήμερα, όπου ο Τύπος στις ποικίλες μορφές του, έντυπος και ηλεκτρονικός, καθημερινός και περιοδικός, γενικής ειδησιογραφίας ή εξειδικευμένης, εθνικής εμβέλειας ή τοπικός, μοιάζει, παρά τις συχνές «προφητείες» περί επικείμενου «θανάτου» του, να ανθεί, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μία περίοδο όταν η έκδοση εφημερίδας ήταν όχι μόνο εξαιρετικά δυσχερές εγχείρημα αλλά και πράξη ουσιαστικά πολιτική, ενέργεια «αντίστασης» στις δυνάμεις της απολυταρχίας και της καταπίεσης. Κάτι τέτοιο αποτέλεσαν οι ελληνικές εφημερίδες κατά την Επανάσταση, πραγματικά «κάστρα ελευθερίας», που εμπύχωναν τους Έλληνες, ενημέρωναν τους Φιλέλληνες και προκαλούσαν ανησυχία στους εκπροσώπους της καθεστηκυίας τάξης. Είναι φυσικά δύσκολο, ίσως και ακατόρθωτο, να χαρτογραφήσει κανείς σε λίγες σελίδες τον ρόλο που διαδραμάτισε ο ελληνικός Τύπος κατά τη διάρκεια του υπερδεκαετούς Αγώνα των Ελλήνων για Ελευθερία. Θα επιχειρηθεί, ωστόσο, να διαγραφεί, αναγκαστικά σε γενικές γραμμές, η θέση που κατείχε ο Τύπος στον πολιτικό και κοινωνικό βίο της περιόδου, η συνεισφορά του στην επίτευξη του στόχου για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και την κατάκτηση της ανεξαρτησίας και στη διαμόρφωση φιλελεύθερων θεσμών της ελληνικής πολιτείας.

1. Το άρθρο στηρίζεται σε ομιλία μου στην εκπομπή του ΡΙΚ: Λόγος και Αντίλογος, με θέμα: Τα γεγονότα των επετείων 1821 και 1955 - ο ρόλος του Τύπου. Συζήτηση στις 30 Μαρτίου 2021 με τους Πέτρο Παπαπολυβίου, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και τον Φιλήμονα Μπαντιμαρούδη, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Πέρα από μικρές αλλαγές προστέθηκε και η βασική βιβλιογραφία.

Είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα από την πρώτη και πρωτοποριακή μελέτη του Μάγερ (*Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, 1957) μέχρι τις περισσότερες πλούσιες και εμπειριστατωμένες εργασίες των Ιωάννη Μαζαράκη, Ρωζάνης Αργυροπούλου και κυρίως το θεμελιώδες έργο της Αικατερίνης Κουμαριανού, η οποία με την επανέκδοση, το 1971, με πλούσια εισαγωγή, μίας τρίτομης ανθολογίας του ελληνικού επαναστατικού Τύπου, κατέστησε για πρώτη φορά κοινό κτήμα τις εφημερίδες της δεκαετίας του 1821-1831. Η επέτειος των 200 χρόνων από την έναρξη της Επανάστασης έδωσε την ώθηση για περαιτέρω μελέτες και βάσεις δεδομένων που κατέστησαν γνωστότερες στο πλατύ κοινό τον ελληνικό Τύπο.

Ο Φιλέλληνας Ιωάννης - Ιάκωβος
Μάγερ (Johann Jacob Meyer)
(1798-1826)

Ο Τύπος πριν την Επανάσταση

Προτού προσεγγίσουμε την επαναστατική περίοδο, είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι ο Τύπος δεν ήταν άγνωστος στους Έλληνες. Ανάμεσα στους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, οι Έλληνες είχαν διαδραματίσει, από τα τέλη του 18ου αιώνα, πρωτοποριακό ρόλο σε αυτό τον τομέα και συνεπώς οι ελληνικές επαναστατικές εφημερίδες δεν ήταν οι πρώτες τους προσπάθειες. Ήδη από το 1784, με την εφημερίδα που εξέδωσε ο Γεώργιος Βεντότης και κυρίως το 1790 με την έκδοση της *Εφημερίδος* των αδελφών Μαρκίδων-Πούλιου, επιτεύχθηκαν πολύ σημαντικά βήματα για την καθιέρωση του Τύπου στη νεοελληνική πνευματική ζωή. Ιδίως πρέπει να εξαρθεί η συμβολή της *Εφημερίδος*, η οποία όχι μόνο επιβίωσε για πολλά χρόνια, μέχρι το 1797, αλλά εκπροσωπούσε και πρόβαλε, συχνά λόγω της λογοκρισίας με έμμεσο τρόπο, ριζοσπαστικές θέσεις, εμπνευσμένες από τη Γαλλική Επανάσταση. Ο ρόλος της εφημερίδας στη διάδοση των «γαλλικών» ιδεών στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν καίριος. Άλλωστε οι εκδότες της ήταν στενοί συνεργάτες του Ρήγα Βελεστινλή. Τα βιβλία του τελευταίου είχαν τυπωθεί

παράνομα στο τυπογραφείο των Μαρκίδων και η εφημερίδα έκλεισε μετά τη σύλληψη του Βελεστινλή και της ομάδας του. Οι εκδότες της *Εφημερίδος* αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Αυστρία.

Παρόμοια φιλελεύθερο πνεύμα διέκρινε και τις άλλες εκδοτικές απόπειρες των Ελλήνων από τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα, όπως το περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, που τυπωνόταν στη Βιέννη για περίπου δέκα χρόνια (Ιανουάριος 1811 - Μάιος 1821). Παρά το γεγονός ότι κυκλοφόρησαν επίσης και διάφορες εφημερίδες, με σημαντικότερη τον Ελληνικό Τηλέγραφο (Ιανουάριος 1812 - Δεκέμβριος 1836), είναι σαφές ότι την πρωτοκαθεδρία κατέχουν τα φιλολογικά περιοδικά, τα οποία δίνουν έμφαση στην πολιτισμική και την πνευματική χειραφέτηση του γένους μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ο αταλάντευτα φιλελεύθερος χαρακτήρας τους φανερώθηκε περίτρανα κατά την έναρξη της Επανάστασης, όταν παύθηκε η κυκλοφορία του περιοδικού ο *Ερμής ο Λόγιος* μετά την επιβολή από τις αυστριακές αρχές της δημοσίευσης της αποκήρυξης από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ του κινήματος της Φιλικής Εταιρείας στις Ηγεμονίες. Στον εκδότη του Κωνσταντίνο Κοκκινάκη επιβλήθηκε επιπλέον πολυετής φυλάκιση.

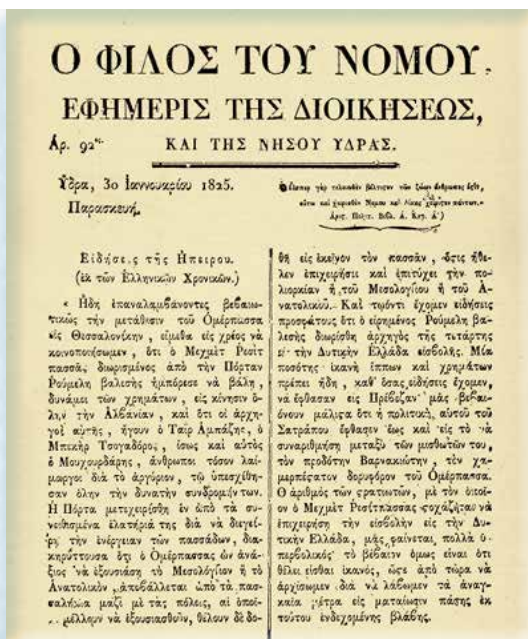
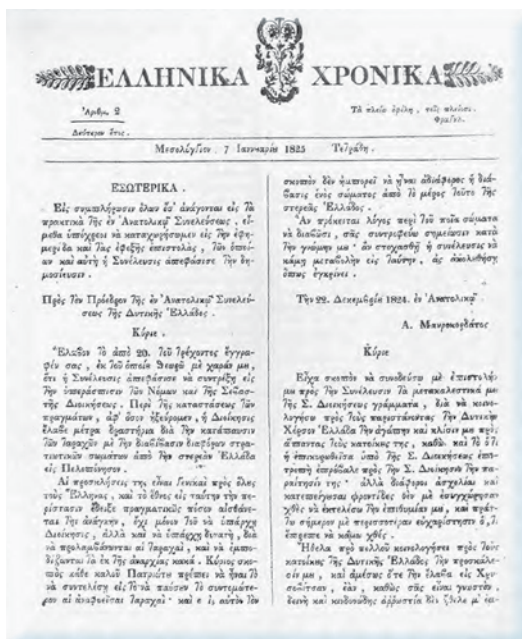
Στόχοι του επαναστατικού Τύπου

Ποιος ήταν όμως ο στόχος ή μάλλον οι στόχοι των ελληνικών εφημερίδων; Σίγουρα επιδίωκαν να ενημερώσουν Έλληνες αλλά και ξένους για τις διάφορες πολιτικές εξελίξεις, όπως και για τις μάχες σε θάλασσα και στεριά, στηρίζοντας παράλληλα το ηθικό των αγωνιζόμενων Ελλήνων και τονίζοντας την πίστη τους για την τελική δικαίωση των ελπίδων τους. Η κύρια, ωστόσο, λειτουργία ήταν πολιτική, καθώς ως βασική επιδίωξη είχαν: «την υπεράσπιση των εθνικών διεκδικήσεων και επίσης τη διαφώτιση της ξένης κοινής γνώμης για το δίκαιο του ξεσηκωμού» [Κουμαριανού, 2003, σελ. 311], αντιμετωπίζοντας τις κατηγορίες κυρίως ξένων διπλωματών κατά των Ελλήνων ως ανταρτών εναντίον του «νομίμου» κυριάρχου τους, του Σουλτάνου.

Σύντομη επισκόπηση του ελληνικού Τύπου

Περνώντας τώρα σε μία σύντομη περιδιάβαση των εφημερίδων που κυκλοφόρησαν στην επαναστατημένη Ελλάδα, θα πρέπει εξ αρχής να τονίσουμε ότι το πραγματικό *annus mirabilis* για τον ελληνικό Τύπο δεν ήταν το 1821, το πρώτο έτος της ελευθερίας, αλλά το 1824, όταν και ξεκίνησαν να δημοσιεύονται

οι τρεις σημαντικότερες και σχετικά μακρόβιες, για τα δεδομένα της εποχής, ελληνικές εφημερίδες: τα *Ελληνικά Χρονικά* στο Μεσολόγγι, *Ο Φίλος του Νόμου* στην Ύδρα και η *Εφημερίς Αθηνών* στην ομώνυμη πόλη και τη Σαλαμίνα. Ωστόσο εφημερίδες είχαν ήδη κυκλοφορήσει από τον Μάρτιο του 1821. Πρώτη ήταν η *Εφημερίς του Γαλαξιδιού*, της οποίας σώζεται ένα φύλλο (27 Μαρτίου 1821), ενώ την ακολούθησε η *Εφημερίς Αιτωλική* (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1821) στο Μεσολόγγι. Πρόκειται για χειρόγραφες εφημερίδες, όπως χειρόγραφη ήταν και η εφημερίδα *Αχελώος*, *Εφημερίς Πολιτική της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος*, που κυκλοφόρησε στο Βραχώρι, το σημερινό Αγρίνιο, τον Φεβρουάριο του 1822. Το γεγονός ότι ήταν χειρόγραφες σίγουρα δεν θα μπορούσε να διευκολύνει τη διάδοσή τους, αλλά ο χρόνος και ο κόπος που επενδύθηκαν καταδεικνύει το πόσο μεγάλη σημασία αποδιδόταν στον Τύπο ήδη από τις απαρχές της Επανάστασης. Αυτές οι εφημερίδες είχαν ως στόχο κυρίως να εμπυχώσουν τους Έλληνες, δημοσιεύοντας, κυρίως η πρώτη, η *Εφημερίς του Γαλαξιδιού*, πιθανότατα συνειδητά, ψευδείς ειδήσεις, π.χ. ότι είχε ξεσπάσει ρωσοτουρκικός πόλεμος, δίνοντας έτσι ισχυρή ώθηση στο επαναστατικό κίνημα.

Αριστερά: Εφημερίδα «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ», 7 Ιανουαρίου 1825.

Πηγή: <https://el.wikipedia.org>

Δεξιά: Εφημερίδα «Ο ΦΙΛΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ», 30 Ιανουαρίου 1825.

Πηγή: <https://cognoscoteam.gr>

(ανακτήθηκαν 22/11/2023)

Σημαντικό βήμα προόδου στάθηκε η πρώτη έντυπη εφημερίδα, ή *Σάλπιγξ Ελληνική*, που τυπώθηκε στην Καλαμάτα στο πιεστήριο που είχε φέρει μαζί του ο Δημήτριος Υψηλάντης. Συντάκτης της ήταν ο γνωστός λόγιος αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης, παλαιότερα εκδότης του *Λόγιου Ερμή* και με εμπειρία στα του Τύπου. Η εφημερίδα ήταν βραχύβια, κυκλοφόρησαν μόλις τρία φύλλα τον Αύγουστο του 1821, αλλά ο στόχος της ξεκάθαρος. Η εφημερίδα έβγαине καθώς:

«Το γένος όλων αγωνιζόμενον τον υπέρ της ελευθερίας αγώνα θέλει να βλέπη και διά του τύπου τους αγώνας του κηρυττομένους, τας αρετάς των καλών δημοσίων επαινουμένας, και τας κακίας των κακών εξελεγχομένας εις αποφυγήν και μίμησιν» [Κουμαριανού, 2003, σελ. 315].

Αριστερά: Εφημερίδα «ΣΑΛΠΙΓΞ ΕΛΛΗΝΙΚΗ», 2 Αυγούστου 1821.

Πηγή: <https://cognoscoteam.gr>

Δεξιά: Αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784 - 1860).

Πηγή: <https://www.pemptousia.gr>

(ανακτήθηκαν 22/11/2023)

Ο Τύπος συνεπώς λειτουργεί παιδευτικά, όπως είναι και το καθήκον του σε μία ελεύθερη και ευνομούμενη πολιτεία, κριτικά προς την εξουσία αλλά παράλληλα και ενισχυτικά του ηθικού των Ελλήνων, αναδημοσιεύοντας τις προκηρύξεις του Αλέξανδρου Υψηλάντη (*Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος*) και τονίζοντας ότι «Δεν έπρεπεν εις τον πόλεμον τούτον να μένη κανείς αργός ή αδιάφορος». Ήταν φανερό η κριτική διάθεση και το ανεξάρτητο πνεύμα του συντάκτη της Φαρμακίδης, ο οποίος σύντομα ήλθε σε σύγκρουση με τον Δημήτριο Υψηλάντη, ο οποίος ζήτησε να εξασκεί κάποιον έλεγχο, και προτίμησε να διακόψει την κυκλοφορία της, παρά να τη θέσει υπό προληπτική λογοκρισία.

Όπως προαναφέρθηκε, μόλις το 1824 αναζωογονήθηκε ο έντυπος Τύπος στην επαναστατημένη Ελλάδα με την έκδοση τριών εφημερίδων: *Ελληνικά Χρονικά* στο Μεσολόγγι (Ιανουάριος 1824 - Φεβρουάριος 1826), *Ο Φίλος του Νόμου* στην Ύδρα (Μάρτιος 1824 - Μάιος 1827) και *Εφημερίς Αθηνών* (20 Αύγουστου 1824 - Απρίλιος 1826). Η ώθηση για την έκδοσή τους δόθηκε τόσο από τις ελληνικές αρχηγείες, δηλαδή την ελληνική κυβέρνηση, η οποία είχε συνειδητοποιήσει τον δραστικό ρόλο που μπορούσαν να διαδραματίσουν οι εφημερίδες στην προώθηση, για να χρησιμοποιήσουμε έναν σύγχρονο όρο, της ελληνικής υπόθεσης στο εξωτερικό, όσο και της ανάγκης να εμπεδωθεί η κυριαρχία της ίδιας της κεντρικής εξουσίας στις επαναστατημένες περιοχές. Παράλληλα, όμως, μεγάλη ήταν η ώθηση που δόθηκε από τους Φιλέλληνες, οι οποίοι έφεραν τυπογραφεία αλλά και τυπογράφους στις επαναστατημένες περιοχές. Κομβικός ήταν ο ρόλος του Άγγλου Φιλέλληνα Στάνχοπ (Leicester Stanhope), ο οποίος έφερε μαζί του τρεις «τυπογραφίες» που θα τις πρόσφερε στο κοινό, καθώς, όπως υπογράμμιζε, «ικανοί και τίμιοι άνδρες θα πρέπει να ενισχυθούν ώστε να εκφράζουν και να δημοσιεύουν ελεύθερα τις σκέψεις τους».

Ο άνθρωπος που υλοποίησε το όραμα του Στάνχοπ ήταν ο Ελβετός γιατρός Μάγερ, ο οποίος εξέδωσε στο Μεσολόγγι τον Ιανουάριο του 1824 το πρώτο φύλλο των *Ελληνικών Χρονικών*. Τα *Χρονικά* είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μεγάλη πολιορκία του Μεσολογγίου (Απρίλιος 1825 - Απρίλιος 1826), συνιστώντας ένα πλούσιο σε πληροφορίες και συνάμα συγκινητικό χρονικό των αγώνων και αγωνιών των Μεσολογγιτών. Παράλληλα όμως ήταν και ένα «Φρούριο της ελευθερίας», της ελεύθερης σκέψης, με άρθρα στα οποία προσεγγίζονταν έννοιες όπως δημοκρατία και μοναρχία, δεσποτισμός και αναρχία σε πνεύμα φιλελεύθερο και φιλοπρόοδο. Η καταστροφή του τυπογραφείου, στα τέλη του Φεβρουαρίου του 1826, από εχθρικό βλήμα έθεσε τέρμα στην έκδοση της εφημερίδας. Ο εκδότης της χάθηκε κατά την Έξοδο των Μεσολογγιτών.

Η *Εφημερίς των Αθηνών* κυκλοφόρησε επίσης χάρη στην προσφορά τυπογραφείου από τον Στάνχοπ και υπό τη διεύθυνση του νεαρού πρώην υποτρόφου της Φιλομούσου Εταιρείας Αθηνών Γεωργίου Ψύλλα. Ενδεικτικό του πνεύματος της εφημερίδας στάθηκε το μότο της: «*Η παρρησία είναι η ψυχή της Δικαιοσύνης και χαρακτηριστικό το κάλεσμά της προς τους λογίους του έθνους να συνεργήσουν «το κατά δύναμιν... εις την πρόοδον των ελεύθερων εφημερίδων, οι οποίες είναι άγγελοι της κοινής γνώμης και πρόδρομοι της ευτυχίας και της ελευθερίας των λαών».*

Η άλλη μεγάλη εφημερίδα, ο *Φίλος του Νόμου*, στάθηκε όχι μόνο η μακροβιότερη (Μάρτιος 1824 - Μάιος 1827) αλλά και η στενότερα συνδεδεμένη με την κυβέρνηση, θα μπορούσε στην πραγματικότητα να θεωρηθεί ως η επίσημη εφημερίδα του κράτους. Τυπωνόταν στην Ύδρα δύο φορές την εβδομάδα, και συντάκτης της ήταν μία χαρακτηριστική μορφή Φιλέλληνα, ο Ιωσήφ Κιάππε, Ιταλός στην καταγωγή, επαναστάτης στην Ιταλία το 1820 και 1821, ο οποίος συνέχισε την περιπετειώδη ζωή του στην Ελλάδα. Και αυτή η εφημερίδα διακρινόταν για τον φιλελεύθερο χαρακτήρα της, ιδιαίτερα μετά τον Οκτώβριο του 1825, όταν πλέον δεν λειτουργούσε ως επίσημο όργανο της κυβέρνησης.

Οι ξενόγλωσσες εφημερίδες

Στο ίδιο φιλελεύθερο και δημοκρατικό πνεύμα συντάσσονταν και οι πολύ λιγότερο γνωστές σήμερα ξενόγλωσσες εφημερίδες που τυπώνονταν στις επαναστατημένες περιοχές, ο *Il Telegrafo Greco* στο Μεσολόγγι (Μάρτιος - Δεκέμβριος 1824) με συντάκτη τον Πέτρο Γκάμπα, τον γνωστό Ιταλό φιλέλληνα και σύντροφο του Λόρδου Βύρωνα, και με άρθρα όχι μόνο στα ιταλικά αλλά και τα γερμανικά, τα γαλλικά και τα αγγλικά. Άλλη ξενόγλωσση εφημερίδα, γαλλόφωνη αυτή, ήταν η *L'Abeille Grecque*, που κυκλοφόρησε στην Ύδρα και την Αίγινα τα έτη 1827-1829 υπό τον πρώην εκδότη του *Φίλου του Νόμου* Ιωσήφ Κιάππε και είχε ως στόχο την ενημέρωση της ξένης κοινής γνώμης.

Εδώ κρίνω απαραίτητο να κάνω μία παρένθεση. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η άνθηση του ελληνικού Τύπου μετά το 1824 συνδέεται άρρηκτα με το κίνημα του φιλελληνισμού, αφού Φιλέλληνας ήταν ο έκδοτης των *Ελληνικών Χρονικών*, σε πιεστήριο που αγόρασε και δώρισε Φιλέλληνας (ο Στάνχοπ) τυπωνόταν η *Εφημερίδα των Αθηνών*. Η σχέση όμως δεν ήταν μονόπλευρη, παράλληλα οι επαναστατικές εφημερίδες, ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες, τροφοδοτούσαν τους Φιλέλληνες της Ευρώπης και της Αμερικής με νέα για τον Αγώνα, ενώ η

φιλελεύθερη αρθρογραφία τους επιβεβαίωνε στα μάτια τους τον προοδευτικό και δημοκρατικό χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης. Οι εφημερίδες αυτές, ιδίως τα *Ελληνικά Χρονικά* και ο *Φίλος του Νόμου*, συνιστούσαν άλλωστε βασική πηγή πληροφόρησης όχι μόνο για τον φιλελληνικό Τύπο αλλά και για τις ξένες κυβερνήσεις. Ενδεικτικά στα βρετανικά και αυστριακά αρχεία εντοπίζουμε συχνά μεταφράσεις στα γαλλικά, τα αγγλικά και τα γερμανικά και κρίσεις που καταδεικνύουν ότι παρά το γεγονός ότι οι εφημερίδες όχι σπάνια αξιολογούνταν ως υπερβολικά ριζοσπαστικές, παράλληλα κρινόταν ότι δημοσίευαν τεκμηριωμένες πληροφορίες.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να υπογραμμίσω τον ρόλο και τη συμβολή του φιλελληνικού Τύπου στην Ευρώπη. Σε χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία, αλλά και σε γερμανικά βασίλεια, εφημερίδες προέβαλαν τον ελληνικό αγώνα, προκειμένου όχι σπάνια να τονώσουν το ηθικό των ίδιων των Ευρωπαίων φιλελευθέρων, ιδίως στη Γαλλία, κατά των απολυταρχικών καθεστώτων. Ο ελληνικός αγώνας μεταμορφωνόταν σε όπλο στη δημόσια σφαίρα για την προώθηση δημοκρατικών ή και επαναστατικών ιδεών. Και δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς αυτή η διάσταση δεν διέλαθε της προσοχής των εκπροσώπων των απολυταρχικών μοναρχιών της Ευρώπης. Ενδεικτική ήταν η προσπάθεια κατά τα πρώτα χρόνια του Αγώνα του Αυστριακού, του Γάλλου, του Πρώσου και του Άγγλου πρεσβευτή να οδηγήσουν στο κλείσιμο μία γαλλόφωνη, φιλελεύθερη και φιλελληνική εφημερίδα της Σμύρνης, που κατ' αυτούς διέδιδε τις ιδέες των «Καρμπονάρων» της Ελλάδας. Ο Τύπος ήταν όπλο της ελευθερίας.

Πηγές

Βιβλιογραφία

- Κουμαριανού, Αικατερίνη, *Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος, Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)*, Αθήνα: Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1995.
- Κουμαριανού, Αικατερίνη, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1-3, Αθήνα: Ερμής-Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1971.
- Κουμαριανού, Αικατερίνη, «Ο Ελληνικός Τύπος 1821-1828. Ένα νεωτερικό όπλο στην υπηρεσία της Επανάστασης», στο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (σχεδιασμός-διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 3, *Ο αγώνας της Ανεξαρτησίας και η ίδρυση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 311-326.
- Μάγερ, Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, Αθήνα: χ. ε., 1957.
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ιωάννης Κ., «Τα Τυπογραφεία του Αγώνα», *Νέα Εστία*, τ. 88/τχ. 1043 (1970) και σε ανάτυπο.

Διαδίκτυο

- <https://cognoscoteam.gr> (ημερομηνία πρόσβασης 22/11/2023)
- <https://el.wikipedia.org> (ημερομηνία πρόσβασης 22/11/2023)
- https://eo.wikipedia.org/wiki/Johann_Jakob_Meyer (ημερομηνία πρόσβασης 22/11/2023)
- <https://www.pemptousia.gr> (ημερομηνία πρόσβασης 22/11/2023)

Πηγές Φωτογραφιών: <https://br.freepik.com> (ανακτήθηκε 15/11/2023)
<https://www.maxh.com.cy> (ανακτήθηκε 16/11/2023)

Στρατιωτικοί σχηματισμοί κοινής άμυνας - Θεωρία συμμαχιών - Συμμαχικές επιλογές μικρών κρατών - Ευρωπαϊκή ενοποίηση - Εθνική κυριαρχία (Μέρος Α΄)

**Ταξίαρχος Ανδρέας Π. Χαραλάμπους,
Διδάκτορας Ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων**

Εισαγωγική προσέγγιση του θέματος

Τα κράτη του διεθνούς γεωπολιτικού περιβάλλοντος είναι πολύ μικρά και αδύναμα για να εγγυηθούν στους πολίτες τους την αναγκαία ευημερία, την κοινωνική πρόοδο, τη σταθερότητα και την ασφάλεια. Γι' αυτό πρέπει να επιλέξουν τη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Αισθάνονται ευάλωτα και μόνα. Δεν υπάρχει ειρήνη, εάν τα κράτη συνεχίζουν να επικεντρώνονται μόνο στην εθνική κυριαρχία βλέποντας τα άλλα με καχυποψία.

Η κρίση της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών επισκιάζει τις προσπάθειες για την οικοδόμηση στρατηγικά αυτόνομων ικανοτήτων ασφάλειας και άμυνας. Εάν τα κράτη δεν μπορούν να εξαρτηθούν το ένα από το άλλο για βοήθεια στην καταπολέμηση ενός ιού (γεγονός που απέδειξε η τελευταία κρίση για την αντιμετώπιση του κορονοϊού), πώς μπορούν να το κάνουν για την αντιμετώπιση μιας επιθετικής εξωτερικής δύναμης, η οποία θα αμφισβητήσει την εθνική κυριαρχία τους και θα απειλήσει την άμυνα και την ασφάλειά τους; Η πανδημία έχει επιφέρει κι άλλα κτυπήματα στο άναρχο διεθνές σύστημα, που μαστίζεται από δομική, θεσμική και οικονομική κρίση, πολλαπλές κρίσεις και προκλήσεις, νέες μορφές διακυβέρνησης, ανισότητες, νέου τύπου απειλές και προκλήσεις άμυνας και ασφάλειας (Ιωακειμίδης, 2000: 61-62).

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Β΄ ΠΠ), μία σημαντική και μακρά περίοδος ειρήνης και σταθερότητας επιτεύχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο και όχι μόνο. Ωστόσο, η παρουσιαζόμενη συνεχής αστάθεια στη γειτονιά της Ευρώπης (Ανατολική Μεσόγειος, Μέση Ανατολή, Βαλκάνια, Καύκασος) καθώς και οι περιφερειακές

και παγκόσμιες νέου τύπου απειλές για την ασφάλεια, οι οποίες οφείλονται σε θρησκευτικούς, οικονομικούς, μεταναστευτικούς και άλλους παράγοντες, αποτελούν, ιδιαίτερα σήμερα, σημαντικές προκλήσεις για την ασφάλεια των κρατών. Οι πρόσφατες εξελίξεις στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον της σύγχρονης γεωπολιτικής και του περίπλοκου επιχειρησιακού πεδίου του 21ου αιώνα, που χαρακτηρίζονται από τεχνολογίες αιχμής, ανορθόδοξες προκλήσεις και υβριδικές απειλές, η έννοια της άμυνας και της ασφάλειας τυγχάνει άμεσης προτεραιότητας και χειρισμού και είναι επιτακτική όσο ποτέ η ανάγκη για μια ευρύτερη συνεργασία (κοινότητες ασφάλειας) μεταξύ των κρατών σε τομείς που παραδοσιακά εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της εθνικής κυριαρχίας: δηλαδή την ασφάλεια και την άμυνα, τις εσωτερικές υποθέσεις και ιδίως το μεταναστευτικό ζήτημα.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση (2011) και το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19 (2019) έρχονται σε μια εποχή κατά την οποία αφ' ενός τα κύματα μετανάστευσης και προσφυγικών ροών προκαλούν έντονες συζητήσεις σχετικά με τη βιωσιμότητα του καθεστώτος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφ' ετέρου οι πάλαι ποτέ στέρεοι πυλώνες της διεθνούς φιλελεύθερης τάξης (Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και Ηνωμένο Βασίλειο) φαίνεται να υποχωρούν από τον κεντρικό ρόλο της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής ηγεσίας στον οποίο βρέθηκαν κατά τη μεταπολεμική και μεταψυχροπολεμική περίοδο. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι αδυναμίες αυτές ενδέχεται να υπογραμμίζουν σημαντικές τάσεις αλλαγής στο διεθνές σύστημα, οι οποίες προϋπήρχαν, αλλά πιθανόν να επιταχυνθούν μέσα στα επόμενα χρόνια λόγω και των συνεπειών της κρίσης. Φαίνεται ότι θα υπάρξει νέα ανακατανομή ισχύος, που ενδέχεται να προκαλέσει μεγάλες ανατροπές με νέα δεδομένα τα οποία ενθαρρύνουν την αλλαγή όρων λειτουργίας του διεθνούς συστήματος. Από την παγκοσμιοποίηση, που έκλεισε τον κύκλο της, οδηγούμαστε στη διαμόρφωση κέντρων εξουσίας στη γεωπολιτική. Μεγάλα γεωπολιτικά κέντρα θα επιχειρήσουν στη συνέχεια να αυξήσουν τον «ζωτικό τους χώρο», για να επεκταθούν και να ενισχύσουν την επιρροή τους. Η ανθρωπότητα θα βιώσει ξανά μια περίοδο με χαρακτηριστικά Ψυχρού Πολέμου (ΨΠ) (Χαραλάμπους, 2022).

Συμπερασματικά, είναι πασιφανές ότι τα κράτη είναι πολύ μικρά και αδύναμα για να εγγυηθούν στους πολίτες τους την αναγκαία ευημερία, την κοινωνική πρόοδο, τη σταθερότητα και την ασφάλεια, γι' αυτό πρέπει να επιλέξουν τη συνεργασία, την αλληλεγγύη και τη συστράτευση μέσα από κοινότητες ασφάλειας και άμυνας ή στρατιωτικούς σχηματισμούς/ συνασπισμούς κοινής άμυνας.

Στρατιωτικοί σχηματισμοί κοινής άμυνας και ασφάλειας

Γενικά

Ως Διεθνής Οργανισμός ορίζεται μια ομάδα κρατών που διαθέτει «*ad hoc*» δική της «βούληση» και βεβαίως κατ' επέκταση και ίδια «όργανα» για τη μετουσίωση αυτής της «βούλησης» σε «πράξεις», υπό την αναγκαία προϋπόθεση ότι αυτά τα τελευταία είναι διάφορα και ανεξάρτητα από τα ομοειδή ή μη, αντίστοιχα ή μη όργανα των κρατών-μελών (Κ-Μ) τα οποία συγκρότησαν την ομάδα. «*Η μη (τυπική) εξάρτηση των μεν από τα δε, συνιστά, εξ άλλης πλευράς, «condicio sine qua non», για την αυτόνομη ύπαρξη και λειτουργία του Οργανισμού, ανεξαρτήτως της δυνατότητας Χώρας Μέλους της Ομάδας (Διεθνούς Οργανισμού) να επηρεάζει τις εν γένει επιλογές της (πολιτικές ή άλλες)*» (Guillien - Vincent, 1988: 329).

«Ως γενεσιουργοί λόγοι της γένεσης και γενίκευσης της πολιτικής της συγκρότησης υπό των Κρατών Διεθνών Οργανισμών, ποικίλων μορφών και στόχων, αναφέρονται η επιθυμία των Ηγετών των διαφόρων Κρατών να εμπεδώσουν κλίμα ειρήνης, φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των, η προαγωγή οικονομικών ή άλλων συμφερόντων, η προάσπιση εθνικών θεμάτων μέσω της συμμετοχής σε Διεθνείς Οργανισμούς, η λειτουργία των Διεθνών Οργανισμών ως οργάνων αποτρεπτικών πολεμικών συρράξεων κ.τ.λ. Οι λόγοι αυτοί, σωρευτικές ή μεμονωμένως «δρώντες», οδηγούν, ενίοτε, σε «υπερβάσεις», οι οποίες δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν άνευ και εκτός των πιθανών προσδοκώμενων καλών ωφελημάτων των Διεθνών Οργανισμών» (Αθανασόπουλος, 2010: 15).

«*Η επιθυμία των Ηγετών των Ευρωπαϊκών Χωρών ευθύς αμέσως μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου «κατηυθύνετο» προς την δημιουργία Συμμαχιών και Οργανισμών, με σκοπό, αφ' ενός μεν εμπέδωσης συναισθημάτων ασφαλείας και ειρήνης και αφ' ετέρου προαγωγής της μεταξύ των συνεργασίας, τόσο προς αντιμετώπιση των γενικότερων προβλημάτων, που προκάλεσε η λαίλαπα του προσφάτου πολέμου, όσον και προς διεύρυνση των μεταξύ των οικονομικών συναλλαγών κ.τ.λ. Αυτή η «επιθυμία» ως φυσικό επακόλουθό της είχε την δημιουργία Οργανισμών σαφούς και συγκεκριμένου οικονομικού, κατ' αρχάς, προσανατολισμού, οι οποίοι θα υποβοηθούσαν οικονομικές δραστηριότητες των πλέον εύρωστων οικονομιών της Δυτικής Ευρώπης, παρακαμπτομένων, εν τω μέτρω του εφικτού, των «ιδιαιτεροτήτων» ποικίλης μορφής των συμμετεχουσών Χωρών» (Αθανασόπουλος, 2019: 20).*

Παραδοσιακά, η συνεργασία και επικοινωνία των κρατών τόσο σε διμερές όσο και σε πολυμερές επίπεδο λάμβανε και συνεχίζει να λαμβάνει χώρα μέσα από τον θεσμό της διπλωματίας (διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ των κρατών, η οποία επιδιώκει μέσα από την εκπροσώπηση, τον διάλογο και τη διαπραγμάτευση να λύσει διαφορές χωρίς προσφυγή στον πόλεμο) (Watson, 1982). Η διαδικασία αυτή χαρακτηριζόταν από την επαφή και πολλές φορές τη μυστική διαπραγμάτευση ανάμεσα στους ηγέτες και τους υψηλόβαθμους αξιωματούχους, γνωστή ως «παλαιά διπλωματία» (Στεφανίδης, 1997: 13). Τα κράτη πάντα επιδίωκαν και επιδιώκουν να συνεργαστούν σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος ή όπου τα συμφέροντά τους φαίνεται να είναι αμοιβαία και συμπληρωματικά. Η ιδέα και η πρακτική της διεθνούς οργάνωσης αποτελεί έτσι βασικό συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας πολιτικής (Mazower, 2012).

Η διπλωματία, ενώ διατηρεί τον παραδοσιακό της ρόλο, διενεργείται, στη σημερινή εποχή, και μέσα από τη συνεργασία των κρατών με μη-κρατικούς δρώντες (μη κυβερνητικές οργανώσεις, υπερεθνικά δίκτυα) καθώς και με τη χρήση νέων μέσων (μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παγκόσμια δίκτυα ενημέρωσης). Ένας ακόμα πυλώνας αυτής της «νέας διπλωματίας» είναι και η ολοένα και πιο ενεργή και πολύπλευρη συμμετοχή όλων των κρατών με ελάχιστες εξαιρέσεις σε διεθνείς οργανισμούς, με αποτέλεσμα η λήψη αποφάσεων για τα παγκόσμια ζητήματα να λαμβάνει χώρα εντός αυτών των δομών (Heine, 2006).

Σημειώνεται ότι η παγκόσμια διακυβέρνηση πλαισιώνεται και πραγματοποιείται από μια σειρά περιφερειακών και διεθνών οργανισμών (π.χ. NATO, ΕΕ, ASEAN), που ορίζονται ως θεσμοί και χαρακτηρίζονται από ένα σύνολο αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων, γύρω από τις οποίες συγκλίνουν οι προσδοκίες των δρώντων σε συγκεκριμένα ζητήματα και τομείς πολιτικής (Krasner, 1983). Οι διεθνείς αυτοί θεσμοί διέπουν τις αλληλεπιδράσεις διάφορων κρατικών, διακυβερνητικών, μη-κυβερνητικών και μη-κρατικών δρώντων σε σχεδόν όλα τα θεματικά πεδία της παγκόσμιας πολιτικής.

Με δεδομένη την τρέχουσα, ιδίως, διεθνή συγκυρία, τις ασύμμετρες απειλές, τις αυξανόμενες συνεχώς μεταναστευτικές ροές από οποιαδήποτε αιτία και την οικονομική δυσπραγία πολλών κρατών, η ανάγκη προσφυγής σε κοινές συλλογικές δράσεις (π.χ. συμμαχίες, συνασπισμοί, σχηματισμοί κοινής άμυνας και ασφάλειας) προς εξασφάλιση της κρατικής εθνικής κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας καθίσταται μάλλον επιτακτική και αποτελεί, ιδίως για μικρές κρατικές οντότητες, ανάγκη επιβίωσης (Waltz, 2011: 97).

Η ανάγκη σύμπτυξης τέτοιων σχηματισμών κρίνεται πλέον επιτακτική μετά την κατάρρευση της Κοινωνίας των Εθνών και τη λήξη του Β΄ ΠΠ. Έτσι, δυτικού τύπου δημοκρατικά κράτη, προχώρησαν στη συγκρότηση αμυντικών σχηματισμών. Ανάλογοι σχηματισμοί συγκροτήθηκαν και στην αντίπερα όχθη, το λεγόμενο Ανατολικό Μπλοκ, με επικεφαλής την Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ). Ως Δυτικών ενδιαφερόντων σχηματισμοί αναφέρονται οι εξής: Η συμμαχία της Δουνκέρκης (1947), η Δυτικό-Ευρωπαϊκή Ένωση (1948), το Σχέδιο PLEVEN (1950), η Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα (1952), η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (Κ.Ε.Π.Π.Α.), η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας (Κ.Π.Α.Α.), η Ευρωπαϊκή Ακαδημία Ασφάλειας και Άμυνας/ Ευρωπαϊκός Οργανισμός Άμυνας, το NATO: Συνεργασία με Ευρωπαϊκή Ένωση (άρθρο 42 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Ένωσης), που αποτελεί σήμερα την κορυφαία έκφανση συνεργασίας για την προστασία τόσο της εθνικής κυριαρχίας των συμμετεχόντων κρατών όσο και την πλέον συγκροτημένη δύναμη προάσπισης της διεθνούς νομιμότητας (Hillman - Hadjisavvas, 2012: 91-130).

Στο πλαίσιο της ΕΕ έχουν αναπτυχθεί μεταξύ των Κ-Μ τέτοιας μορφής μηχανισμοί/ σχηματισμοί, οι οποίοι έχουν υιοθετήσει και εφαρμόζουν σχετικές ρυθμίσεις, που αφ΄ ενός μεν εξυπηρετούν τον σκοπό της συγκρότησης τους (κοινή άμυνα και ασφάλεια) και αφ΄ ετέρου αποσκοπούν στην αποφυγή αμφισβήτησης και υπονόμευσης της εθνικής κυριαρχίας.

Ο μετασχηματισμός και η αναδιάρθρωση των δομών του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος και η διαφοροποιημένη φύση των απειλών και προκλήσεων με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα κράτη στον 21ο αιώνα έχουν οδηγήσει και σε μία πολύ πιο πολυσύνθετη λογική πίσω από την κατανόηση των παγκόσμιων προβλημάτων και τη χάραξη επιμέρους πολιτικών. Διαχρονικά, στο άναρχο διεθνές σύστημα, η εξωτερική πολιτική διεπόταν από τη λογική των συνεπειών (logic of consequences). Ως ορθολογικοί δρώντες (rational actors), τα κράτη «ζυγίζουν/ εκτιμούν» τις επιλογές τους, προχωρούν στη διαμόρφωση εναλλακτικών σεναρίων, επιχειρούν να προβλέψουν την αντίδραση των άλλων κρατών και προχωρούν στις κινήσεις που θεωρούν ότι θα αποφέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα (Φραγκονικολόπουλος – Προέδρου, 2015: 18).

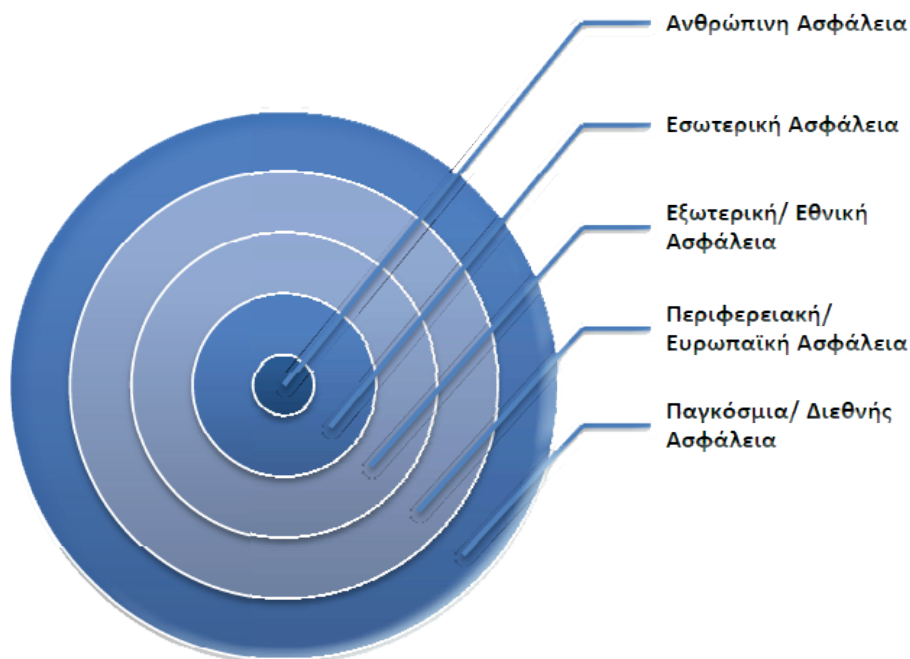
Η σημερινή παγκόσμια πολιτική σκηνή είναι εμφανώς διαφοροποιημένη και πολύ πιο περίπλοκη σε σχέση με τις διεθνείς σχέσεις του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα. Η πύκνωση της πλανητικής πολιτικής, η έμφαση τόσο σε παλαιού

όσο και σε νέου τύπου απειλές και παγκόσμια προβλήματα, η μετάβαση από την κρατοκεντρική στην παγκόσμια πολιτική και από την παραδοσιακή στην ανθρώπινη ασφάλεια, η διαφοροποιημένη έννοια της ισχύος και ο τρόπος πρόσληψης και εκτέλεσης της εξωτερικής πολιτικής και οι διαφορετικές λογικές που διέπουν τα συστήματα λήψης αποφάσεων καθιστούν αναγκαία τη δημιουργία σχηματισμών κοινής άμυνας και ασφάλειας για τον χειρισμό των προκλήσεων και την αντιμετώπιση των απειλών.

Άμυνα και ασφάλεια

Η ασφάλεια περιλαμβάνει όλους εκείνους τους παράγοντες, σταθερούς ή μεταβλητούς, η χρήση των οποίων εξασφαλίζει και προστατεύει τα συμφέροντα των κρατών, όπως αυτά καθορίζονται στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας σε ενδοκρατικό αλλά και σε διακρατικό επίπεδο. Σύμφωνα με τη ρεαλιστική προσέγγιση, η ασφάλεια ενός κράτους αποτελεί συνάρτηση της ισχύος και των θεσμικών διευθετήσεων, μέσω των οποίων αυτή εκφράζεται. Η ασφάλεια ενός κράτους είναι στενά συνδεδεμένη συνήθως με την εδαφική ακεραιότητα, την εκτός συνόρων πολιτική κυριαρχία, την εσωτερική πολιτική σταθερότητα και τη διακρατική σταθερότητα στην περιφέρεια που ανήκει (Κουσκουβέλης, 2010: 449). Επιπλέον, εξαιτίας της διάδρασης που υπάρχει στο διεθνές περιβάλλον και της παγκοσμιοότητας των ζητημάτων, η ασφάλεια κάθε κρατικής οντότητας επηρεάζεται άμεσα από τη σταθερότητα και την ισορροπία ολόκληρου του διεθνούς περιβάλλοντος καθώς και του περιφερειακού συστήματος ή υποσυστήματος (ανάλογα με τον γεωγραφικό χώρο αναφοράς) στο οποίο ανήκει (π.χ. γεωπολιτικό σύστημα της Μέσης Ανατολής) (Μάζης, 2012: 368-372).

Για να διατηρηθεί η ειρήνη πρέπει να υπάρχει ασφάλεια, για να υπάρχει ασφάλεια θα πρέπει να υπάρχει ισχύς και για να υπάρχει ισχύς πρέπει να είναι ενδυναμωμένοι οι βασικοί συντελεστές της. Με τον όρο «εθνική ασφάλεια» νοείται η απαίτηση να διατηρηθεί η επιβίωση του κράτους με τη χρήση της πολιτικής, της στρατιωτικής και της διπλωματικής ισχύος, που αποτελούν την εθνική ισχύ. Ισχύς, ασφάλεια και επιβίωση είναι έννοιες αλληλένδετες, ενυπάρχουν και είναι σύμφυτες με την έννοια του κράτους. Ένα κράτος χωρίς ασφάλεια είναι καταδικασμένο σε πολιτική αστάθεια και οικονομική κατάρρευση. Αυτό επιφέρει, μοιραία, τη μαζική εγκατάλειψή του από τους πολίτες του προς αναζήτηση ασφαλούς προορισμού. Παραδείγματα στο εγγύς περιβάλλον αποτελούν η Συρία, ο Λίβανος κ.ά.

Πίνακας 1

Πηγή: Eurora.eu, Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας, 2003, Διάγραμμα 2.2: Επίπεδα Ασφάλειας. (ανακτήθηκε 2/2022)

Πίνακας 2

Πηγή: Eurora.eu, ΕΣΑ, 2003, Διάγραμμα 2.3: Μορφές Ανθρώπινης Ασφάλειας (ανακτήθηκε 3/2022)

Πίνακας 3

Πηγή: Europa.eu, ΕΣΑ, 2003, Διάγραμμα 3.4: Τύποι Απειλών Ασφαλείας. (ανακτήθηκε 3/2022)

Η άμυνα, αντίστοιχα, περιλαμβάνει μέρος του πλέγματος από όλους εκείνους τους παράγοντες, σταθερούς ή μεταβλητούς, η χρήση των οποίων εξασφαλίζει και προστατεύει τα συμφέροντα των κρατών. Μελετώντας και αναλύοντας τις σύγχρονες διακρατικές σχέσεις, η άμυνα συνδέεται συνήθως με στρατιωτικούς κυρίως παράγοντες καθώς και με τη λεγόμενη «υποστηρικτική κοινωνική και πολιτική υποδομή» (Ηφαιστος - Τσαρδανίδης, 1992: 29-30). Άμυνα σημαίνει όλα εκείνα τα στοιχεία, μέσα και εργαλεία, που διασφαλίζουν ένα κράτος από μια ένοπλη εξωτερική απειλή. Ως κοινή άμυνα, στο πλαίσιο ενός σχηματισμού ή συνασπισμού ή συμμαχίας, είναι η εξέλιξη στο πλαίσιο μιας ενιαίας πολιτικής άμυνας στη βάση της συλλογικής ασφάλειας, όπου η επίθεση σε ένα Κ-Μ θα σημαίνει προσβολή όλων (Κρατερός, 1999: 59). Έτσι, στο πλαίσιο της ΕΕ έχουν υιοθετηθεί και ενσωματωθεί στις Συνθήκες οι Ρήτρες Αλληλεγγύης, το Άρθρο 222 ΣΛΕΕ και Αμοιβαίας Συνδρομής και το Άρθρο 42, παρ. 7, ΣΕΕ, που προορίζονται, ιδιαίτερα η Αμοιβαία Συνδρομή, για τον σκοπό αυτό. Επίσης και στο πλαίσιο της Συνθήκης Λειτουργίας του Οργανισμού του Βορειοατλαντικού Συμφώνου υπάρχει ανάλογη πρόνοια/ ρύθμιση.

Θεωρία των συμμαχιών

Κύριοι παράγοντες στον διεθνή πολιτικό στίβο είναι τα κράτη τα οποία διαδραματίζουν το καθένα τον «ιδικό» του ρόλο σε ένα ανταγωνιστικό διεθνές

πεδίο, με σκοπό να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους και να ενισχύσουν ή να διατηρήσουν τη θέση τους σ' αυτόν. Αυτά μπορούν να επιλέξουν αφ' ενός να ενισχύσουν την ισχύ τους, προσθέτοντας στη δική τους αυτή των άλλων κρατών και αφ' ετέρου δεσμεύοντας την ισχύ των άλλων κρατικών οντοτήτων από τον αντίπαλο, δυνατότητες εφικτές μέσω της ένταξής τους σε μια «πολιτική συμμαχιών». «Εις την διεθνή πολιτική δεν υπάρχουν διαρκείς αντιπαλότητες, ούτε διαρκείς φιλίες. Υπάρχουν αποκλειστικώς και μόνον διαρκή συμφέροντα», Sir Henry John Temple, πρωθυπουργός της Αγγλίας, 19ος αιώνας.

Οι συμμαχίες είναι ζήτημα της υψηλής στρατηγικής κάθε κράτους και συμβάλλουν στη βελτίωση της ισχύος των κρατών που λαμβάνουν μέρος σε αυτές. «Το σημαντικό δεν είναι πόσους εχθρούς μπορείς να σκοτώσεις, αλλά το πόσους συμμάχους μπορείς να αποκτήσεις» (Παρίσης, 2011: 209). Ένα μικρό κράτος επιδιώκει τη συμμαχία με μια ηγεμονική δύναμη ή με μια ένωση ισχυρών κρατών, προκειμένου να βελτιώσει τη θέση του έναντι ισχυρότερων κρατών που θεωρεί ότι απειλείται. Με αυτό τον τρόπο, η αδυναμία οδηγείται σε ασύμμετρες σχέσεις. Πρόκειται για συνθήκες ηγεμονικής σταθερότητας ή συμμαχίας κάτω από έναν ηγεμόνα (Ηφαιστος, 2007: 260).

Η αναγκαιότητα σύναψης των συμμαχιών είναι πασιφανής για όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από την ισχύ και την έκτασή τους, ισχυρά και αδύναμα, ηγεμονικά ή μη, μικρά ή μεγάλα. Τα ηγεμονικά και ισχυρά κράτη επιθυμούν τη συμμαχία με κάποια μικρά κράτη, όχι φυσικά για το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεων (ΕΔ) τους ή την αποτρεπτική τους ισχύ, αλλά συνήθως για τους φυσικούς τους πόρους ή για τη νευραλγική γεωγραφική τους θέση. Η θέση τους μπορεί να παρέχει στρατηγικά πλεονεκτήματα είτε δίνοντας τη δυνατότητα ελέγχου μιας συγκεκριμένης περιοχής, είτε πρόσβασης στρατιωτικών δυνάμεων προς γειτονικές περιοχές ή θέατρα επιχειρήσεων, είτε ως βάση υποστήριξης επιχειρήσεων σε άλλες περιοχές. Μια τέτοια συμμαχία προσφέρει στην ηγεμονική δύναμη στρατηγικά πλεονεκτήματα, τα οποία της παρέχουν τη δυνατότητα προβολής της ισχύος της ή τον έλεγχο της συγκεκριμένης περιοχής (Παρίσης, 2011: 209).

Οι συμμαχίες δεν είναι πάντοτε το αποτέλεσμα φιλίας, καλών σχέσεων ή άλλων συναισθηματικών καταστάσεων, αλλά πρωτίστως επιβάλλονται από την ταύτιση ή τη σύγκλιση συμφερόντων σε περιόδους ειρήνης ή πολέμου. Έτσι, οι συμμαχίες μπορεί να έχουν μόνιμη (συμβατική) μορφή, βασισμένες σε διεθνείς συνθήκες και διμερείς συμφωνίες ή να αποτελούν μια προσωρινή συμφωνία

κρατών για την αντιμετώπιση συγκεκριμένης κατάστασης κρίσης ή πολέμου, ή ακόμη και να είναι αποτέλεσμα μιας άτυπης συνεργασίας ενός υποσυνόλου κρατών ή γεωπολιτικού συμπλέγματος κρατών (υποσυστημάτων -συστημάτων - υπερσυστημάτων, ανάλογα με το εύρος του γεωγραφικού χώρου αναφοράς) διεθνών και περιφερειακών δρώντων (Μάζης, 2012: 368-372), στο πλαίσιο των ανταγωνισμών στο διεθνές σύστημα, μέσα από τις σύγχρονες περιφερειακές ή παγκόσμιες γεωπολιτικές εξελίξεις (Παρίσης, 2011: 210).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι συμμαχίες μπορεί να εμφανίζονται υπό διάφορες μορφές: α) Στρατιωτικός Συνασπισμός, η οποία είναι η πλέον κλασσική μορφή συμμαχίας (π.χ. NATO), β) Οικονομική Ένωση, με το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της ΕΟΚ, η οποία με την πάροδο του χρόνου μετεξελίχθηκε σε Οικονομικό - Πολιτική Ένωση (ΕΕ), μετεξέλιξη που συνεχίζεται σε ευρωπαϊκή ολοκλήρωση/ ενοποίηση, καθότι τείνει να ενσωματώσει και άλλους τομείς ευρωπαϊκών δραστηριοτήτων, όπως οικονομικούς, της άμυνας και της ασφάλειας, γ) Τελωνειακή Ένωση. Αλληλεγγύη, μεταξύ κρατών που τα ενώνουν κοινοί δεσμοί (π.χ. Ελλάδα - Κύπρος) και δ) Στρατηγική Συνεργασία (π.χ. Ελλάδα - Αρμενία) (Παρίσης, 2011: 210).

Επίσης, εξετάζοντας το θέμα των συμμαχιών στον περίγυρο της Ευρώπης και κυρίως στον μεσογειακό χώρο, διαπιστώνεται ότι εφαρμόζεται σε διάφορες μορφές: Οι χώρες της ευρωπαϊκής μεσογειακής ακτής ανήκουν σε δύο ισχυρούς πολιτικο-στρατιωτικούς συνασπισμούς, την ΕΕ και το NATO, γεγονός που τους προσδίδει ισχύ και ανάλογο κύρος στη διεθνή πολιτική σκηνή. Οι αραβικές χώρες της μεσογείου ανήκουν στον Αραβικό Σύνδεσμο (Arab League), ενώ κάποιες από αυτές στη Βόρεια Αφρική συγκροτούν την Ένωση του Αραβικού Μαγκρέπ (UMA). Όλες οι χώρες της Νότιας και της Ανατολικής Μεσογείου, της Τουρκίας συμπεριλαμβανομένης, αλλά και όλες οι χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Αφρικής και της Μέσης Ανατολής (με εξαίρεση το Ισραήλ) είναι μέλη του Οργανισμού της Ισλαμικής Διάσκεψης. Ακόμη μια μορφή συμμαχίας αποτελεί η ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ του συνόλου σχεδόν των Μεσογειακών Χωρών, στο πλαίσιο της ευρω-μεσογειακής πολιτικής συνεργασίας, η οποία αναπτύσσεται με πρωτοβουλία της ΕΕ (Ευρω-Μεσογειακή Εταιρική Σχέση, E-MES) (Παρίσης, 2010: 123-125).

Είναι προφανές ότι μια συνεργασία ενδέχεται να επεκταθεί/ μετεξελιχθεί μελλοντικά και σε άλλους τομείς, όπως ο οικονομικός, η άμυνα και η ασφάλεια. Προς επιβεβαίωση, η αναφορά στην πορεία της ΕΕ, η οποία ξεκίνησε αρχικά ως

οικονομική κοινότητα και στην εξέλιξή της επεκτάθηκε σε πολιτική την τρέχουσα περίοδο, όπου καταβάλλεται προσπάθεια για στρατιωτική συνεργασία στον τομέα της άμυνας και της ασφάλειας, υιοθετώντας πολιτικές όπως της Κοινής Πολιτικής Ασφαλείας και Άμυνας (ΚΠΑΑ) ή της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) (Χαραλάμπους, 2022).

Η μελέτη των διεθνών συμμαχιών, στο πλαίσιο της ασφαλούς συνεργασίας μεταξύ των κρατών, αποτελεί βασικό αντικείμενο ανάλυσης των διεθνών σχέσεων για τους παρακάτω λόγους: Η σύναψη μιας συμμαχίας αποτελεί βασική μορφή διεθνούς συνεργασίας και ως εκ τούτου ορατό δείκτη των δεσμεύσεων και των υποχρεώσεων μεταξύ των κρατών (Bennett, 1997: 846-878). Η συμμαχία θεωρείται ως μέσο υλοποίησης της εξωτερικής πολιτικής αλλά και ως έκφραση των επιλογών της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους (Beres, 1972: 702-710). Οι συμμαχίες συχνά έχουν άμεση σχέση με την ανάδυση, την καταστολή και την πρόληψη, την εξάπλωση και τις συνέπειες των συγκρούσεων και της διεθνούς αντιπαράθεσης (Snyder, 1997: 22-23, Mearsheimer, 2001: 320-325).

Η συμμετοχή ενός κράτους σε μια συμμαχία τού προσδίδει σαφή πλεονεκτήματα στην ισχύ του, τα οποία είναι ανάλογα της ισχύος, του κύρους και της αξιοπιστίας της ίδιας της συμμαχίας. Καταρχήν, επιτυγχάνεται η αποτροπή ή η εξουδετέρωση απειλών με μικρό κόστος. Είναι αυτονόητο ότι το Κ-Μ μιας συμμαχίας, προσωρινής ή συμβατικής μορφής, εκχωρεί στη συμμαχία μέρος του δικαιώματος του να ενεργεί ελεύθερα στο διεθνές πεδίο, υποχρεούμενο να αποδέχεται τη συμβατική πολιτική της συμμαχίας. Συγκεκριμένα, τα μικρά και αδύναμα κράτη, προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντα τους, οφείλουν να αναζητήσουν τη βοήθεια ισχυρών συμμάχων. Αυτό επιβάλλεται από το διεθνές σύστημα (καθότι άναρχο), επειδή τα κράτη από μόνα τους δεν διαθέτουν τις αναγκαίες ικανότητες για την επίτευξη βασικών επιδιώξεών τους και η επιτυχία υλοποίησης των στόχων τους εξαρτάται λιγότερο από τις δικές τους ικανότητες και περισσότερο από τις δυνάμεις και την αξιοπιστία των συμμάχων τους (Παρίσης, 2011: 213-214). Η διασφάλιση των συμφερόντων μιας μικρής και αδύναμης κρατικής οντότητας, όταν απειλείται από ένα ηγεμονικό κράτος, είναι συνάρτηση της ισορροπίας ισχύος, όπως αυτή εκφράζεται στη συγκεκριμένη στιγμή. Η μικρή κρατική οντότητα για τη διασφάλιση των συμφερόντων της θα πρέπει να δεχθεί τη βοήθεια ισχυρών συμμάχων (Morgenthau, 1972: 71). Η επιδίωξη στόχων από ένα μικρό κράτος είναι πλέον συμφέρουσα και ελπιδοφόρα, όταν προωθείται μέσα από την πολιτική (κυρίως εξωτερική) ενός ισχυρού κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επιβίωση του

κράτους του Ισραήλ στο γεωπολιτικό σύστημα της Μέσης Ανατολής μέσα από την πολιτική των ΗΠΑ, γεγονός που αποδεικνύεται ακόμη και σήμερα υπό τις τρέχουσες διεθνείς συγκυρίες.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τη σημασία της συνεργασίας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών, πρέπει να αντιληφθούμε την έννοια της συμμαχίας, τους λόγους για τους οποίους οι διάφοροι δρώντες/ ανταγωνιστές του διεθνούς συστήματος οδηγούνται στη σύναψή τους, πόσο ισχυρές και πόσο αντέχουν στον χρόνο αλλά και τους λόγους και κάτω από ποιες προϋποθέσεις κάποιες φορές αυτές διαλύονται.

Συμμαχία (alliance) και συμπαράταξη (alignment) ορίζονται ως «*μια επίσημη ή ανεπίσημη σχέση συνεργασίας ασφαλείας ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κυρίαρχα κράτη*» (Walt, 1987: 12). Αυτοί οι δύο όροι, ανάλογα που και πότε χρησιμοποιούνται, δεν έχουν πάντα την ίδια σημασία (Snyder, 1997: 4-10, 21-22). Η σύναψη συμμαχιών μεταξύ των κρατών είναι μια πρακτική που χρησιμοποιεί για πρώτη φορά ο Θουκυδίδης, Πατέρας των Διεθνών Σχέσεων, κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (Θουκυδίδης, Θουκυδίδου Ιστορία, 1998, μτφρ. Α. Βλάχος). Το φαινόμενο αυτό συνεχίζει να λαμβάνει χώρα ακόμη και σήμερα στο άναρχο (όπως αποκαλείται) διεθνές σύστημα και, ως εκ τούτου, αποτελεί σημαντικό αντικείμενο μελέτης και έρευνας για τις Διεθνείς Σχέσεις. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύναψη συμμαχιών από μικρές κρατικές οντότητες, καθώς η ανάγκη τους για επιβίωση και ασφάλεια είναι βεβαίως μεγαλύτερη. Ως παράδειγμα αναφέρεται η πολιτική συμμαχιών μικρών κρατών κατά τη διάρκεια του ΨΠ, περίοδος όπου η συμμετοχή των κρατών ήταν πολύ σημαντική τόσο για την άμυνα και την ασφάλειά τους αλλά και για την ίδια την επιβίωσή τους.

Οι διάφορες κρατικές οντότητες προσχωρούν σε συμμαχίες, καθόσον έχουν ένα τουλάχιστον κοινό συμφέρον, την αντιμετώπιση της απειλής ενός κοινού εχθρού εναντίον της ασφάλειας όλων των συμμάχων (Layne, 2002: 233-248). Πράττουν επίσης τούτο και για άλλους σκοπούς, όπως η επιρροή στην εξωτερική πολιτική άλλων κρατών ή η ενίσχυση της θέσης τους στο διεθνές πεδίο στο πλαίσιο της ισορροπίας ισχύος καθώς και η αποφυγή της απομόνωσης.

Οι συμμαχίες αποτυπώνουν κατά τον καλύτερο τρόπο τα βασικά χαρακτηριστικά του διεθνούς συστήματος. Η απουσία μιας υπερεθνικής αρχής (άναρχο διεθνές σύστημα), η οποία να κατευθύνει τις δράσεις των κρατών, παραπέμπει στη συμπεριφορά αυτοβοήθειας και στη σύναψη των μεταξύ τους συμμαχιών, ενώ

μέσα από τη διαδικασία υλοποίησής τους (υλοποίηση συμμαχικών δεσμεύσεων και υποχρεώσεων) αναδεικνύεται ο ρόλος που παίζει η ισχύς στις σχέσεις των κρατών. Αποκαλύπτονται οι προσδοκίες τους, καθώς καθίσταται αντιληπτό το ενδιαφέρον τους για κατοχύρωση της εθνικής κυριαρχίας και της ασφάλειας τους, η επιδίωξή τους για απόκτηση ισχύος και η θέση τους στο διεθνές σύστημα (Πλατιάς, 2000: 19-60).

Ο όρος συμμαχία, κατά το Διεθνές Δίκαιο, υποδηλώνει συμφωνία ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη για κοινή πολεμική, αμυντική ή επιθετική δράση εναντίον συγκεκριμένου ή μελλοντικού τρίτου κράτους που θα επιχειρούσε οιασδήποτε μορφής αναμέτρηση με ένα από τα συμβαλλόμενα κράτη. Μέσα από τη συμφωνία αυτή, καθορίζεται το θεωρητικό πλαίσιο διά μέσω του οποίου προσεγγίζονται οι σχέσεις των κρατικών οντοτήτων που μετέχουν στη συμμαχία και η οποία επικυρώνεται με την υπογραφή σχετικής συνθήκης, καλούμενη «*συνθήκη συμμαχίας*». Οι συμμαχίες συνάπτονται από κράτη με αριθμό κοινών συμφερόντων. Το αμοιβαίο συμφέρον είναι στις πλείστες των περιπτώσεων αρνητικό: η απειλή άλλων κρατών. Τα κράτη, στην αναζήτηση της ασφάλειάς τους, δύνανται να συνάψουν συμμαχίες. «*Άπαξ και τις συνάψεις θα πρέπει να τις διαχειριστείς*» (Waltz, 2011: 347).

Οι συνθήκες σύναψης μιας συμμαχίας αποτελούν διεθνείς συνθήκες και υπόκεινται στις γενικές περί συνθηκών διατάξεις, όπου διατυπώνονται οι όροι της συμμαχίας αλλά και οι συμμαχικές σχέσεις ως σχέσεις αλληλεξάρτησης, σύμφωνα με τις οποίες οι συμβαλλόμενες χώρες συνομολογούν το αντικείμενο τους καθώς και τις μεταξύ τους δεσμεύσεις και υποχρεώσεις. Στην πράξη διαπιστώνεται κάποιες φορές ότι ο σκοπός τους δεν είναι πάντοτε σαφής, όμως όλες κατά κανόνα παρουσιάζουν αμυντικό χαρακτήρα (Κουσκουβέλης, 2010: 451 - 452). Βασική κατηγοριοποίηση των συμμαχιών είναι οι φανερές και οι μυστικές συμμαχίες. Σε περίπτωση κατά την οποία μέλος μιας συμμαχίας επιδιώξει να διευθετήσει διαφορές ή να συνεργαστεί με οιονδήποτε τρόπο με ένα μέλος μίας άλλης συμμαχίας, τότε τα μέλη της συμμαχίας αρχίζουν να ανησυχούν (Waltz, 2011: 347-348). Σημειώνεται όμως ότι για την συνομολόγηση μιας συμμαχίας απαιτείται προηγουμένως αμοιβαία συγκατάθεση του συνόλου των μελών.

Συμπερασματικά, σήμερα στη διεθνή πολιτική σκηνή ο όρος «*συμμαχία*» αποδίδεται εναλλακτικά ως «*συνασπισμός*» ή και «*σχηματισμός*», παρότι θεωρείται άτυπος ως προς την ερμηνεία της συμμαχίας, αφού δεν προσδιορίζεται

Πηγή: <https://nomisma.com.cy>
(ανακτήθηκε 06/12/2023)

εχθρός αλλά ούτε και προέκταση εμπόλεμης κατάστασης· δηλαδή εδώ ο όρος «*συμμαχία*» προσδιορίζεται ως συνεργασία σε ενδεχόμενη αντίθεση (ή αντιπαράθεση). Έτσι, ο όρος «*συμμαχία*» χρησιμοποιείται ευρέως στη πολιτική καθώς και στο εμπόριο, στην οικονομία κ.λ.π. με ξεχωριστό ή και παραπλήσιο νόημα για τις κοινωνικές επιστήμες.

Συμμαχία: Διαλεκτική σχέση κρατικής/ εθνικής κυριαρχίας και εξάρτησης

Τα έθνη-κράτη είναι οι κύριοι παράγοντες του άναρχου και ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος, αποτελούν κυρίαρχες κρατικές οντότητες, δεν είναι όμως απόλυτα ανεξάρτητες να ενεργούν κατά το δοκούν, να δρουν και να συμπεριφέρονται όπως κρίνουν, χωρίς να θέτουν υπόψη τους και να σέβονται τις επιθυμίες, τις δράσεις και τα συμφέροντα των άλλων, εξαιτίας των δεσμεύσεων που επιβάλλουν οι δομές του ανταγωνιστικού διεθνούς γίνεσθαι (Ηφαιστος, 2009: 250-255). Κυριαρχία και εξάρτηση αποτελούν όψεις του ίδιου νομίσματος. Κάθε κυρίαρχη κρατική οντότητα, η οποία δύναται να ακολουθεί τη δική της στρατηγική, επειδή ακριβώς είναι κυρίαρχη, ταυτόχρονα δεσμεύεται σε υποχρεώσεις από το ίδιο το διεθνές σύστημα. Η διαλεκτική αυτή σχέση κυριαρχίας και εξάρτησης δύο όρων, που στο πλαίσιο της ανωτέρω ανάλυσης δεν είναι αντιφατικές (Waltz, 2011: 211-212), υφίστανται στις διακρατικές σχέσεις, που αναπτύσσονται μέσα από τις στρατηγικές τους επιλογές ως ενεργοί παράγοντες του συστήματος. Οι δρώντες, στην προσπάθειά τους για αναζήτηση

εξωτερικής ενίσχυσης των πυλώνων των προσδοκιών επιβίωσής τους και τη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής τους κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας, δεσμεύονται έναντι άλλων, περιορίζοντας έτσι την ελευθερία δράσης τους εκχωρώντας σε τρίτους κυριαρχικά τους δικαιώματα.

Εννοιολογική προσέγγιση της συμμαχίας

Στο πλαίσιο συγκρότησης συμμαχικών δικτύων για τη διαχείριση ζητημάτων, ιδίως ασφάλειας, αναπτύσσονται μεταξύ κρατικών οντοτήτων πολιτικο-στρατιωτικές συνεργασίες, οι οποίες αποτελούν βασική μορφή της διεθνούς πολιτικής. Αν και «είναι αδύνατο να μιλάμε για διεθνείς σχέσεις, χωρίς να αναφερόμαστε σε συμμαχίες...» (Liska, 1963: 3), πουθενά δεν διατυπώνεται ένας αμοιβαία αποδεκτός ορισμός για τη συμμαχία. Ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των σχέσεων μεταξύ των κρατών (επίσημος ή ανεπίσημος χαρακτήρας), τον βαθμό, το επίπεδο και το είδος των δεσμεύσεων, την έκταση, την ένταση ή τον βαθμό συναλλαγών, οι συνεργασίες αυτές κατατάσσονται σε ξεχωριστούς τύπους. Συνέπεια αυτών είναι η σύνθεση μιας κατηγοριοποίησης των συμμαχιών, εντός της οποίας τα όρια της συνεργασίας ή και της εξάρτησης είναι ασαφή και δυσδιάκριτα εξαιτίας της περιπλοκότητας της φύσης τους (Bergasman, 2001: 20-23).

Στο πλαίσιο ανάλυσης του παρόντος άρθρου, η συμμαχία αντιμετωπίζεται ως διακρατική δέσμευση μεταξύ δύο ή πιο πολλών δρώντων, σύμφωνα με επίσημες ή ανεπίσημες συμφωνίες, για συνεργασία σε θέματα ασφάλειας (Bergasman, 2001: 28, Walt, 1997: 157). Θεωρώντας τη σχέση αυτή ως μια «αναγκαία συνθήκη κοινωνικοποίησης των κρατών και μια χρήσιμη μέθοδο άθροισης της ισχύος» (Λίτσας, 2010: 105), κάθε δρώντας, ο οποίος δεσμεύεται σε ένα συμμαχικό πλέγμα, προσδοκά συνδυάζοντας τις δικές του δυνατότητες με αυτές των άλλων δρώντων, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες διασφάλισης της επιβίωσής του. Παρόλο που ο συνδυασμός των δυνατοτήτων δύναται να δεσμεύει τα μέλη της συμμαχίας σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων (Waltz, 2011: 278-279), (διπλωματικό, ενεργειακό κ.ά.), στον πυρήνα κάθε συμμαχίας καταγράφεται η συνεργασία στον αμυντικό τομέα. Βασικό στοιχείο κάθε συμμαχίας αποτελεί η «δέσμευση των παραγόντων της συμμαχίας για αμοιβαία αμυντική υποστήριξη έναντι μιας εξωτερικής απειλής υπό ορισμένες συνθήκες» (Walt, 1997, σελ.159).

Τέλος Α΄Μέρους

Χριστόδουλος Σταύρου

Κώστας Ν. Μουρρής

Χαράλαμπος Σταύρου

Πέτρος Σταύρου

Γεώργιος Σταύρου

Ευριπίδης Κυριάκου

Σωτήρης Χατζηβασιλείου

Ιωάννης Σταύρου

8

Τα θύματα της σφαγής στο Κιόνελλι.

Πηγή: <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?A=40534&-V=limmata> (ανακτήθηκε την 1/12/2023)

Η οργανωμένη σφαγή στο Κιόνελλι - Η ανάγκη διεξαγωγής περαιτέρω έρευνας

Γιάννης Πεγειώτης,
Εκπαιδευτικός - Ιστορικός Ερευνητής

Ερευνητικές ψηφίδες

Η μάχη των πληροφοριών και οι επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων από το 1956 μέχρι το 1960.

Η μέχρι τώρα έρευνα σε αρχεία και σοβαρές μαρτυρίες, είτε έχουν εκδοθεί είτε παραμένουν ανέκδοτες, οδηγούν σε μια σειρά πολύτιμων συμπερασμάτων.

Πρώτο βασικό εύρημα: αποτελεί η τεκμηρίωση της ύπαρξης Βρετανού αξιωματικού επικεφαλής του σώματος επικουρικών, με Βρετανούς συνεργάτες και Τουρκοκυπρίους συνεργαζόμενους αξιωματικούς της Αστυνομίας, οι οποίοι αναβαθμίζονται λίγο μετά την άφιξη του Κυβερνήτη Χάρντινγκ.

Η όλη προσέγγιση της εκπαίδευσης του σώματος επικουρικών χαρακτηρίζεται από την κατασταλτική αξιοποίηση ποικίλων μέσων, νομίμων και μη, εναντίον του ελληνικού πληθυσμού που εκφράζει έμμεσα η άμεσα στήριξη στην Επανάσταση της ΕΟΚΑ.

Εύρημα δεύτερο: Το επικουρικό σώμα και οι προϋπάρχοντες Τουρκοκύπριοι αστυνομικοί συνδέονται με γρήγορους ρυθμούς από τις αρχές του 1956 με τους κατά τόπους ειδικούς κλάδους και ιδιαίτερα με τα κεντρικά του Σπέσιαλ Μπραντς και τον Ειδικό Κλάδο Λευκωσίας και το κέντρο βασανιστηρίων της Ομορφίτας, όπου μεγάλος αριθμός Τουρκοκυπρίων εργάζεται, εκπαιδεύεται και βασανίζεται.

Η συνέχεια γνωστή. Επιθέσεις, πυρπολήσεις στις κάτω γειτονίες. Σταδιακή οργάνωση βίας εναντίον Ελληνοκυπρίων από Τουρκοκυπρίους, με αποκορύφωμα το οργανωμένο έγκλημα σε βάρος των Κοντεμενιωτών, όπου μετέχουν και οι τρεις

μυστικοί δακτύλιοι της ανθελληνικής βίας. Η τοπική αποικιοκρατική Αστυνομία, το δίκτυο της ΤΜΤ και των Τουρκοκυπρίων αξιωματούχων της Αστυνομίας υπό την ηγεσία του Ασήμ Ερόλ και το τμήμα του Ειδικού Κλάδου, που συντονίζει τις επιθέσεις υπό τον Μπερτς και άλλους συνεργάτες του Σπέσιαλ Μπραντς, πλάι στο σκοτεινό σώμα των «Σπέσιαλς» που συντονίζει ο αρχικτηνίατρος Ρόου, οι οποίοι δρουν ήδη από την εποχή της δίκης του Καραολή.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι τραγικό. Γιατί τόσα χρόνια δεν αναζητήθηκαν αρχεία και μαρτυρίες που τεκμηριώνουν την ανθελληνική οργανωμένη εκστρατεία και τη σύνδεσή της με τον Ντενκτάς και την τουρκοκυπριακή ελίτ της Λευκωσίας και της Λεύκας και τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες, τον μυστηριώδη Ρένταγουεϊ και τους συνεργάτες του;

Η εσπευσμένη φυγάδευση ενός των βασικών ενόχων... Όπως πάντα...

Η πληροφορία απλή. Έφυγε για τη Μεγάλη Βρετανία το 1958. Σε αντίθεση με όλους σχεδόν του Ειδικού Κλάδου που «φόρτωσαν με την ησυχία» τους και έφυγαν κατά τη μεταβατική περίοδο.

Όπως το 1964, κατά τη διάρκεια της τουρκοανταρσίας, οι δύο συνεργοί του Βρετανού μεταφορέα όπλων από τα Κόκκινα σε άλλους θύλακες φυγαδεύτηκαν εσπευσμένα στην Αγγλία, προτού αποκαλυφθούν, έτσι και ο **κεντρικός ηθικός αυτουργός** της σφαγής των Κοντεμενιωτών στο Κιόνελλι φυγαδεύτηκε πολύ πριν την έκδοση του πορίσματος της ερευνητικής επιτροπής, αν και θεωρείτο ένας επιτυχής υπηρεσιακός, γιατί υπήρχε ο κίνδυνος να κριθεί ένοχος από τον επικεφαλής της ερευνητικής επιτροπής για τη σφαγή, τον αρχιδικαστή Μπρουκ.

Η πληροφορία της φυγής δημοσιεύτηκε πριν την τουρκική εισβολή του 1974, ενώ ο ρόλος του ήταν γνωστός από τα τέλη του 1958...

Ακόμα ένα μυστήριο της ανεξαρτησιακής Κύπρου...

Ο Αστυνομικός Σταθμός Σεραγίου και η σφαγή των Κοντεμενιωτών

Ο σκοτεινός ρόλος του Σπέσιαλ Μπραντς

Ο Αστυνομικός Σταθμός Σεραγίου αποτελούσε κατά την περίοδο 1955 - 1960 το ορμητήριο του Ειδικού Κλάδου που υλοποιούσε τη στρατηγική και τις τακτικές

αξιοποίησης της τουρκοκυπριακής μειονότητας στην αγωνιώδη προσπάθεια των Βρετανών για κατάπνιξη της επανάστασης των Ελλήνων της Κύπρου. Επίσης, εδώ ετοιμάζονταν οργανωτικά οι πράξεις και τα σχέδια εκδίκησης και στρατολόγησης καθώς και τα προγράμματα αξιοποίησης και προστασίας των συνεργατών. Στον χώρο αυτό δρούσαν, υπό προστασία, Ελληνοκύπριοι συνεργάτες, αστυνομικοί και άλλοι με ακραία ενεργοποίηση εναντίον της ΕΟΚΑ και του ελληνικού λαού της Κύπρου.

Από εδώ πέρασαν οι ικανοί επιχειρησιακοί των βρετανικών υπηρεσιών στο νησί «Κοντεάτης» και «Κόδρος». Ο πρώτος θεωρείται ο ευφυέστερος Ελληνοκύπριος συνεργάτης από το Κυβερνείο και είχε έντονη επιρροή στον Κυβερνήτη Χάρντινγκ. Από αυτή την πληροφορία εμβαθύναμε πριν αρκετά χρόνια και καταλήξαμε με μόχθο στο συμπέρασμα πως στο Σεράι έδρευαν αρκετοί σοβαροί και αποδεκτοί συνομιλητές του Κυβερνήτη Χάρντινγκ.

Ερευνητικά δεν αξιολογήθηκε η δυναμική αυτού του κλώνου του Ειδικού Κλάδου, που ουσιαστικά οργάνωνε τη δράση των επικουρικών και των παρακρατικών της ΤΜΤ καθώς και των ξένων συνεργατών και δημοσιογράφων και άλλων στρατολογημένων στις βρετανικές υπηρεσίες από τον καιρό της SOE στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που είχαν ως ορμητήριο το Μπελαπίς.

Στην περίπτωση της σφαγής των Κοντεμενιωτών, ο δημοσιογράφος Πέτσας μαρτυρεί -στη συνέντευξή του στον Θεόδωρο Κυριακού, τον γιο ενός εκ των φονευθέντων Κοντεμενιωτών- τον άμεσο ρόλο του σταθμού Σεραγίου ως ορμητηρίου. Ακολουθεί τα δύο μέλη του Ειδικού Κλάδου από το Σεράι, καθώς μεταβαίνουν μέσω γνωστής διαδρομής στο Κιόνελλι, αμέσως μετά τη σφαγή.

Αν ερευνούσαμε έγκαιρα με ποιον επικοινωνήσαν ο Γκιλς και ο Ασήμ Ερόλ από τη Λευκωσία, από τα «Γούσλεϊ Μπάρακς», όπου μετέφεραν τους Κοντεμενιώτες μετά τον Γερόλακκο, θα είχαμε πολλές απαντήσεις σε αρκετά σκοτεινά σημεία της οργάνωσης της σφαγής.

Η παρουσία των Κοντεμενιωτών στη Λευκωσία είναι ξεκαθαρισμένη από αξιόπιστο αυτόπτη μάρτυρα και επιζήσαντα, όπως επίσης και από άλλη αξιόπιστη πηγή. Η τελευταία τους τοποθετεί παρά τη γέφυρα του ποταμού Πεδιαίου, ακριβώς γύρω από τον χώρο των σημερινών δικαστηρίων, όπου υπήρχαν σίγουρα στρατώνες και οργανωμένο κέντρο στρατιωτικών επικοινωνιών με τηλέφωνο και ασυρμάτους.

Έχουν κατά καιρούς δημοσιευτεί τα ονόματα των Βρετανών πρωταγωνιστών και του πιθανότερου εντολέα με τον οποίο συνεννοήθηκαν οι Γκιλς και Ερόλ από τη Λευκωσία για να προχωρήσουν στο οργανωμένο σχέδιο έκθεσης των Κοντεμενιωτών σε φονική ενέδρα παρά το Κιόνελι. Αυτό που απομένει είναι η σύνδεσή τους με το δίκτυο παρακρατικών Τουρκοκυπρίων που δρούσε από τη σύλληψη του Ιάκωβου Πατάτσου το 1956 και της κράτησης και του βασανισμού του στα κέντρα βασανισμού του Σεραγίου. Ήδη σε σειρά τουρκοκυπριακών ντοκιμαντέρ μιλούν οι πρωταγωνιστές του δικτύου αυτού και παραδέχονται τη συμμετοχή τους στο ειδεχθές έγκλημα. Κάποιοι μιλούν απροκάλυπτα και για τη συνεργασία τους με τους Βρετανούς και μετά το 1959, μέχρι τον βομβαρδισμό της Τηλλυρίας τον Αύγουστο του 1964.

Το μεγάλο μυστικό για την οργάνωση της σφαγής βρισκόταν στον Ειδικό Κλάδο του Σεραγίου και τα αρχεία του καθώς και στα κεντρικά του Σπέσιαλ Μπραντς. Εκεί πραγματοποιήθηκαν και οι συσκέψεις για την οργάνωση των μαρτυριών στην εξεταστική επιτροπή για τη σφαγή. Ουδείς Βρετανός κατέθετε τότε οπουδήποτε χωρίς οδηγίες του Ειδικού Κλάδου και του Κυβερνείου.

Κώστας Ν. Μουρρής: Ένα από τα θύματα της σφαγής που κατακρεουργήθηκαν.
Πηγή: <https://www.onalert.gr> (ανακτήθηκε την 07/12/2023)

Απλώς στην έρευνα για τη σφαγή αργήσαμε πολύ. Μετά το 1960 οι ζωντανές πηγές είχαν πολλά να μας πουν, ενώ η συμβολή του Παναγιώτη Μαχλουζαρίδη θα ήταν πολύτιμη, αφού έγκαιρα ανακάλυψε την ύπαρξη ενεργούς δικτύου που δρούσε από το 1956 (από τη δίκη του Καραολή) και οργάνωνε επιχειρήσεις εμπλοκής Τουρκοκυπρίων σε σχέδια αποδόμησης του Αγώνα και δημιουργίας ενός πογκρόμ βίας κατά των Ελληνοκυπρίων.

Ποτέ δεν είναι αργά, αν και η ιστορική έρευνα αδίκησε τους μάρτυρες, αφού άφησε για δεκαετίες πηγές και μαρτυρίες να χαθούν...

Επιπρόσθετα, ενεργοί δημοσιογράφοι της εποχής που γνώριζαν πολλά, έχοντας δικές τους πηγές ή αξιοποιώντας τους νέους ξένους ανταποκριτές που είχαν ορμητήριο το Λήδρα Πάλας και τα ξενοδοχεία κοντά στην Πλατεία Μεταξά καθώς και κέντρα και καταλύματα κοντά στο Σεράι. Επιπρόσθετα οι πέντε Έλληνες φωτορεπόρτερ και πολλοί ξένοι θα βοηθούσαν στα χρόνια περί το 1960 την έρευνα. Αφήσαμε επίσης τη βασική φωνή αντίδρασης στη σφαγή, αυτή του Θεμιστοκλή Δέρβη, χωρίς να καταθέσει όσα ήξερε και ερεύνησε τότε. Η αντίδρασή του και η οργή του φιλοξενήθηκε στο περιοδικό «LIFE» των ΗΠΑ εκείνες τις τραγικές ημέρες, αλλά η ιστοριογραφία μας ασχολείτο με άλλα... πολλά.

Η σφαγή των Κοντεμενιωτών και οι μάρτυρες από τον Γερόλακκο

Η έρευνα για τη σφαγή των Κοντεμενιωτών δεν εμβάθυνε στις ψηφίδες που συνδέονται με τα γεγονότα στον Γερόλακκο τόσο κατά τις ημέρες πριν τη σφαγή όσο και ολόκληρη την ημέρα της σφαγής. Επιπρόσθετα, όλα αυτά τα χρόνια δεν αναζητήθηκαν οι πλήρεις καταθέσεις στην ερευνητική επιτροπή και ιδιαίτερα η κατάθεση του Όθωνα Γιαγκουλλή.

Η κατάθεση τόνιζε πως οι Τουρκοκύπριοι σφαγείς περίμεναν κρυμμένοι στα λατομεία τα υποψήφια θύματα. Η μαρτυρία τονίζει την παρουσία τεθωρακισμένων μετά τη σφαγή, παράμετρος που δεν ερευνήθηκε ποτέ. Ποια ήταν η μονάδα τεθωρακισμένων; Τι γύρευαν εκεί και γιατί βρίσκονταν τεθωρακισμένα σταθμευμένα ανάμεσα στον Κοντεμένο και τη Σκυλλούρα ώρες πριν τη σφαγή και πριν τη μεταφορά των Κοντεμενιωτών στη Σκυλλούρα;

Είμαστε πεπεισμένοι πως η βρετανική εμπλοκή του στρατού και του Ειδικού Κλάδου ερευνήθηκε μόνο επιφανειακά. Ένας από τους λόγους ήταν η συσκότιση

πολλών γεγονότων από τους μετέχοντες στην επιτροπή εξέτασης και η μεταφορά του αρχείου του Ειδικού Κλάδου στη Δεκέλεια και από εκεί στη Μεγάλη Βρετανία.

Ερευνητικές προκλήσεις για τη σφαγή των Κοντεμενιωτών: Η αγνοημένη παράμετρος τεθωρακισμένα.

Αυτόπτης μάρτυρας στο ντοκιμαντέρ του Θεόδωρου Κυριακού μαρτυρεί την παρουσία τεθωρακισμένων στον ενδιάμεσο χώρο των χωριών Σκυλλούρας και Κοντεμένου, προτού ακόμα αναχωρήσουν από τον Κοντεμένο τα δύο φορτηγά.

Τι γύρευαν τέτοια ώρα εκεί;

Τεθωρακισμένα συνάντησαν και οι εθελοντές του Γερολάκκου που έσπευσαν μετά τη σφαγή, αφού ειδοποιήθηκαν από επιζώντα που έτρεξε στον Γερόλακκο κυριολεκτικά με ένα παπούτσι.

Τεθωρακισμένο αργά το απόγευμα, ώρες μετά την εγκληματική οργανωμένη επίθεση εναντίον αθώων Ελλήνων, μετέφερε και διέσωσε τραυματία από τη σκηνή της σφαγής.

Ποια ήταν τελικά η μονάδα τεθωρακισμένων, ποιος ο επικεφαλής και ποιες οδηγίες είχαν; Γιατί βρίσκονταν το πρωί έξω από τη Σκυλλούρα; Λήφθηκαν καταθέσεις από τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες των τεθωρακισμένων; Αν όχι, για ποιο λόγο; Ποια η στάση των Ελλήνων μελών της ερευνητικής επιτροπής; Γιατί δεν κατέθεσαν αναλυτικά την εμπειρία τους από τη συμμετοχή τους σ' αυτή; Μήπως υπάρχουν καταχωνιασμένα στα αρχεία τους τα πρακτικά της επιτροπής, οι αναλυτικές καταθέσεις των μαρτύρων και οι σημειώσεις τους; Μήπως υπάρχουν σε αυτά τα τεκμήρια αναφορές για τον ρόλο των τεθωρακισμένων;

Οι δύο μοτοσυκλέτες της σφαγής των Κοντεμενιωτών - Άριελ Α341– ΑJ S E.790

Όσον ο ερευνητής ανασκάπτει παλαιές και νέες μαρτυρίες για τη σφαγή των Κοντεμενιωτών, δεν μπορεί να συγκρατήσει τη θλίψη, την πίκρα και τον θυμό του για την κακοδικία που αθώωσε τους Τουρκοκυπρίους οι οποίοι αναγνωρίστηκαν από αυτόπτες μάρτυρες.

Εκείνο όμως που δικονομικά και ερευνητικά εξοργίζει είναι η εμπλοκή των δύο μοτοσυκλετών και των εκτελεστών οδηγών και συνοδηγών τους.

Από τη στιγμή που αυτόπτες μάρτυρες ανέφεραν επίσημα και θαρραλέα τους αριθμούς και τα μοντέλα των δύο μοτοσυκλετών, ήταν απλούστατο να βρεθούν οι οδηγοί ή οι διευκολυντές των οδηγών και μερικοί από τους ηθικούς αυτουργούς λόγω της λεπτομερούς καταγραφής τροχοφόρων κατά την περίοδο της εκτάκτου ανάγκης από τους Βρετανούς. Άρα, οι ιδιοκτήτες των δύο μοτοσυκλετών θα έπρεπε να δικαστούν και να καταδικαστούν, έστω για την παραχώρησή τους στους εκτελεστές. Κατόπιν θα έπρεπε να αποδείξουν στη δίκη την απουσία τους από τον χώρο της σφαγής και να περιγράψουν πώς βρέθηκαν τα δύο δίκυκλα εκεί. Τα παραχώρησαν, τα πήραν κάποιιοι με τη βία, τα ενοικίασαν σε κάποιους;

Αν τώρα οι πινακίδες ήταν εικονικές, τότε τα γεγονότα παραπέμπουν στους «Σπέσιαλ»...

Σώμα σκοτεινό της αποικιοκρατικής Διοίκησης, που συνήθως χρησιμοποιούσε εικονικές, ψεύτικες πινακίδες και δύο φορές τους επισήμανε υπηρεσιακά ο Παναγιώτης Μαχλουζαρίδης, τότε βαθμοφόρος της αποικιοκρατικής Αστυνομίας, ο οποίος κράτησε τεκμήρια, αριθμούς αυτοκινήτων, πρόσωπα, γραπτές περιγραφές και κατόπιν ταυτοποίησε τον επικεφαλής, που δεν ήταν άλλος από τον αρχικτηνίατρο Ρόη.

Το φρικιαστικό με τους μοτοσυκλετιστές είναι το γεγονός της ύπαρξης μαρτυρίας δημοσιευμένης στον Τύπο τον Ιούνιο του 1958, με εκτενή περιγραφή των πράξεων και των δολοφονικών τους πυροβολισμών, που τους θέλει να κατεβαίνουν από τα δίκυκλα και να εκτελούν αθώους Κοντεμενιώτες εκ του σύνεγγυς ως επαγγελματίες εκτελεστές. Γεγονός που οδηγεί στο ερώτημα της εκπαίδευσής τους και από ποιον. Ήταν τελικά επικουρικοί ή εκτελεστές της ΤΜΤ εκπαιδευμένοι από τους Τούρκους αξιωματικούς, που υπό κάλυψη εργάζονταν στη Λευκωσία και αλλαχού με στρατιωτικές μεθόδους και συχνά με τρομοκρατικές τακτικές και πρακτικές, όπως οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές και οι βοηθοί τους Τουρκοκύπριοι μαρτυρούν ακόμα και μπροστά σε κάμερες τουρκικών ντοκιμαντέρ της εποχής.

Επίσης η περιγραφή τους είναι λεπτομερής. Τι ρούχα φορούσαν, το χρώμα του κράνους τους, τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Αν όλα αυτά δημοσιεύονταν στον Τύπο... Στη δίκη ήταν αδύνατο να καταπέσουν κάποιες έστω κατηγορίες για απόπειρα δολοφονίας ή ανθρωποκτονία. Άρα η δίκη ήταν παρωδία και προκύπτει βάσιμο το ερώτημα:

- Γιατί δεν υπήρξε συνέχεια από την ελληνική πλευρά; Γιατί, για παράδειγμα,

- δεν επιστρατεύθηκε ο ικανότερος στις νομικές μάχες της εποχής Στέλιος Παυλίδης; Επιπρόσθετα, δεν αποτελεί πρόκληση η πιθανή κυκλοφορία αυτών των μοτοσυκλετών κατοπινά το θέρος του 1958; Και κατοπινά στη μεταβατική κυβέρνηση και στα χρόνια της Ανεξαρτησίας;

Πρόκληση αποτελεί και το σχεδόν αυταπόδεικτο πως στη σφαγή μετείχαν Τουρκοκύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι που διατήρησαν την ιδιότητά τους και μετά την Ανεξαρτησία. Ένας κατάλογος των υπαλλήλων της Κυπριακής Δημοκρατίας των ζώντων τότε στο Κιόνελλι και το γειτονικό συνεργαζόμενο τουρκικό χωριό θα μας οδηγούσε σε τραγικά ερωτήματα. Λαμβάνουν κάποιοι από τους πρωταγωνιστές και τους ηθικούς αυτουργούς συντάξεις από την Κυπριακή Δημοκρατία; Κατέχουν ταυτότητες αυτοί, τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους; Ανταμείβουμε, άραγε, εν αγνοία μας τους σφαγείς, ενώ τα παιδιά των μαρτύρων και οι οικογένειές τους κυριολεκτικά μαρτύρησαν για να επιβιώσουν; Λάμβαναν μισθούς οι δολοφόνοι και οι ηθικοί αυτουργοί της σφαγής από την Κυπριακή Δημοκρατία και για πόση περίοδο; Έλαβαν κάποιοι απ' αυτούς αποζημιώσεις και φυγαδεύτηκαν στη Μεγάλη Βρετανία ή την Αυστραλία; Όσοι από αυτούς μετείχαν στις αποικιοκρατικές δυνάμεις ασφαλείας εντάχτηκαν στο δίκτυο συνεργατών των Βρετανικών Μυστικών Υπηρεσιών και για ποια περίοδο εργάστηκαν στις τάξεις τους; Παραμένουν κάποιοι απ' αυτούς σε ρόλο ενεργό στην τουρκοκυπριακή μειονότητα; Ένας ή δύο από αυτούς ήταν ηγετικά στελέχη στη συνεργασία των Τουρκοκυπρίων με τη Μεγάλη Βρετανία. Ο στρατολόγος Τουρκοκύπριος επιτελικός της αποικιοκρατικής αστυνομίας, κεντρικός πρωταγωνιστής της σφαγής, πώς συνέχισε τον βίο του; Ποια κέρδη αποκόμισε μετά τη σφαγή και τον ρόλο του στη διάσωση των πρωταγωνιστών της σφαγής; Κάποια από τα κέρδη του είχαν κατοπινά την υπογραφή της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι υπηρεσίες του κράτους μας τον ερεύνησαν ποτέ;

Πάντως η ιστοριογραφία μας, πλην φωτεινών εξαιρέσεων, δεν τόλμησε, με αποτέλεσμα να επιβάλλονται τουρκοκυπριακοί μύθοι περί μεμονωμένου επεισοδίου...

Ένα τουρκοκυπριακό χωριό με σφαγιαστική ηγεσία και πλήθος συνεργών σε δολοφονίες

Οι εκατοντάδες ένοχοι Κιονελίτες - Η ώρα της αληθείουσας ιστοριογραφίας για τους τραγικούς Κοντεμενιώτες.

Οι σφαγείς και οι συνεργοί ήταν τουλάχιστον δύο εκατοντάδες. Ανάμεσά τους πιθανόν το ένα τέταρτο των ανδρών του Κιόνελλι. Ένα τουρκοκυπριακό χωριό με σφαγιαστική ηγεσία και πλήθος συνεργών σε δολοφονίες.

Η πικρή αλήθεια

Όταν διερευνάς τη σφαγή των Κοντεμενιωτών, δεν μπορείς να αδιαφορήσεις απέναντι σε πληροφορίες που τοποθετούν δεκάδες μέχρι εκατοντάδες Κιονελίτες ως πρωταγωνιστές ή και μετέχοντες στο δίκτυο στήριξης των σφαγών. Έτσι, πλάι στους Βρετανούς στρατιώτες, πεζικάριους και τεθωρακισμένους, και τους χειριστές ελικοπτέρων, τους αξιωματικούς του Στρατού και της Αστυνομίας που είναι παρόντες, προστίθεται και η συλλογική μετοχή μερίδας της ηγεσίας της κοινότητας και μεγάλης μερίδας των ανδρών κατοίκων του Κιόνελλι καθώς και κάποιων από το Μιτζέλι.

Όσο και αν η ιστοριογραφία το κρύβει, η μαρτυρία και η κατάθεση στην Αγγλική Σχολή του Όθωνα Γιαγκουλλή είναι ξεκάθαρη. Όχι μόνο διεκπεραίωσαν τη σφαγή, αλλά ενέδρευσαν εν σώματι στο παρακείμενο λατομείο για να σφαγιάσουν και τους Γερολατοσίτες που προσέτρεξαν για να στηρίξουν και να βοηθήσουν τους σφαγιαζόμενους Κοντεμενιώτες. Όσο και αν δεν μας βολεύει. Η απογραφή και οι ταυτότητες που είχαν εκδοθεί πριν ένα έως δύο χρόνια αποτελούσαν ένα εύχρηστο εργαλείο, μαζί με τους καταλόγους επικουρικών, οι οποίοι ζούσαν ή κατάγονταν από τα δύο χωριά, για να βρεθούν όλοι οι παρόντες Τουρκοκύπριοι στη σφαγή και να ληφθούν ποικίλα νόμιμα μέτρα εναντίον τους. Όλοι αυτοί οι μετέχοντες στη σφαγή θα έπρεπε από το 1960 να παρακολουθούνται. Για κάποιους γνωρίζουμε πως συνέχισαν την καταστροφική τους δράση. Κάποιοι μάλιστα που ζουν ακόμη παραμένουν, σύμφωνα με συνεντεύξεις τους των πρόσφατων ετών σε τουρκοκυπριακά ΜΜΕ και δημοσιογράφους, συνολικά ή εν μέρει με τα ίδια καταστροφικά μυαλά.

Ο σχεδιασμός της καταστροφής των Ελλήνων και η σφαγή των Κοντεμενιωτών

Η έρευνα για τη σφαγή των Κοντεμενιωτών δεν είναι μια εύκολη εργασία, γιατί ψηλαφεί τον σχεδιασμό της καταστροφής των Ελλήνων της Κύπρου από μια ομάδα στελεχών της αποικιοκρατικής ελίτ, που κυριολεκτικά οργάνωνε την αξιοποίηση των Τουρκοκυπρίων ως οργάνων βίας κατά του ελληνικού λαού της Κύπρου.

Η τότε οργάνωση και η εκπαίδευση του επικουρικού σώματος των Τουρκοκυπρίων, σύμφωνα με πηγές και μαρτυρίες, αλλά και φωτογραφικό υλικό, περιλάμβανε και την εκπαίδευση στην καταστολή διαδηλώσεων με τη χρήση ειδικών στολών, δακρυγόνων, ροπάλων και τακτικών απομόνωσης και σύλληψης καθώς και μεθόδων ανακρίσεων και βασανιστηρίων. Η εκπαίδευση στους βασανισμούς διεξαγόταν επιτόπου στα κέντρα βασανισμού, ενώ το κέντρο βασανισμού στη Λεύκα σχεδόν εξολοκλήρου λειτουργούσε με τουρκοκυπριακό προσωπικό, αξιωματικούς και επικουρικούς. Η εξάσκηση του σώματος στη δράση αυτή λαμβάνει χώρα στη Λευκωσία με εποπτεύοντα και επικεφαλής οργανωτή τον περιβόητο Τσάσλερ.

Για τον Μπερτς και τους μάρτυρες Κοντεμενιώτες: Ένας από τους ενόχους

Ο Μπερτς, αξιωματικός κορυφαίος της αποικιοκρατικής Αστυνομίας στην Κύπρο, είχε τεκμηριωμένα κορυφαίο ρόλο στο «οπερέισιον ρουμ», στην Κεντρική Διοίκηση της Αστυνομίας. Υπήρξε ο πρωταγωνιστής της καθημερινής επιχειρησιακής σύσκεψης που όριζε τη δράση των δυνάμεων που επιχειρούσαν σε όλη την Κύπρο εναντίον της ΕΟΚΑ. Διετέλεσε, επίσης, ο πρωταγωνιστής των ποικίλων επιχειρήσεων αντιπερισπασμού που οργανώθηκαν εκτενώς μετά την άφιξη του Χάρντινγκ και της υιοθέτησης της φιλοσοφίας και της στρατηγικής αναδιοργάνωσης της κεντρικής διοίκησης και όλων των σωμάτων της Αστυνομίας και του Στρατού, για να ανατραπούν τα όποια προβαδίσματα της ΕΟΚΑ. Άρα η εμπλοκή του Μπερτς ως του εντολέα ή ενός των εντολέων της σφαγής έχει βάση και είναι ανάγκη να διερευνηθεί.

Από σειρά επιχειρησιακών αναλύσεων δεν συναντούμε κάποια άλλη βάσιμη δικαιολογία για την απόσυρσή του από την Κύπρο, πλην της πιθανής υπερέκθεσης του ονόματός του κατά τις διερευνήσεις της σφαγής στην επιτροπή της Αγγλικής Σχολής ή του κινδύνου για τη ζωή του, αφού η ΕΟΚΑ είχε μερική πρόσβαση στα όσα συζητούνταν στο «οπερέισιον ρουμ» από εσωτερικούς πληροφοριοδότες και πιθανόν να τον υποπτευόταν και να οργάνωνε την εκτέλεσή του.

Επιπρόσθετα, όσοι γνωρίζουμε στοιχειωδώς τη μάχη των πληροφοριών και την αρνητική δυναμική μιας τόσο έντονης αρνητικής ενέργειας δημοσιότητας, πιθανολογούμε πως ίσως αποσύρθηκε για τη λανθασμένη ακραία τροπή που πήρε η επιχειρησιακή επιλογή του Τσάσλερ, του Ερόλ και του Γκιλς με τη μεταφορά των Κοντεμενιωτών σε αιματηρή ενέδρα πλήθους Κιονελιτών. Από την άλλη, η TMT εκείνη την περίοδο προχωρεί σε κεντρικό σχηματισμό με ηγεσία

από την Τουρκία, που συντονίζει τις αυτενεργούσες ή υπό τον έλεγχο του Τσάσλερ τοπικές τουρκοκυπριακές παρακρατικές συσπειρώσεις. Η μεταβίβαση των εξουσιών στοχεύει και στη μεταβίβαση ευθυνών τυχόν αποκαλύψεων της δολοφονικής δράσης Τουρκοκυπρίων σε δική τους αυτοοργάνωση και όχι στη διοίκηση και εποπτεία του Τσάσλερ, του Ενίς και του Ασήμ Ερόλ, που είναι υπάλληλοι της αποικιοκρατίας και μπορεί να εκθέσουν το Κυβερνείο για κεντρική εμπλοκή και προώθηση βιαιοπραγιών κατά του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου.

Οι θεσμικά εμπλεκόμενοι στη σφαγή των Κοντεμενιωτών και τα πρώτα τους βιογραφικά

Ο Βρετανός διοικητής των επικουρικών και οι δολοφόνοι μοτοσυκλετιστές

Οι μέχρι τώρα έντονα εμπλεκόμενοι ονομαστικά στη βιβλιογραφία ως κάποιιοι από τους θεσμικούς πρωταγωνιστές της σφαγής των Κοντεμενιωτών στο Κιόνελι είναι τέσσερις:

- Ο **Γκιλς**, ο πρώτος διεκπεραιωτής της σαδιστικής σφαγής, ο λοχίας της αποικιοκρατικής Αστυνομίας, ο ενεργών ως σταθμάρχης Γερολάκκου και άνθρωπος που, σύμφωνα με μαρτυρία διασωθέντος Κοντεμενιώτη, ενορχήστρωσε την κάθοδο των Κοντεμενιωτών από τα δύο αυτοκίνητα, την παράταξη Στρατού πίσω τους και την οπισθοδρόμηση των δύο τεθωρακισμένων που μυστηριωδώς είναι παρόντα από το πρωί κοντά στη Σκυλλούρα μέχρι αργά το βράδυ στο Κιόνελι μετά τη σφαγή. Είναι ο άνθρωπος που οικοδομεί με ψυχραιμία και κυνισμό το σκηνικό της σφαγής και φέρεται να συνομιλεί και να έχει κάποια διαφωνία ή συνεννόηση με τον έναν από τους μοτοσυκλετιστές, πολύ πιθανόν επικουρικό αστυνομικό, που ηγείτο λίγα λεπτά με τρεις συνεργούς του της σφαγής. Είναι ο μόνος από τους τέσσερις για τον οποίον δεν υπάρχουν μέχρι τώρα έστω και λίγα βιογραφικά στοιχεία σχετικά με τη δράση του στην Κύπρο από το 1955 μέχρι το 1960.
- Ο **Τσάσλερ**, που ήταν οργανωτής και διοικητής των σωμάτων Τουρκοκυπρίων επικουρικών.
- Ο **Μπερτς**, βασανιστής και στέλεχος του Ειδικού Κλάδου Σπέσιαλ Μπραντς, με έντονη παρουσία στη Λευκωσία, την Ομορφίτα και τον Αστυνομικό Σταθμό Σεραγίου.

- Ο **Μεχμέτ Ασήμ Ερόλ**, θεωρείται ο ικανότερος Τουρκοκύπριος βασανιστής και αξιωματικός της Αστυνομίας. Διαθέτουμε βιογραφικά του από έγκυρη δημοσιογραφική πηγή. Αυτά είχαν συνταχτεί έπειτα από συνομιλίες με έγκυρες πηγές και, παρά τη λακωνική διάταξή τους, αποτελούν πολύτιμο σύμμαχο σε κάθε έρευνα για τον ειδικό κλάδο, για τα βασανιστήρια και τις βιαιοπραγίες. Τουλάχιστον αφητηριακά, για να μην περιπατεί στο άγνωστο η έρευνα.

Έτσι, από το 1972 μπορούσαμε ερευνητικά να εμβαθύνουμε στον ρόλο των τριών στη σφαγή, αφού γνωρίζαμε βασικά τις αρμοδιότητές τους κατά την περίοδο της διάπραξης του αποτρόπαιου εγκλήματος. Επίσης, η φυγάδευση του ενός από το 1958, όπως ξεκάθαρα προκύπτει από το βιογραφικό του, μας προιδεάζει για την κεντρική ενορχήστρωση της μεταφοράς και της σφαγής.

Η αρμοδιότητα του Τσάσλερ στη διοίκηση των επικουρικών μάς οδηγεί σε ένα βασικό ερευνητικά ερώτημα, που έπρεπε να τεθεί από τα τέλη τουλάχιστον του 1958. Ποιοι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι του χωριού Κιόνελλι ήταν μέλη του επικουρικού σώματος και ποιοι της Αστυνομίας; Το ίδιο και για το Μιτζέλι και τη Σκυλλούρα καθώς και τα γειτονικά χωριά, αν ερευνητικά προκύψει παρουσία τους στο Κιόνελλι την ημέρα της σφαγής.

Από τη μέχρι τώρα έρευνά μας, είμαστε πεπεισμένοι πως κεντρικοί πρωταγωνιστές της σφαγής ήταν Τουρκοκύπριοι επικουρικοί καταγόμενοι από την περιοχή και νεαρά πρόσωπα καταγόμενα από το Κιόνελλι. Αν διεξαγόταν έρευνα από το 1960, θα είχαμε μέχρι τώρα αναλυτικό κατάλογο των εμπλεκομένων, των ηθικών αυτουργών, τα ονόματα όσων τους συγκάλυψαν και τα ονόματα των κεντρικών δολοφόνων που επέβαιναν στις δύο μοτοσυκλέτες.

Αντί ερευνών, μέρος της ελληνοκυπριακής πλειοψηφίας στηρίζει στις μέρες μας τις επιχειρήσεις εστίασης στο Κιόνελλι...

Επιλογικά

Η έρευνα αυτή υλοποιήθηκε για να υπάρξει επιτέλους ένας διάλογος και μια σε βάθος έρευνα ιστορική για τα γεγονότα. Είμαι σίγουρος πως και άλλες πηγές και μαρτυρίες θα ανευρεθούν. Οι μάρτυρες του Κοντεμένου και οι πολυβασανισμένες οικογένειές τους ορίζουν ένα χρέος αλήθειας και μνήμης, που δεν μπορούμε να το αφήνουμε στο έλεος των απλουστεύσεων και των σκοπιμοτήτων.

Σε επόμενα σημειώματα θα προχωρήσουμε στην παράθεση των ονομάτων των Τουρκοκυπρίων που συμμετείχαν στη σφαγή και η έρευνα της εποχής τούς υπέδειξε, καθώς και σε κάποιες πρόσφατες μαρτυρίες που τους ενοχοποιούν, ενώ θα εμβαθύνουμε στην τουρκοκυπριακή βία από το 1955 αλλά και τις πρότερες ρίζες της, για να καταρρίψουμε πλήρως τη θεωρία περί ατυχούς επεισοδίου χωρίς ρίζες και σχεδιασμούς πριν και μετά την άγρια και απάνθρωπη σφαγή.

Υστερόγραφο

Ο θρήνος της Κύπρου. Η ταφή των σφαγιασθέντων Κοντεμενιωτών (Περιοδικό «LIFE» 30 Ιουνίου 1958)

Συνεχίζοντας την παρουσίαση των αφιερωμάτων του περιοδικού «Life» στην Κύπρο και τον εικοστό της αιώνα, παρουσιάζουμε ένα άγνωστο φωτογραφικό δισέλιδο.

Στην έκδοση της 30ής Ιουνίου του 1958 πέντε φωτογραφικά στιγμιότυπα επιχειρούν να παρουσιάσουν τον πρώτο καλοκαιρινό μήνα του νησιού, που ήταν τραγικός και ματωμένος.

Ομολογώ πως το τεύχος αυτό μου ήταν μέχρι πρόσφατα άγνωστο. Όταν το ανακάλυψα σε εξειδικευμένο κέντρο αμερικανικού περιοδικού τύπου, δεν ανέμενα να έχει κάποια σχέση με τη σφαγή των Κοντεμενιωτών στο Κιόνελλι. Όταν όμως έφτασε κοντά μου το τεύχος του περιοδικού, έμεινα κυριολεκτικά έκπληκτος από την τραγική φωτογραφική απεικόνιση της κηδείας των σφαγιασθέντων αγροτών. Σκηνές κυριολεκτικά αρχαίας τραγωδίας.

Από τις πέντε φωτογραφίες του αφιερώματος συγκλονίζουν οι τρεις από την κηδεία και τον θρήνο στον Κοντεμένο. Η πρώτη -τελευταίος ασπασμός. Ο συντάκτης του περιοδικού επεξηγεί: *“Last kiss is bestowed by a woman at graveside”*. Και συνεχίζει: *«Όταν τα φέρετρα ανοίχτηκαν για τα τελευταία βλέμματα,*

1η Φωτογραφία

2η Φωτογραφία

3η Φωτογραφία

Πηγή Φωτογραφιών: Περιοδικό «LIFE», 30 Ιουνίου 1958

οι γυναίκες αγκάλιαζαν με τρυφερότητα τα σώματα, προσπαθώντας να τα επαναφέρουν στη ζωή». Ο φωτοειδησιογράφος και στις τρεις φωτογραφίες συλλαμβάνει και αναδεικνύει την τραγικότητα.

Στη δεύτερη φωτογραφία οι γυναίκες του χωριού μοιρολογούν τους αδικοχαμένους. Από τις ελάχιστες φωτογραφίες που έχω συναντήσει με το μοιρολόι της Κύπρου σε τέτοια ένταση και τραγικότητα.

Στην τρίτη φωτογραφία η κατάρρευση από τον θρήνο, τη ζέστη και τον αβάσταχτο πόνο. Έξω από την εκκλησία του Κοντεμένου ένας άλλος χορός γυναικών. Βλέμματα οδύνης, το γυναικείο πρότυπο της Κύπρου, οι αγρότισσες του χωριού Κοντεμένος εκείνο τον μαύρο Ιούνιο του 1958.

Εξώφυλλο της εφημερίδας «Ελευθερία» για τα επεισόδια 14/06/1958.
Πηγή: <http://www.polignosi.com> (ανακτήθηκε 12/12/2023)

Με αφορμή τις φωτογραφίες αναζήτησα παλιά δημοσιεύματα, σημειώσεις από μαρτυρίες και αρχειακά ευρήματα. «Στις 12 Ιουνίου 1958 παρά το χωριό Κιόνελλι,

Εξώφυλλο της εφημερίδας «Χαραγή», 13/06/1958.

Πηγή: <http://www.polignosi.com>
(ανακτήθηκε 12/12/2023)

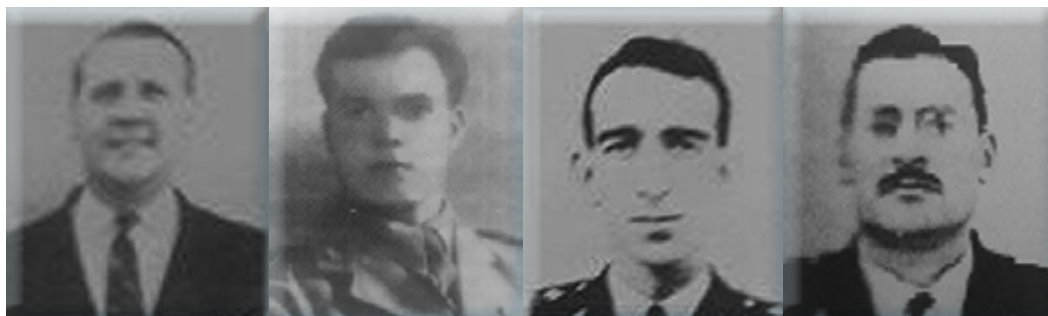
κατόπιν ενέδρας τη συνενοχή των Βρετανικών Αρχών επτά Έλληνες εφονεύθησαν και άλλοι ετραυματίστησαν. Τινές εσφράγησαν. Άπαντες κατήγοντο εκ του εγγύς χωριού Κοντεμένου και είχαν μεταβή εις Σκυλλούραν διά να συδράμουν συγχωριανούς των να διέλθουν διά του χωριού όπου ηπειλούντο υπό Τούρκων. Αι στρατιωτικάί Αρχαί τους συνέλαβον διά τούτο και τους οδήγησαν εις Γερόλακκον δήθεν δι' ανάγκρισιν. Ακολούθως Άγγλος αξιωματικός τους οδήγησεν εις απόσπασιν 1 ½ μιλίου βορείως του Κιόνελλι, όπου Τούρκοι, ειδοποιηθέντες προηγουμένως ενήδρευον και εκεί τους προσέβαλον διά όπλων, ροπάλων και μαχαίρων».

Η κατακραυγή ήταν μεγάλη, πράγμα που ανάγκασε τον Κυβερνήτη και την αποικιοκρατική Κυβέρνηση να εκδώσει μικρό βιβλιάριο με τη δική της εκδοχή επί των γεγονότων. Το βιβλιάριο αυτό είναι από τα σπανιότερα έντυπα που αφορούν την Κύπρο του εικοστού αιώνα.

Οι συνθήκες, η μεθόδευση, οι πρωταγωνιστές και οι ηθικοί αυτουργοί αυτού του εγκλήματος έχουν περιγραφεί και καταδειχθεί από έμπειρους ιστορικούς ερευνητές. Στο αφιέρωμα αυτό προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την εσταυρωμένη βιωτή των γυναικών του χωριού, όπως τη συνέλαβε τοπικός φωτορεπόρτερ με περισσή δεξιοτεχνία.

Στις υπόλοιπες δύο φωτογραφίες μια βρετανική περίπολος ελέγχει γειτονιά της εντός των τειχών Λευκωσίας, ενώ ο Δήμαρχος της πόλης Θεμιστοκλής Δέρβης διαμαρτύρεται για τη βρετανική ευθύνη στη σφαγή του Κιόνελι. Είχαν βέβαια προηγηθεί οι επιδρομές και οι πυρπολήσεις της Λευκωσίας από τον τουρκοκυπριακό όχλο τα μεσάνυχτα της 7ης Ιουνίου 1958. «*Το διαίρει και βασίλευε οργάνωνε και μεθόδευε*».

Ως ύποπτοι για το φονικό συνελήφθησαν 9 Τουρκοκύπριοι και η έρευνα ολοκληρώθηκε στις 28 Ιουνίου 1958. Αποφασίστηκε, όμως, σύμφωνα με πρόσωπο του οποίου ο πατέρας σκοτώθηκε στην ενέδρα, το πόρισμα της έρευνας να μη δοθεί στη δημοσιότητα, μέχρι να εκδοθεί η δικαστική απόφαση. Η απόφαση εκδόθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1958, όπου το αποτέλεσμα της δίκης ήταν αθωωτικό για τους Τουρκοκυπρίους. Εγκέφαλοι του φρικιαστικού εγκλήματος ήταν οι Βρετανοί αξιωματικοί Henry John Burge, George Henry Green, ο Tsasler και ο Τουρκοκύπριος Assim Errol.

Henry John Burge

George Henry

Tsasler

Assim Errol

Πηγή: <http://www.polignosi.com>
(ανακτήθηκε 12/12/2023)

Πηγές

- Περιοδικό, *LIFE*, 30/06/1958.
- Εφημερίδες, *ΧΑΡΑΥΓΗ*, 13/06/1958 και *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*, 14/06/1958, <http://www.polignosi.com>
- <https://www.onalert.gr>

Υποστράτηγος Βασιλόπαις Ανδρέας,
Διοικητής του Β' Σώματος Στρατού, ο πορθητής του Καλέ Γκρότο.

Η μάχη του Καλέ Γκρότο (13-18 Αυγούστου 1921). Το απαράμιλλο έπος του Ελληνικού Στρατού

Δρ Σταύρος Γ. Γεωργίου,
Διδάκτορας Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

Η μάχη του Καλέ Γκρότο διεξήχθη στις 13-18 Αυγούστου 1921, κατά τις επιχειρήσεις προς Άγκυρα. Αποτελεί μια από τις πλέον επικές μάχες της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Σε αυτήν έλαβαν μέρος τμήματα κυρίως της V Μεραρχίας Πεζικού, το 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων, τάγματα των 2ου και 3ου Συνταγμάτων Πεζικού και το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού, υπό τη στιβαρή ηγεσία του Διοικητή του Β' Σώματος Στρατού Υποστρατήγου Βασιλόπαιδος Ανδρέα και του Διοικητή της V Μεραρχίας Συνταγματάρχη Πεζικού Ιωάννη Τριλίβα¹.

1. Η πλέον λεπτομερής περιγραφή της μάχης του Καλέ Γκρότο περιέχεται στην επίσημη *Ιστορία της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού/Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΔΙΣ/ΓΕΣ)*. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922)*, τόμ. Ε': *Επιχειρήσεις προς Άγκυραν 1921*, μέρ. Α'-Β', Γενικόν Έπιτελείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1965 (ανατ. 1988), τόμ. Α', σ. 152-184. Πολύτιμη για την εκστρατεία του Σαγγαρίου και κυρίως τη δράση του Β' Σώματος Στρατού είναι η μαρτυρία του Βασιλόπαιδος Ανδρέα. Βλ. Βασιλόπαιδος Ανδρέου, *Δορύλαιον - Σαγγάριος 1921*, Paris 1928, σ. 61 κ.ε. Από τους πρωταγωνιστές ή μάρτυρες των γεγονότων πρέπει να αναφερθούν τα συγγράμματα του Ταγματάρχη Παναγιώτη Δεμέστιχα, Επιτελάρχη της V Μεραρχίας, και του Ταγματάρχη Ευσταθίου Λιώση του 3ου Συντάγματος Πεζικού, καθώς και το *Ημερολόγιο* του Επιλάρχου Ιωάννη Τσαγγαρίδη, Διοικητή του Μικτού Αποσπάσματος Ιππικού, το οποίο όμως δεν δημοσιεύθηκε ολόκληρο. Βλ. Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ιστορία τοῦ 3ου Συντάγματος Πεζικοῦ (1912-1922)*, Αθήναι 1928, σ. 549-615' Ι. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Το Ημερολόγιο ενός Στρατηγού. Σελίδες Νεοελληνικής Ιστορίας*, επιμ. Κ. Δαφνή, Αθήνα 1987, σ. 79-84' Π. Π. Δεμέστιχας, *Αναμνήσεις ...*, Αθήναι 2002, σ. 72-88. Εξαιρετικά σημαντικές είναι επίσης οι αφηγήσεις των πολεμικών ανταποκριτών. Βλ. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μέ τους "Μυρίους τοῦ 1921" (Ἡ Έκστρατεία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: 24 Ἰουνίου - 10 Σεπτεμβρίου 1921)*, Αθήναι 1921, σ. 129 κ.ε.' Η. Π. Βουτιερίδης, *Ἡ εκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου. Προέλασις - Μάχαι - Παλινδρόμησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ - Δυνάμεις καὶ ὀχύρωσις τῶν Τούρκων*, ἐν Αθήναις 1922, σ. 5 κ.ε. Για την εξέλιξη των επιχειρήσεων σημαντικές είναι επίσης οι μαρτυρίες του Αρχιστρατήγου Αναστασίου Παπούλα και του Αντισυνταγματάρχη Πεζικού Γεωργίου Σπυρίδωνος, διευθυντή του IV Γραφείου της Στρατιάς. Βλ. Ι. Δ. Πασσάς, *Ἡ ἀγωνία ἐνός ἔθνους*, τόμ. Β', Αθήναι 1925, σ. 108-143' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία. Ἡ Μικρασιατικὴ Έκστρατεία ὅπως τὴν εἶδα*, Αθήναι 1957,

Το Καλέ Γκρότο σήμερα.

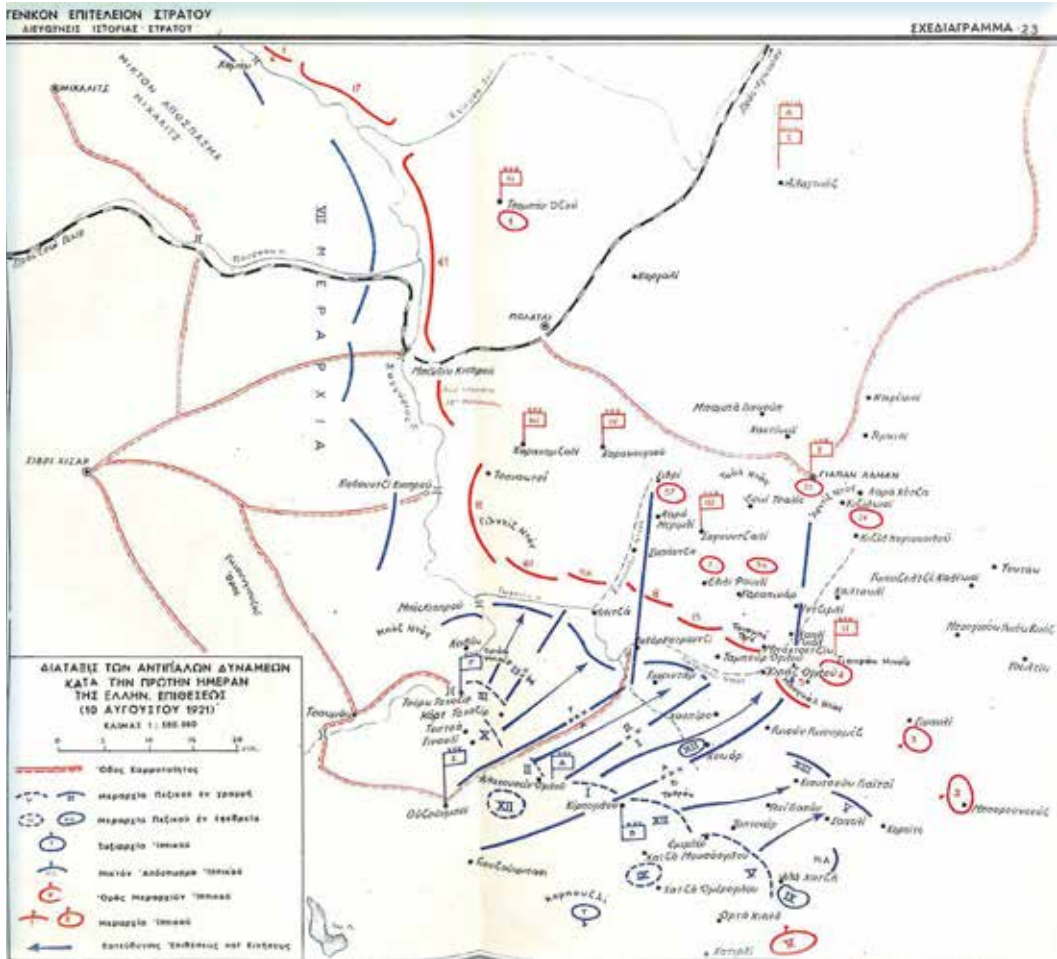
Το ορεινό συγκρότημα του Καλέ Γκρότο βρισκόταν στο αριστερό της τουρκικής αμυντικής τοποθεσίας, στο δεξιό της ελληνικής διάταξης, την οποία κάλυπτε το Β΄ Σώμα Στρατού. Όπως περιγράφεται ο εδαφικός χώρος στη ζώνη ενεργείας του Β΄ Σώματος Στρατού στην *Ιστορία της ΔΙΣ/ΓΕΣ*, αυτός περιελάμβανε ένα ευρύ και επίμηκες αντέρεισμα, πλάτους δέκα έως δώδεκα χιλιομέτρων και τις εκατέρωθεν κοιλάδες². Στο άκρο αριστερό πλευρό της εχθρικής τοποθεσίας εδέσποζε το βραχύδες συγκρότημα του Καλέ Γκρότο, το οποίο, όπως γράφει ο Βασιλόπαις Ανδρέας, «πελώριον, άπειλητικόν και σοβαρώς ώχυρωμένον ύψοϋτο πρὸς βορρᾶν»³. Επρόκειτο για σύμπλεγμα βράχων μήκους επτά χιλιομέτρων, στην υψηλότερη κορυφή του οποίου υπάρχουν τα ερείπια βυζαντινού φρουρίου. Το

σ. 156-199. Για τη δράση του Ελληνικού Ιππικού βλ. Α. Ι. Χρυσόχοου, *Τὸ Ἑλληνικὸν Ἴππικὸν κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν Ἐκστρατεία 1919-1922*, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 177-259. Ο Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Ἡ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία 1919-22 (Μὲ τὸν φακὸν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας). Αἷτια καὶ ἀφορμαὶ τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς - Μεγαλεῖα καὶ ἀθλιότητες - Σφάλματα καὶ διαφυγοῦσαι εὐκαιρίαι*, Ἀθήναι 1959, σ. 168-220, προσφέρει σημαντικές μαρτυρίες για τη γειτονική με το Β΄ Σώμα Στρατού Ι Μεραρχία (Συνταγματάρχης Πεζικού Αθανάσιος Φράγκου).

2. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, σ. 154.

3. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 141. Βλ. και Η. Π. Βουτιεριδης, *Ἐκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου*, σ. 38, ο οποίος σημειώνει: «Τὸ ἀληθῶς τρομερὸν τὴν θῆαν βραχύδες συγκρότημα δὲν εἶχεν ἀνάγκη τεχνικῆς ἐνισχύσεως διὰ νὰ καταστῆ θέσις πλέον ἢ δυσάλωτος. Ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ ὀχύρωσίς του δὲν ὑπολείπεται τῆς φυσικῆς ὀχυρότητός του». Ο Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μὲ τοὺς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 177, γράφει για την προώθηση του Β΄ Σώματος Στρατού στις 13 Αυγούστου 1921: «Καὶ ἐπροχώρει βραδέως καὶ ὑφιστάμενον στερήσεις τρομακτικᾶς, ἔφθανε τὴν νύκτα τῆς 13ης Αὐγούστου πρὸ τοῦ Καλέ Γκρόττο, πρὸ τῆς τρομακτικῆς ὀγκώδους κορυφῆς, ἣτις ἔγινε τὸ πεδῖον ἐνὸς δραματικῆς ἀγῶνος, μιᾶς πάλης ἢ ὅποια ἐκράτησεν ἑκατατικούς, ὄσους συνέβη νὰ τὴν παρακολουθήσουν». Βλ. και *αὐτόθι*, σ. 197-198, ὅπου γράφει ὅτι ο εχθρὸς εἶχε μεταβάλλει τὸ Καλέ Γκρότο «εἰς τεραστίαν λαμητῶμον πυρὸς καὶ σιδήρου».

Η μάχη του Καλέ Γκρότο (13-18 Αυγούστου 1921). Το απαράμιλλο έπος του Ελληνικού Στρατού

Διάταξη των αντιπάλων δυνάμεων κατά την πρώτη ημέρα της ελληνικής επίθεσης (10 Αυγούστου 1921).

Πηγή: Γ. Καλαϊτζής, Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'1, μετά τη σ. 88, Σχεδιάγραμμα 23

σύμπλεγμα, που σημαίνει «Μνημείο Βράχων» στα Ελληνικά, βρισκόταν παρά το χωριό Γκιουζελτζέ Καλέκιοϊ, δέκα χιλιόμετρα νοτίως του Μπουγιούκ Τσαλίζ⁴.

Διοικητής του Β΄ Σώματος Στρατού, όπως σημειώσαμε, ήταν ο Υποστράτηγος Βασιλόπαις Ανδρέας, αδελφός του Βασιλέως Κωνσταντίνου. Υπήρξε ένας από τους ικανότερους διοικητές μεγάλων μονάδων κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία

4. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'1, σ. 154. Βλ. επίσης Ι. Ε. Ιωαννίδης, Κωνσταντίνος ΙΒ΄, τόμ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1931-1935, τόμ. Β΄, σ. 664΄ Π. Π. Δεμεσίτσης, Αναμνήσεις, σ. 77. Ο Κλ. Κ. Μπουλαλάς, Μικρασιατική Έκστρατεία, σ. 200, γράφει ότι η βραχώδης κορυφή του Καλέ Γκρότο απεκαλείτο από τους μαχητές Δόντι.

και αξιωματικός με υψηλή μόρφωση και οξυδέρκεια⁵. Προηγουμένως, κατά τις επιχειρήσεις Ιουνίου - Ιουλίου 1921, υπήρξε διοικητής της XII Μεραρχίας, η οποία, παρά τις μεγάλες της ελλείψεις σε μέσα επικοινωνιών και πυροβολικό, εξετέλεσε άριστα την αποστολή της, ιδιαίτερα στη μάχη του Αλπανός στις 8 Ιουλίου 1921⁶.

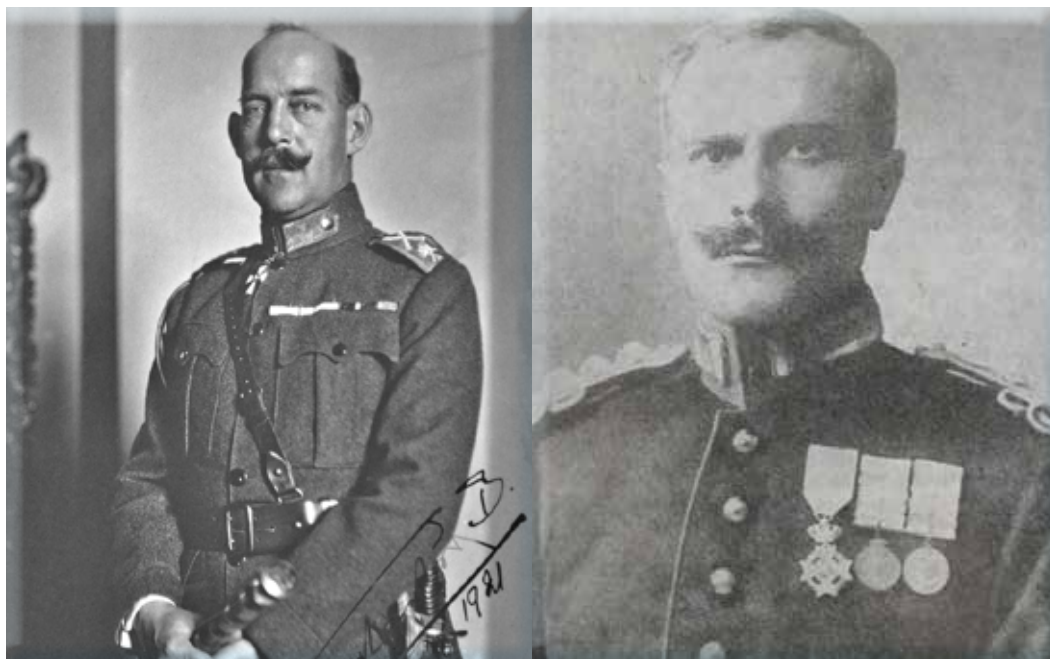

Αλμυρά Έρημος, παρέλαση ενώπιον του Πρίγκηπος Ανδρέα.
Πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Αρχείο Β.
Καλαϊτζή-Μουντάκη, 4-073-3280

Το Β΄ Σώμα Στρατού περιελάμβανε τρεις Μεραρχίες Πεζικού: την V Μεραρχία (Συνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Τριλίβας), την IX Μεραρχία (Συνταγματάρχης Ιππικού Ανδρέας Καλλίνσκης) και τη XIII Μεραρχία (Συνταγματάρχης

5. Οι επικεφαλής του κινήματος της 11ης Σεπτεμβρίου 1922 Συνταγματάρχες Πεζικού Νικόλαος Πλαστήρας και Στυλιανός Γονατάς, αμέσως μετά την παντελώς άδικη και αστήρικτη δίκη και την εκτέλεση των Εξ στις 15 Νοεμβρίου 1922, με πρωτοφανή εμπάθεια προσήγαγαν στις 19 Νοεμβρίου 1922 σε συνοπτική δίκη και κατεδίκασαν τον Βασιλόπαιδα Ανδρέα, μετατρέποντας μια απλή παρατυπία κατά την τελική φάση της Μάχης του Σαγγαρίου, χωρίς καμιά απολύτως επίδραση στην πορεία των επιχειρήσεων, σε ένα αστήρικτο κατηγορητήριο, που άκριτα επαναλαμβάνεται και εν πολλοίς διογκώνεται με πληθώρα μυθευμάτων έως σήμερα. Στο δικαστήριο ο Πρίγκηπας Ανδρέας, ο οποίος εμφανώς διώχθηκε επειδή ήταν αδελφός του Βασιλέως, παρουσιάστηκε από τους κατηγορούς του ως «άνευ τῆς δεούσης πείρας πρὸς διοικήσιν ἀνωτέρας Μονάδος». Η επίσημη *Ίστορία* της ΔΙΣ/ΓΕΣ καταρρίπτει τους αστήρικτους αυτούς χαρακτηρισμούς, ενώ ο ίδιος υπερασπίστηκε την αλήθεια και την τιμή του ως Έλληνας αξιωματικού στο σπουδαίο σύγγραμμά του *Δορύλαιον - Σαγγάριος 1921*. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 163-197' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/2*, σ. 34-40. Για τον Πρίγκηπα Ανδρέα βλ. και Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 83: «Πλησίον τοῦ Σταθμοῦ Διοικήσεώς μας ἦταν ὁ Σταθμὸς Διοικήσεως τοῦ Β΄ Σ.Σ., τοῦ ὁποῦ Διοικητῆς ἦταν ὁ βασιλόπαις Ανδρέας, λαμπρὸς Ἀξιωματικὸς ἀσχέτως τῆς πριγκηπικῆς του ιδιότητος ...».

6. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 24-60' Ξ. Δανέλλης, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1919-1922)*, τόμ. Δ΄: *Επιχειρήσεις Ἰουνίου - Ἰουλίου 1921*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθήναι 1964, σ. 302-303.

Αριστερά: Βασιλεύς Κωνσταντίνος.
Δεξιά: Συνταγματάρχης Πεζικού Αλέξανδρος Γαβαλιάς,
Επιτελάρχης του Β΄ Σώματος Στρατού.

Πηγές φωτογραφιών: <https://www.epilekta.com>, <https://cognoscoteam.gr> αντίστοιχα

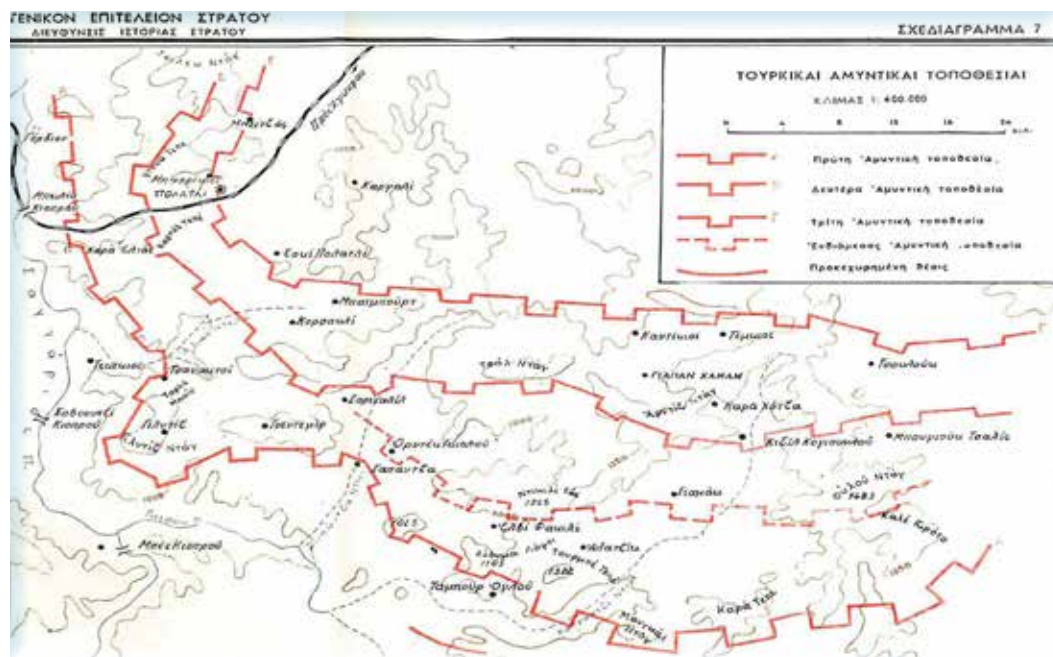
Πυροβολικού Κίμων Διγενής). Σε αυτό είχαν διατεθεί επίσης η Ταξιαρχία Ιππικού (Συνταγματάρχης Παναγιώτης Νικολαΐδης), η II/B Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού (Ταγματάρχης Βρασίδης Σοφιανός) του Β΄ Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού, για μικρό διάστημα η Β΄ Μοίρα Σκόντα (Ταγματάρχης Κωνσταντίνος Σαραντόπουλος) και για λίγες ημέρες, πριν από την έναρξη των επιχειρήσεων, το Σύνταγμα Βαρέος Πυροβολικού (Συνταγματάρχης Χρήστος Χατζηπέτρος). Επιτελάρχης του Σώματος ήταν ο Συνταγματάρχης Πεζικού Αλέξανδρος Γαβαλιάς, αξιωματικός ιδιαίτερης επιτελικής αξίας, ενώ το III Γραφείο διηύθυνε ο Ταγματάρχης Πεζικού Θεόδωρος Σκυλακάκης⁷.

Το ηθικό του Ελληνικού Στρατού ήταν ακμαιότατο, με αρραγή την πίστη για την τελική νίκη, που ενίσχυε η παρουσία στη Μικρά Ασία του Βασιλέως Κωνσταντίνου, συμπολεμιστού των παλαιότερων μαχητών κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους⁸.

7. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν* Ε΄/2, σ. 222-224, 237-238, 241-242, 248-249, 252. Για τον Συνταγματάρχη Γαβαλιά βλ. τον χαρακτηρισμό του Π. Π. Δεμέστιχα, *Αναμνήσεις*, σ. 83: «... Αξιωματικός με μόρφωση, εύρειας αντίληψης, κρίσεως, πατριωτισμού καί εύψυχίας».

8. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 9-10.

Οι Τούρκοι διατηρούσαν αρχικά απέναντι από το Β΄ Σώμα Στρατού μόνο δύο Μεραρχίες Ιππικού⁹. Στη συνέχεια όμως ενίσχυσαν σοβαρά τις δυνάμεις τους στο αριστερό πλευρό τους. Οι έναντι του Β΄ Σώματος Στρατού τουρκικές δυνάμεις το πρωί της 13ης Αυγούστου 1921 περιελάμβαναν την Ι Τουρκική Ομάδα Μεραρχιών, με τέσσερις μεραρχίες πεζικού (4η, 5η, 23η, 24η), δύο μεραρχίες ιππικού (2α, 3η) και το Τάγμα Φρουράς της Εθνοσυνλεύσεως¹⁰. Η τουρκική αμυντική τοποθεσία στον τομέα εκείνο είχε βάθος είκοσι χιλιομέτρων και αποτελείτο εκ τεσσάρων διαδοχικών αμυντικών γραμμών. Η πρώτη γραμμή περιελάμβανε τα υπερκείμενα του Κουτλουχάν Τζαμί και Μοντανανίν Τσελτίκ υψώματα, καθώς και τα υψώματα του Καρά Τεπέ, η δεύτερη γραμμή τα υψώματα Μπουγιούκ Γκιόκ Γκιόζ, το Καλέ Γκρότο και τα υψώματα Σερεφλί, η τρίτη γραμμή τα υψώματα Ουλού Νταγ και Καρασουλεϊμανί και η τέταρτη γραμμή τα υψώματα του Μπουγιούκ Τσαλίς και του Κιζιλ Κογιουνλού¹¹. Η Ιστορία της ΔΙΣ/ΓΕΣ σημειώνει ότι η οργάνωση της τοποθεσίας ήταν μάλλον ατελής, που οφειλόταν πιθανώς σε έλλειψη χρόνου¹².

Τουρκικές αμυντικές τοποθεσίες.

Πηγή: Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, μετὰ τὴ σ. 40, Σχεδιάγραμμα 7

9. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, μετὰ τὴ σ. 88, Σχεδιάγραμμα 23. Επρόκειτο γιὰ τὴ 2α καὶ 3η Τουρκικὴ Μεραρχία Ἰππικῆς.

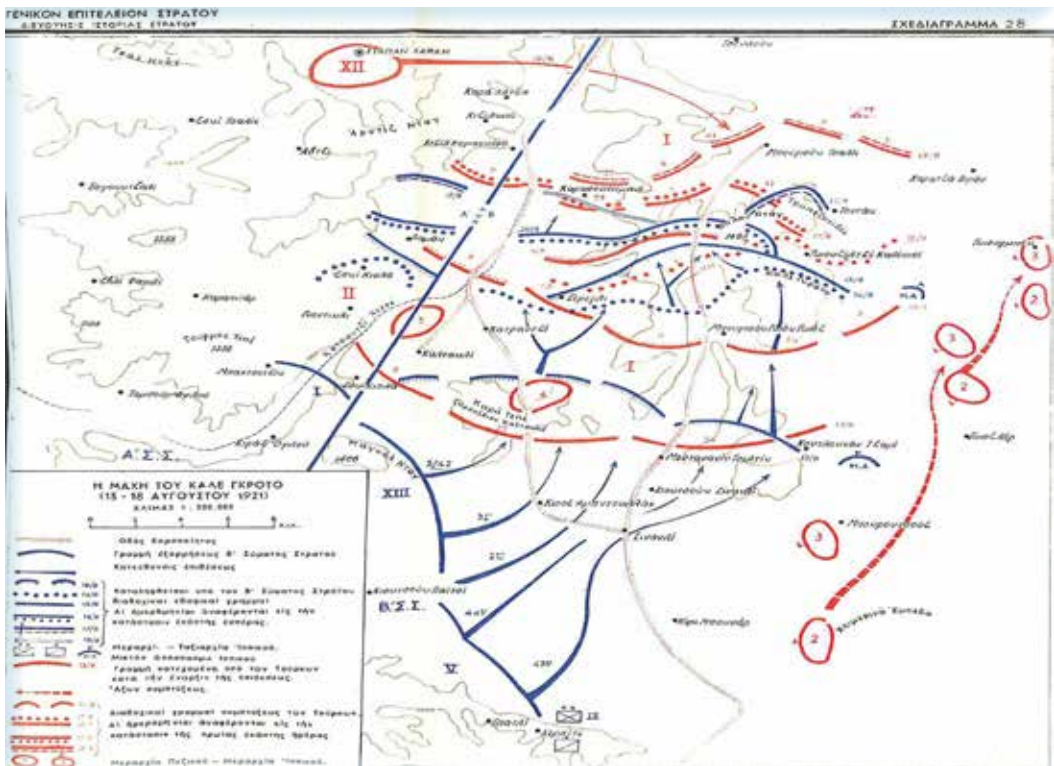
10. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, σ. 153.

11. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, σ. 154.

12. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, σ. 154.

Η μάχη του Καλέ Γκρότο (13-18 Αυγούστου 1921). Το απαράμιλλο έπος του Ελληνικού Στρατού

Μετά από παλινωδίες στις αποφάσεις της Στρατιάς κατά τις 10 και 11 Αυγούστου 1921, εξαιτίας των εσφαλμένων αεροπορικών παρατηρήσεων - που οδήγησαν σε αδράνεια το Β΄ Σώμα Στρατού, ακύρωση του υπερκερωτικού ελιγμού του από δεξιά και πιθανώς την απώλεια της ευκαιρίας διάσπασης της εχθρικής τοποθεσίας¹³ - η Στρατιά εξέδωσε την 2015 της 12ης Αυγούστου 1921 διαταγή για τη συνέχιση της επιθέσεως. Το Β΄ Σώμα Στρατού θα επιτίθετο δραστηρίως δεξιά του Α΄ Σώματος Στρατού, με βόρεια γενική κατεύθυνση προς Γκιουζελτζέ Καλέκιοϊ και θα υπερκερούσε την τουρκική τοποθεσία ανατολικάς Καλτακλί, με κατεύθυνση υπερκεράσεως προς Κιζιλ Κογιουνλού, διατηρώντας πίσω από το δεξιό του εφεδρεία¹⁴.

Η μάχη του Καλέ Γκρότο (13-18 Αυγούστου 1921).

Πηγή: Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, μετά τη σ. 144, Σχεδιάγραμμα 28

13. Βλ. Ευστ. Δ. Λώσης, *Πολεμική Ιστορία*, σ. 560-561' Ι. Δ. Πασσάς, *Ἡ ἀγώνια ἐνός ἔθνους*, σ. 119' Βασιλόπουις Ἀνδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 131-135' Α. Ι. Χρυσοχόου, *Ἐλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 208-210' Γ. Α. Σπυριδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 171-172' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 191-192, 197' Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 105, 106-108, 123, 130, 131, 152 καὶ 279-280, Παραρτήματα 17 καὶ 19.

14. Βλ. Βασιλόπουις Ἀνδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 136-137' Α. Ι. Χρυσοχόου, *Ἐλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 215' Γ. Α. Σπυριδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 174' Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 155 καὶ 281-282, Παράρτημα 22.

Στις 13 Αυγούστου 1921 ξεκινά η μάχη του Καλέ Γκρότο. Το βάρος της επίθεσης στο βραχύδες σύμπλεγμα του Καλέ Γκρότο ανέλαβε η V Μεραρχία. Διοικητής της ήταν ο Συνταγματάρχης Ιωάννης Τριλίβας, αξιωματικός ανδρείος και πολεμικότατος, ο οποίος την είχε οδηγήσει στην επική μάχη του Τσαούς Τσιφλίκ - Υψώματος 1799 στις 2-3 Ιουλίου 1921¹⁵. Η Μεραρχία είχε ως Επιτελάρχη τον Ταγματάρχη Παναγιώτη Δεμέστιχα και Διοικητή Πεζικού τον Συνταγματάρχη Γεώργιο Αλεξάνδρου, ενώ Διοικητές των Συνταγμάτων της ήταν ο Συνταγματάρχης Νικόλαος Ρόκκας του 33ου, ο Αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Νικολοδήμος του 43ου και ο Συνταγματάρχης Γρηγόριος Φαληρέας του 44ου Πεζικού¹⁶.

Αριστερά: Συνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Τριλίβας, Διοικητής της V Μεραρχίας Πεζικού.

Δεξιά: Από τον Σαγγάριο στο Έπος του '40. Ο Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Πιτσιόκας, Επιτελάρχης της I Μεραρχίας, ο Ταγματάρχης Πεζικού Παναγιώτης Δεμέστιχας, Επιτελάρχης της V Μεραρχίας, και ο Αντισυνταγματάρχης Ιππικού Αλέξανδρος Παπάγος, Επιτελάρχης της Ταξιαρχίας Ιππικού, Στρατηγοί πλέον και πρωταγωνιστές του Έπους του '40, στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο το 1940.

Φωτογραφία του Δημήτρη Α. Χαρισιάδη

Πηγή φωτογραφιών: Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ, ΚΟΥ 1.045,
Μουσείο Μπενάκη, Φωτογραφικά Αρχεία, ΦΑ_12_7030

Η V Μεραρχία επιτίθεται την 0600 σε δύο φάλαγγες: στα δεξιά, προς την κατεύθυνση Κερπίτς - Σινανλί - Κουτλουχάν Τζαμί - Γκιουζελτζέ Καλέκιοϊ, το 43ο Σύνταγμα Πεζικού και η Va Μοίρα Ορειβατικού Πυροβολικού (ΜΟΠ) και

15. Βλ. Ξ. Δανέλλης, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Δ'*, σ. 214 κ.ε.

16. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε' /2*, σ. 237, 273, 278, 279.

Αριστερά: Συνταγματάρχης Πεζικού Νικόλαος Ρόκκας, Διοικητής του 33ου Συντάγματος Πεζικού, ο καπετάν Κολιός του Μακεδονικού Αγώνα.

Κέντρο: Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Δημήτριος Νικολοδήμος, Διοικητής του 43ου Συντάγματος Πεζικού.

Δεξιά: Συνταγματάρχης Πεζικού Γρηγόριος Φαληρέας, Διοικητής του 44ου Συντάγματος Πεζικού, ο καπετάν Ζιάκας του Μακεδονικού Αγώνα.

στα αριστερά, σε παράλληλη κατεύθυνση στο ύψος της δεξιάς φάλαγγας, το 44ο Σύνταγμα Πεζικού, η Vβ ΜΟΠ και πυροβολαρχία της Β΄ Μοίρας Σκόντα. Το 33ο Σύνταγμα Πεζικού και η II/Β Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού ακολουθούσε σε δεύτερο κλιμάκιο τη δεξιά φάλαγγα¹⁷. Η προέλαση προχωρούσε χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση έως την 1300, οπότε οι εμπροσθοφυλακές των φαλάγγων δέχθηκαν πυρά πεζικού. Τα 43ο και 44ο Σύνταγματα Πεζικού επιτίθενται στην κύρια γραμμή αντιστάσεως των Τούρκων, στο βραχώδες αντέρεισμα μεταξύ Κουτλουχάν Τζαμί και Μοντανανίν Τσελτίκ, όπου αμυνόταν η 24η Τουρκική Μεραρχία¹⁸. Χάρη και στις εύστοχες βολές του πυροβολικού, οι Τούρκοι εγκαταλείπουν τις θέσεις τους

17. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 156.

18. Σύμφωνα με τις σωζόμενες μαρτυρίες οι Έλληνες μαχητές στη Μάχη του Σαγγαρίου επιτίθοντο με ορμή και εφ΄ όπλου λόγχη, κραυγάζοντας την πολεμική ιαχή «Αέρα» και ψάλλοντας θούρια και ζητωκραυγάζοντας υπέρ του Έθνους και του Βασιλέως, ενώ οι σάλπιγγες σήμαιναν «Προχωρείτε - Προχωρείτε» και σάλπιζαν αδιαλείπτως το εμβατήριο "Τοῦ ἄητοῦ ὁ Γυιός". Βλ. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μέ τούς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 194-195· Η. Π. Βουτιεριδης, *Έκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου*, σ. 44, 50· Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ίστορία*, σ. 581· Ι. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντῖνος ΙΒ΄*, τομ. Β΄, σ. 665. Είναι για το θέμα αυτό ενδεικτική η αναφορά του Χρ. Β. Νικολόπουλου, *Μέ τούς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 195: «Καί ἐνῶ ἡ ἔφοδος ἀναπτύσσεται θυελλώδης, συντρίβουσα, αἱ σάλπιγγες ὑπενθυμίζουν πρὸς τοὺς ἐφορμῶντας λέοντας διὰ τῶν ὠραίων των ἤχων: «Αὐτὸς μᾶς ὁδηγεῖ...». Οὐδέποτε ἄλλοτε ὁ θρῦλος τοῦ Στρατηλάτου ἐνέπνευσεν εἰς ἡμιθεῖσμούς τοὺς Ἕλληνας μαχητάς. Κάθε περιγραφή θὰ ἠλάττωνε τὴν ἀλήθειαν».

και υποχωρούν¹⁹. Οι ελληνικές απώλειες είναι ασήμαντες²⁰. Τα δύο Συντάγματα εγκαθίστανται σε προφυλακές μάχης επί των καταληφθεισών θέσεων, ενώ η υπόλοιπη Μεραρχία στάθμευε μεταξύ Κουτλουχάν Τζαμί και Σινανλί. Ο Σταθμός Διοικήσεως της (ΣΔ) βρισκόταν περί τα δύο χιλιόμετρα ανατολικά Σινανλί²¹.

Σταθμός επιδέσεως της V Μεραρχίας στο Καλέ Γκρότο.

Πηγή: Τάσος Σακελλαρόπουλος, *Η Καθημερινή*, 23.9.2023, από τα Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη/Αρχείο Στρατηγού Ιωάννη Τριλίβα

Από τις λοιπές μονάδες η XIII Μεραρχία, ενισχυμένη με δύο τάγματα του 33ου Συντάγματος Πεζικού, κατέλαβε μετά από σκληρό αγώνα τα υψώματα βορείως του χωρίου Κιοσέ Αμπντουλλάχ και το Καρά Τεπέ, ανατρέποντας τους Τούρκους²². Το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού, που αντικατέστησε τις Ημιλαρχίες των Μεραρχιών με ίλη της Ταξιαρχίας Ιππικού, προήλασε και εγκαταστάθη περί

19. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε'1, σ. 156. Βλ. και Βασιλόπουλος Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 136-137' Π. Π. Δεμέστιχας, *Αναμνήσεις*, σ. 77.

20. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε'1, σ. 156.

21. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε'1, σ. 156. Βλ. και Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 216.

22. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε'1, σ. 157-158. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ίστορία*, σ. 574-584' Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 216' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 196.

τα τέσσερα χιλιόμετρα ανατολικά του άκρου δεξιού της V Μεραρχίας²³. Η IX Μεραρχία στάθμευσε βορείως του χωριού Κερπίτς²⁴, προς το οποίο κινήθηκε η Ταξιαρχία Ιππικού, που βρισκόταν νοτίως Αλά Χατζή, καλύπτοντας τα πλευρά και τα νώτα του Σώματος²⁵. Ο ΣΔ του Σώματος εγκαταστάθηκε από 2000 παρά το Κιουτσούκ Σινανλί, τρία χιλιόμετρα νοτίως Μοντανανίν Τσελτίκ²⁶. Οι απώλειες του Β' Σώματος Στρατού κατά την πρώτη ημέρα της μάχης ήταν πολύ μεγάλες²⁷.

Εδώ πρέπει να τονιστεί η εγγύτητα του Στρατηγείου του Σώματος με τα μαχόμενα τμήματά του και πρέπει να πιστωθεί και αυτό στις αρετές της διοικήσεως του Βασιλόπαιδος Ανδρέα. Είναι γνωστόν το πρόβλημα που παρουσίαζε ο Ελληνικός Στρατός στο ζήτημα αυτό, σε αντίθεση με τους Τούρκους²⁸.

Επίλαρχος
Ιωάννης Τσαγκαρίδης,
Διοικητής του Μικτού
Αποσπάσματος Ιππικού.

23. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 156-157' Ι. Χρ. Τσαγκαρίδης, *Ημερολόγιο ενός Στρατηγού*, σ. 79-80. Το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού συνεκροτήθη από το Β' Σώμα Στρατού στις 9 Αυγούστου 1921 ως ταχυκίνητο τμήμα για να καλύπτει το δεξιό του πλευρό κατά τη στροφή του προς Βορρά. Περιελάμβανε τις Ημιλαρχίες των τριών Μεραρχιών και το Ι/40 Τάγμα Ευζώνων (Ταγματάρχης Βαϊδης αντί του Ταγματάρχη Βασιλείου Κοντώση) της IX Μεραρχίας μετά πυροβολαρχίας της ΙΧα ΜΟΠ (Αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Κατσαρός). Διοικητής του ήταν ο Επίλαρχος Ιωάννης Τσαγκαρίδης, από τη Λάπηθο της ελληνικής μεγαλονήσου Κύπρου, γι' αυτό ήταν γνωστό και ως Απόσπασμα Επίλαρχου Τσαγκαρίδου. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 97, 152' Ι. Χρ. Τσαγκαρίδης, *Ημερολόγιο ενός Στρατηγού*, σ. 79. Η Ταξιαρχία Ιππικού, λόγω της εξαντλήσεως των ίππων από τις μεγάλες αποστάσεις και την ανεπαρκή διατροφή, είχε μειωμένη ικανότητα δράσεως. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 97. Βλ. και όσα γράφει ο Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 202-203, για την κατάσταση των ίππων της Ταξιαρχίας Ιππικού.

24. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 159.

25. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 159. Για τη δράση της Ταξιαρχίας Ιππικού στις 13 Αυγούστου 1921 βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 215-216.

26. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 159.

27. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 137-138, γράφει ότι το Β' Σώμα Στρατού, που περί τη μεσημβρία συνάντησε ισχυρή αντίσταση οχυρωμένου εχθρού, είχε εντός δύο ωρών 1300 άνδρες εκτός μάχης, από τους οποίους 54 αξιωματικοί και 800 άνδρες της XIII Μεραρχίας. Ο Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 159, γράφει ότι στον τομέα του Καρά Τεπέ η XIII Μεραρχία είχε εκτός μάχης 32 αξιωματικούς και 580 οπλίτες.

28. Ο Μουσταφά Κεμάλ κατά τη Μάχη του Σαγγαρίου παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς τις επιχειρήσεις και επενέβαινε δραστηρίως ανάλογα της καταστάσεως. Βλ. Π. Παναγάκος, *Συμβολή εις την ιστορίαν τής δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1961, σ. 491. Άλλο γνωστό παράδειγμα αφορά την Τουρκική επίθεση της 13ης Αυγούστου 1921. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, «Μνήμη Μικράς Ασίας. Τρεις

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο Συνταγματάρχης Ελευθέριος Βερνάρδος, Διευθυντής του III Γραφείου της Στρατιάς, ο οποίος βρισκόταν στον ΣΔ του Β' Σώματος Στρατού ως σύνδεσμος της Στρατιάς, πρότεινε στον Διοικητή του Σώματος Πρίγκηπα Ανδρέα την επέκταση της επίθεσης προς βορειοανατολικά, με τη χρησιμοποίηση της IX Μεραρχίας στην κατεύθυνση του Καρατζά Βιράν. Ο Πρίγκηπας Ανδρέας ορθά απέρριψε την πρότασή του. Όχι μόνο δεν υποχωρούσε ο εχθρός, όπως πίστευε ο Συνταγματάρχης Βερνάρδος, αλλά εκείνη την ώρα η XIII Μεραρχία διεξήγαγε σκληρό αγώνα επί του Καρά Τεπέ. Εξάλλου η IX Μεραρχία ήταν μειωμένης δύναμης - μόλις τεσσάρων ταγμάτων τη στιγμή εκείνη²⁹ - και ακατάλληλη για τέτοια αποστολή, που ενδεχομένως θα είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή και την καταστροφή της, με ανυπολόγιστες συνέπειες για το Β' Σώμα Στρατού και τη Στρατιά στο σύνολό της³⁰. Ήταν και αυτό ένδειξη της προβληματικής αντίληψης στο Γενικό Στρατηγείο για την αληθινή εικόνα των επιχειρήσεων³¹. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας σημειώνει για την πραγματική εικόνα της

ξεχασμένοι ήρωες. Δημήτριος Καλλιαγκάκης - Κωνσταντίνος Τσάκαλος - Αθανάσιος Σακέττας», *Ενατενίσεις* 39 (Ιούλιος - Δεκέμβριος 2022) 104-114, ειδικότερα σ. 106 σημ. 9.

29. Τη στιγμή εκείνη η IX Μεραρχία διέθετε μόνον το 25ο Σύνταγμα Πεζικού (Αντισυνταγματάρχης Αντώνιος Αντωνόπουλος), το II/26 Τάγμα (Ταγματάρχης Δημήτριος Παπαγιαννίδης) και μια πυροβολαρχία της IXα ΜΟΠ. Απουσιάζε το Μικτόν Απόσπασμά IX Μεραρχίας (26ο Σύνταγμα Πεζικού μείον του II/26 Τάγματος, 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων μείον του I/40 Τάγματος και IXβ ΜΟΠ), το οποίο συνεκροτήθη στο Αφίον Καραχισάρ και τελούσε υπό τη διοίκηση του Διοικητή του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων Συνταγματάρχη Αλεξάνδρου Εδιππίδη. Κατόπιν διαταγής του Νοτίου Συγκροτήματος, στις 4 Αυγούστου 1921 είχε εκκινήσει προς συνάντηση της Μεραρχίας του. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 65. Το Απόσπασμα, όπως θα δούμε και παρακάτω, ενώθηκε με τη Μεραρχία του παρά το Κουτλουχάν Τζαμί στις 14 Αυγούστου 1921. Το III/26 Τάγμα είχε αφεθεί στις 12 Αυγούστου 1921 στο Ουζούνμπεη, κατά τη διέλευση εκεί του Αποσπάσματος, για την ασφάλεια του Στρατηγείου της Στρατιάς. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 162.

30. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 138-141. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 159. Πβλ. Γ. Χονδρός, «Καλέ-Γκρότο», *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Έγκυκλοπαιδεία. Λεξικόν*, τόμ. Δ', Αθήναι 1929, σ. 20-23, ειδικότερα σ. 20, ο οποίος εντελώς άκριτα σημειώνει: «Τò Β' Σ. Σ. δέν έξετέλεσε τήν διαταγήν ταύτην, ήτις, εάν έξετελείτο, πιθανόν θά ήνάγκαζε τόν έπιμένοντα Φεβζή πασσάν, λόγω τής άπειλιής τής κυκλώσεως, νά δεχθῆ τήν σύμπτυξιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πολὺ βορειότερον καί τò άποτέλεσμα τοῦ ὄλου άγώνος ένδεχόμενον νά ήτο διάφορον». Όμως ούτε διαταγή εδόθη στο Β' Σώμα Στρατού από τη Στρατιά ούτε βεβαίως ο Φεβζή Πασάς, όπως φανερώνει η εξέλιξη των επιχειρήσεων, είχε την πρόθεση να υποχωρήσει. Παρόμοια μυθεύματα δυστυχώς άρχισαν να αναπαράγονται από πολύ ενωρίς. Βλ. π.χ. Κ. Μισσηλίδης, *Πολεμικά φύλλα από τήν Μικρασιατικήν Έκστρατεία*, Αθήναι 1923, σ. 234.

31. Είναι δυστυχώς γενική η παραδοχή περί της ανικανότητας του Γενικού Στρατηγείου υπό τον Αρχιστράτηγο Αναστάσιο Παπούλα και κυρίως τον Υπαρχηγό του Επιτελείου Συνταγματάρχη Πτολεμαίο Σαρηγιάννη στον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των κρίσιμων επιχειρήσεων του έτους 1921. Ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις προς Άγκυρα διαφάνηκε ότι το Γενικό Στρατηγείο δεν είχε πλήρη αντίληψη της πραγματικής κατάστασης, βασιζόμενο συνήθως στις αποδεδειγμένα αναξιόπιστες αεροπορικές παρατηρήσεις και όχι στις αναφορές των μαχομένων μονάδων. Από

κατάστασης τη στιγμή εκείνη: «Εγώ είχον τήν σαφή έντύπωσιν - και μετ' έμοῦ ὄλοι οἱ άξιωματικοὶ τοῦ έπιτελείου μου - ή έντύπωσις δέ αὔτη δέν προήρχετο έκ τοπικοῦ έπηρεασμοῦ - ὅτι ή Στρατιά εύρίσκετο ένώπιον αὔτου τοῦ ὄγκου τοῦ έχθροῦ, ὅστις, έκλέξας τέλος τόν κατάλληλον χρόνον και χῶρον και άνακόψας τήν ύποχώρησίν του έδέχετο τήν μάχην ύπό τὰς καλλιτέρας δι' αὔτον συνθήκας· δέν έπρόκειτο πλέον νά σταματήσει ήμᾶς άπλῶς, έπρόκειτο δι' αὔτον περι τής άποφασιστικῆς μάχης»³².

*Παρατηρητήριο της V Μεραρχίας στο Καλέ Γκρότο.
Πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»,
Αρχείο Β. Καλαϊτζή-Μουντάκη, 2-049-2910*

την άλλη παρετηρείτο έλλειψη συντονισμού των μαχομένων τμημάτων, ακόμη και των Σωμάτων Στρατού. Βλ. Χρ. Ζωιόπουλος, *Έκστρατεία Σαγγαρίου κατ' Αύγουστον 1921*, έν Αθήναις 1923, σ. 110-111· Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 196-197· Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 197-198· Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 491· Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία είς τήν Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 240-241. Για την αναξιοπιστία των αεροπορικών παρατηρήσεων βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 151-152· Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 197-198. Για τον ρόλο του Πτολεμαίου Σαρηγιάννη στον σχεδιασμό και τη διεύθυνση των επιχειρήσεων του έτους 1921 βλ. Ι. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντίνος ΙΒ΄*, τομ. Β΄, σ. 655· Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, Αθήναι 1948, σ. 311.

32. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 140. Για την ουσιαστική αδυναμία της παράκαμψης του αριστερού του εχθρού γράφει ο Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 487: «Είς μεγαλυτέραν πρὸς Άνατολάς επέκτασιν τοῦ δεξιοῦ του δέν ήδύνατο νά άποβλέψη ὁ Έλληνικός Στρατός, ίνα παρακάμψη τὸ άριστερόν τοῦ έχθροῦ, διότι δέν διέθετε έπαρκείς πρὸς τοῦτο δυνάμεις, ήτις άλλως τε θά άπέβαινεν άσκοπος, καθ' ὅσον ὁ έχθρός, στηριζόμενος επί τοῦ άμυντικοῦ Μετώπου του, είχε τήν δυνατότητα νά έπεκταθῆ περισσότερον ήμῶν πρὸς Άνατολάς».

Στο μεταξύ ο Διοικητής της I Τουρκικής Ομάδος Μεραρχιών διέταξε εν τέλει, μετά την αρχική του διαταγή για άμυνα επί των θέσεων τους, τη σύμπτυξη των μεραρχιών του και την άμυνα στη δεύτερη αμυντική γραμμή Καλέ Γκρότο - Σερεφλί. Από την πλευρά της η Διοίκηση της Στρατιάς Δυτικού Μετώπου διέταξε την ενίσχυση της I Τουρκικής Ομάδος Μεραρχιών με την 7η Μεραρχία και τη συγκέντρωση εσπευσμένως της XII Τουρκικής Ομάδος Μεραρχιών, που ευρισκόταν νοτιοδυτικώς Πολατλί, στο Πολατλί³³.

Την επομένη ημέρα, 14 Αυγούστου 1921, συνεχίστηκαν οι επιχειρήσεις σύμφωνα με τη διαταγή της Στρατιάς, που εκδόθηκε την 2045 της προηγούμενης ημέρας³⁴. Το Β' Σώμα Στρατού διέταξε τις V και XIII Μεραρχίες να συνεχίσουν την επίθεση σύμφωνα με τη διαταγή της 13ης Αυγούστου και την Ταξιαρχία Ιππικού να καλύπτει τα νώτα του Σώματος³⁵.

Η V Μεραρχία με τη σειρά της διέταξε το μεν 44ο Σύνταγμα Πεζικού να προσβάλει τους λόφους βορείως Κουτλουχάν Τζαμί, το δε 43ο Σύνταγμα Πεζικού, μετά την ολοκλήρωση του αντικειμενικού σκοπού του 44ου Συντάγματος, να επιτεθεί κατά του Καλέ Γκρότο³⁶. Το I/44 Τάγμα (Ταγματάρχης Ανδρέας Φραγκιάς) εξόρμησε στις 0930 και κατέλαβε εντός μιας ώρας τον αντικειμενικό του σκοπό, ενώ το υπόλοιπο Σύνταγμα και η Vβ ΜΟΠ συγκεντρώθηκε όπισθέν του. Στη συνέχεια το 43ο Σύνταγμα Πεζικού κατέλαβε θέσεις εξορμήσεως επί των κλιτύων των υψωμάτων που είχε καταλάβει το I/44 Τάγμα³⁷. Παράλληλα το 33ο Σύνταγμα Πεζικού με την πυροβολαρχία Σκόντα και άλλους σχηματισμούς κινείται από το Σινανλί προς το χωριό Μπουγιούκ Γκιок Γκιος³⁸. Περί τη μεσημβρία το 43ο Σύνταγμα εξορμά κατά του Καλέ Γκρότο με τα II/43 (Ταγματάρχης Περικλής Μπάφας) και III/43 Τάγματα (Ταγματάρχης Κωνσταντίνος Σπήλιος), ενώ το I/43 Τάγμα (Ταγματάρχης Αντώνιος Ρίτσας) παρέμεινε σε εφεδρεία. Οι Τούρκοι αμύνονται σθεναρά, ενώ το διακεκομμένο έδαφος επιβραδύνει την ελληνική επίθεση. Παρά ταύτα οι Έλληνες μαχητές, τους οποίους υποστηρίζει το σύνολο του πυροβολικού της V Μεραρχίας, προχωρούν και καταλαμβάνουν διά της

33. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 159-160. Βλ. και Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 217.

34. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 141' Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 218' Γ. Α. Σπυριδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 175' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 160.

35. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 218-220' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 160.

36. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 160.

37. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 160.

38. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε' /1*, σ. 160-161.

λόγχης διαδοχικές κορυφές. Περί την 2100 καταλαμβάνεται η υψηλότερη κορυφή του Καλέ Γκρότο³⁹. Ο πολεμικός απεσταλμένος της εφημερίδας Έμπρός Ηλίας Π. Βουτιεριδής, μάρτυρας ο ίδιος των επικών μαχών του Σαγγαρίου, γράφει: «Η λέξις επίθεσις οὐδὲν σημαίνει ἔνταῦθα. Ἐκτελεῖται διαρκῆς ἀναρρίχησις τῶν ἀνδρῶν εἰς προεξοχὰς βράχων, εἰς ἀποτόμους χαράδρας, εἰς σχισμάς, ὅπου αἱ ὀβίδες ἐκρηγνύμεναι σκορπίζουν τὸν ἀσφαλέστερον θάνατον. Καὶ ὅμως ὁ ἐχθρὸς πιέζεται ἐπὶ τῶν δυσπορθήτων αὐτῶν θέσεων του. Πεζοὶ καὶ εὐζωνοὶ ἀμιλλῶνται εἰς τὴν ἀναρρίχησιν. Ἀξιωματικοὶ καὶ ὀπλίται ἀμιλλῶνται εἰς ἐκδήλωσιν αἰσθήματος, διὰ τὸ ὅποιον ὁ ὅρος ἀνδρεία εἶναι ἀτελής. Ἡ λέξις ἡρωϊσμός χάνει τὴν σημασίαν της»⁴⁰. Η 24η Τουρκική Μεραρχία εκδιώκεται και υποχωρεῖ βόρεια σε πλήρη διάλυση. Η επέλευση του σκότους δεν επιτρέπει την πλήρη εκκαθάριση της περιοχής και οι Τούρκοι διατηροῦν ἀκόμη μερικά ἀντερείσματα. Το ηρωικό 43ο Σύνταγμα οργανώνεται ἀμυντικῶς ἐπὶ των κατεχομένων θέσεων και εγκαθιστᾶ προφυλακὲς μάχης⁴¹.

«Αὔγουστος 1921. Τραυματία μάχης Κάλε-Γκρότο μεταφερόμενοι εἰς χειρουργεῖον Σ.Σ.»
Πηγή: Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν και Μελετῶν «Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος»,
Ψηφιακὸ Ἀρχεῖο, 204.04.001-048

39. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 161. Βλ. και Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 78, ὅπου αναφορὰ στην παρέμβασή του για τὴν ἐκδήλωση νυκτερινῆς ἐπίθεσης, που εἶχε ως ἀποτέλεσμα τὴν κατάληψη τῆς υψηλότερης κορυφῆς του Καλέ Γκρότο.

40. Η. Π. Βουτιεριδής, *Ἐκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου*, σ. 38-39.

41. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 161.

Την ίδια ημέρα η XIII Μεραρχία διεξάγει σφοδρό αγώνα, προωθείται επί των εχθρικών θέσεων και αποκρούει συνεχείς αντεπιθέσεις, εγκαθισταμένη μέχρι της 2200 στη γραμμή βορειοανατολικά υψώματα του χωριού Σερεφλί - περί τα 1000 μέτρα νοτίως Σερεφλί - χείμαρρος Κατραντζί, διατηρώντας κενό πέντε χιλιομέτρων με την V Μεραρχία⁴². Το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού, σε απόσταση οκτώ χιλιομέτρων από την V Μεραρχία, εκτοπίζει δύναμη 1500 ιππέων⁴³, ενώ η ΙΧ Μεραρχία κινήθηκε από το Κερπίτς στο Κουτλουχάν Τζαμί, όπου κατέφθασε το Μικτόν Απόσπασμά της⁴⁴. Η Ταξιαρχία Ιππικού μετακινήθηκε από το Κερπίτς στο Σινανλί. Με αναγνώρισή της εντόπισε στο Καζανλί, τριάντα χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Σινανλί, την V Τουρκική Ομάδα Μεραρχιών Ιππικού να κινείται προς Βορρά⁴⁵. Είναι η δύναμη αυτή που το πρωί της ίδιας ημέρας είχε προσβάλει το Γενικό Στρατηγείο της Στρατιάς στο Ουζούνμπεη και παρολίγον να αιχμαλωτίσει τον Διάδοχο Γεώργιο και τον Αρχιστράτηγο Αναστάσιο Παπούλα⁴⁶. Το Στρατηγείο του Β' Σώματος Στρατού παρέμεινε παρά το Κιουτσούκ Σινανλί⁴⁷.

Ο Διάδοχος Γεώργιος, ο Αρχιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας και ο Υποστράτηγος ε.α. Ξενοφών Στρατηγός.
Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ, L089.24

Η επιτυχής επίθεση του Β' Σώματος Στρατού κατά του αριστερού της τουρκικής παράταξης ανησύχησε τον Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος μετέβη εκεί για να

42. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 161-162. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ιστορία*, σ. 584-586.

43. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 161' Ι. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Ημερολόγιο ενός Στρατηγού*, σ. 80-81.

44. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 162. Βλ. και παραπάνω σημ. 29.

45. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ιππικόν*, σ. 220' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 162.

46. Βλ. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Με τούς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 180-185' Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 139' Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ιστορία*, σ. 595-596' Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ιππικόν*, σ. 217-218' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 175-177' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 198' Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 490-491' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 162. Ο Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 175-176, καταγράφει με λεπτομέρειες τη γενναιότητα και την αφοβία που επέδειξε κατά το περιστατικό εκείνο ο Διάδοχος και μετέπειτα αείμνηστος Βασιλεύς Γεώργιος Β'.

47. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε' /1, σ. 162.

τονώσει το ηθικό του στρατού του⁴⁸. Ο Αρχηγός του Τουρκικού Γενικού Επιτελείου Φεβζή Πασάς διηύθυνε εκ του πλησίον τη μάχη⁴⁹. Προς ενίσχυση των μαχομένων στον απειλούμενο τομέα δυνάμεων μετακινήθηκε την ίδια ημέρα η XII Τουρκική Ομάδα Μεραρχιών, που περιελάμβανε τις 11η και 41η Τουρκικές Μεραρχίες, από το Πολατλί στο Γιαπάν Χαμάμ⁵⁰. Είναι εκπληκτικό ότι η Ομάδα αυτή διήνυσε πενήντα χιλιόμετρα σε έντεκα ώρες⁵¹.

Την 20^η της 14ης Αυγούστου 1921 η Στρατιά εξέδωσε διαταγή, στην οποία για το Β' Σώμα Στρατού οριζόταν ότι θα συνέχιζε την υπερκερωτική κίνηση αμέσως ανατολικά του δεξιού ορίου του Α' Σώματος Στρατού, με κατεύθυνση υπερκεράσεως προς Καρά Χότζα⁵². Πρέπει να σημειωθεί ότι στη διαταγή ειδοποιούνται τα Σώματα Στρατού ότι δεν θα ελάμβαναν πυρομαχικά για δύο ημέρες, την 15η και 16η Αυγούστου: *Σώματα Στρατού νά λάβωσι ύπ' ὄψιν των ὅτι αὔριον καὶ μεθαύριον δὲν θὰ λάβωσι πυρομαχικά*⁵³.

Σύμφωνα με διαταγή του Β' Σώματος Στρατού, που εκδόθηκε την 0100 της 15ης Αυγούστου 1921 προς εκτέλεση της εντολής της Στρατιάς, η V Μεραρχία, καλυπτόμενη ισχυρώς προς δεξιά, θα επιτίθετο προς κατάληψη του αυχένος περί τα τρία χιλιόμετρα βορείως του Κιζιλ Κογιουνλού. Μέχρι την κατάληψη του αυχένος θα διατηρούσε στο Καλέ Γκρότο μικτό απόσπασμα εκ Συντάγματος και πυροβολαρχίας. Η IX και η XIII Μεραρχία θα προήλαυναν προς Καρά Χότζα, ενώ

48. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 140.

49. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 162.

50. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 163.

51. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 163. Αξίζει να αναλογισθῆ κανεὶς ὅτι στις 13 Αυγούστου 1922, κατὰ τὴν πρώτη κρίσιμη ἡμέρα τῆς Τουρκικῆς ἐπίθεσης, τὸ II/11 Τάγμα Πεζικοῦ (Ταγματάρχης Μιχαὴλ Κόκκινος), που θα ἐνίσχυε τοὺς ἀμυνομένους στο Καλετζίκ, χρειάστηκε ἕξι ὥρες γιὰ νὰ φτάσει ἀπὸ τὸ Κισλατζίκ, που ἀπέχει πέντε χιλιόμετρα. Οἱ δε δυνάμεις τοῦ Αποσπάσματος τῆς XIII Μεραρχίας (Συνταγματάρχης Νικόλαος Πλαστήρας), τὸ I/42 Τάγμα Ευζώνων (Ταγματάρχης Ἀνδρέας Τσιρώνης) καὶ τὸ II/42 Τάγμα Ευζώνων (Ταγματάρχης Νικόλαος Παλαντζάς), χρειάστηκαν ἀπὸ δύομισι ὥρες γιὰ νὰ φτάσουν ἀπὸ τὸ Ἐρικμαν στο ἄκρο δεξιὸ τῆς IV Μεραρχίας, σε ἀπόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων, χωρὶς ποτέ νὰ ἀνεβούν στο Καλετζίκ, ὅπως διατάχθηκε ρητῶς ὁ Διοικητὴς τοὺς. Βλ. Α. Ομηρίδης Σκυλίτσης, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1919-1922)*, τόμ. Ζ': *Τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας, 1922*, μέρ. Α': *Ἰποχωρητικοὶ ἀγῶνες τῶν Α' καὶ Β' Σωμάτων Στρατοῦ*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1962 (ἀνατ. 1987), σ. 69-72.

52. Βλ. Βασιλόπαις Ἀνδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 141-142' Α. I. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 221' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 178' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 199' Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 164 καὶ 282, Παράρτημα 23.

53. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 282, Παράρτημα 23. Βλ. καὶ Βασιλόπαις Ἀνδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 144' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 178' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 199.

το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού θα υπήγετο την ημέρα αυτή υπό την V Μεραρχία. Η Ταξιαρχία Ιππικού θα κάλυπτε τα νώτα του Σώματος και θα απέστειλε ισχυρές αναγνωρίσεις προς Γκιοζλέρ και Τσελτίκ. Το Κλιμάκιον Διοικήσεως του Β΄ Σώματος Στρατού θα εκινείτο με τη φάλαγγα της ΙΧ Μεραρχίας⁵⁴. Με άλλη διαταγή του Σώματος διετάχθη η Ταξιαρχία Ιππικού να διαθέσει ίλη για να συνδέσει το αριστερό του Β΄ Σώματος Στρατού με το δεξιό του Α΄ Σώματος Στρατού, καλύπτουσα το υπάρχον κενό⁵⁵.

Η V Μεραρχία, στην οποία είχε διατεθεί με νέα διαταγή του Β΄ Σώματος Στρατού το II/25 Τάγμα (Ταγματάρχης Νικόλαος Τζαβέλλας) της ΙΧ Μεραρχίας, διέταξε το 43ο Σύνταγμα Πεζικού μετά ορειβατικής πυροβολαρχίας να εκκαθαρίσει το Καλέ Γκρότο και να παραμείνει εκεί, ενώ το 44ο Σύνταγμα Πεζικού μετά των Va και Vb ΜΟΠ μείον πυροβολαρχίας διατάχθηκε να είναι έτοιμο να κινηθεί προς κατάληψη του αυχένος περί τα δύομισι χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Κιζίλ Κογιουνλού, κατόπιν διαταγής της Μεραρχίας που θα δινόταν μετά την περάτωση της εκκαθάρισης και την εγκατάσταση του 43ου Συντάγματος Πεζικού⁵⁶. Οι λοιπές μεραρχιακές μονάδες θα συγκεντρώνονταν στο Μπουγιούκ Γκιόκ Γκιόζ, ενώ το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού θα εκινείτο προς Γκιουζελτζέ Καλέκιοι⁵⁷.

Όπως όμως διεφάνη, παρουσίαζε μεγάλο πρόβλημα η κατοχή από τους Τούρκους της βραχώδους κορυφογραμμής του Ουλού Νταγ (υψ. 1483), αμέσως βορείως του Καλέ Γκρότο⁵⁸. Χωρίς την κατοχή του Ουλού Νταγ οποιαδήποτε ενέργεια προς Κιζίλ Κογιουνλού ήταν αδύνατη⁵⁹. Στο δυσπρόσιτο ορεινό σύμπλεγμα ημύνοντο οι 4η και 7η Τουρκικές Μεραρχίες, ενώ αριστερά της 7ης, περί το Γκιουζελτζέ Καλέκιοι, βρισκόταν η 5η Τουρκική Μεραρχία⁶⁰. Γι' αυτό η V Μεραρχία διατάσσει το 44ο Σύνταγμα Πεζικού να επιτεθεί προς κατάληψή του. Διατίθενται επιπλέον μια πεδινή πυροβολαρχία και μια πυροβολαρχία Σκόντα.

54. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 221· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 165. Για τη χρήση από τη Στρατιά εσφαλμένων και αναξιόπιστων χαρτῶν βλ. Βασιλόπουλος Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 131· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 164 σημ. 4, 169 σημ. 2.

55. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 222.

56. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 165.

57. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 165.

58. Για περιγραφή της βραχώδους κορυφογραμμής Ουλού Νταγ, που απεκαλείτο από τους Ἕλληνες λόγω του σχήματός του *Μνημείον Βράχων* ή απλῶς *Μνημείον ἡ Βραχώδη Κορυφή*, βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 165-166· Π. Π. Δεμεστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 78.

59. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 166.

60. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 166.

Το 44ο Σύνταγμα Πεζικού επιτίθεται από νοτιοδυτικά την 1030 αρχικά με δύο τάγματα, ενώ στη συνέχεια, κατόπιν επέμβασης της Μεραρχίας, αναπτύσσει όλη τη δύναμή του. Η Μεραρχία επίσης ωθεί το 33ο Σύνταγμα Πεζικού πίσω από τη γραμμή μάχης. Το 44ο Σύνταγμα Πεζικού δεν πετυχαίνει οτιδήποτε, παρά τις συνεχείς προσπάθειες, λόγω της φύσεως του εδάφους. Η κατάσταση αλλάζει τις εσπερινές ώρες με την επέμβαση του 2ου Συντάγματος Πεζικού (Συνταγματάρχης Γεώργιος Ζήρας) της XIII Μεραρχίας⁶¹. Το Σύνταγμα διά του II/2 Τάγματος (Ταγματάρχης Κωνσταντίνος Κωνσταντόπουλος), ενισχυμένο με το III/3 Τάγμα (Λοχαγός Γεώργιος Κρητικός), επιτίθεται διά των νοτιοδυτικών αντερεισμάτων του βραχώδους συμπλέγματος με την κάλυψη της XIIIβ ΜΟΠ. Μόνο την εσπέρα, με τη συνδυασμένη επίθεση των 2ου και 44ου Συνταγμάτων Πεζικού επιτυγχάνεται η κατάληψη της χαμηλότερης νοτιοδυτικής κορυφής⁶². Δύο ισχυρές νυκτερινές αντεπιθέσεις των Τούρκων αποκρούστηκαν από τα ελληνικά τμήματα, που από της 2000 είχαν τεθεί υπό τον Διοικητή του 3ου Συντάγματος Πεζικού Αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Αβράμπο, στον οποίον είχε διατεθεί και ένα των ταγμάτων του 25ου Συντάγματος Πεζικού⁶³. Το τουρκικό πυροβολικό έβαλλε καθ' όλη τη διάρκεια της νύκτας κατά του 44ου Συντάγματος Πεζικού, ενώ το ελληνικό πυροβολικό είχε συγκεντρωθεί βορειοδυτικώς του χωριού Μπουγιούκ Γκιόκ Γκιόζ, στο οποίο παρέμεινε ο ΣΔ της Μεραρχίας⁶⁴.

Την ίδια ημέρα, 15 Αυγούστου 1921, η XIII Μεραρχία επιτέθηκε με γενική κατεύθυνση προς Καρά Χότζα και ενίσχυσε, όπως αναφέραμε, διά του 2ου Συντάγματος Πεζικού και του διατεθεισομένου σε αυτό III/3 Τάγματος τον αγώνα του 44ου Συντάγματος Πεζικού στο Ουλού Νταγ. Τα άλλα τμήματα της XIII Μεραρχίας ανέτρεψαν τους Τούρκους, οι οποίοι συνεπτώχθησαν βορείως και βορειοανατολικώς του χωριού Σερεφλί, και εγκαταστάθηκαν εν προφυλακαίς μάχης από των νοτιοδυτικών αντερεισμάτων του Ουλού Νταγ μέχρι του Σερεφλί⁶⁵.

61. Ο Συνταγματάρχης Γεώργιος Ζήρας υπήρξε εκ των ικανότερων και τολμηρότερων διοικητών Συνταγμάτων. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 237, γράφει ότι κατείχετο κυριολεκτικώς υπό αναισθησίας ένωπιον τοῦ έχθροῦ.

62. Βλ. Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ίστορία*, σ. 587-590' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε' /1*, σ. 166-167. Βλ. και Π. Π. Δεμέστιχας, *Αναμνήσεις*, σ. 78-79, όπου αναφορά στον θάνατο του παιδικού φίλου του Λοχαγού Παναγιώτη Ανδρεάκου, Διοικητή επιτιθεμένου Λόχου του 44ου Συντάγματος Πεζικού, στις υπώρειες της Βραχώδους Κορυφής. Ήταν η εορτή της Παναγίας και οι δύο φίλοι εόρταζαν.

63. Βλ. Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ίστορία*, σ. 590-596' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε' /1*, σ. 167.

64. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε' /1*, σ. 166.

65. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 142' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε' /1*, σ. 166-167. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ίστορία*, σ. 586-587. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 142, αναφέρει ότι η XIII Μεραρχία βρέθηκε την 15η

Η Ταξιαρχία Ιππικού απέστειλε ίλη μετά ουλαμού πολυβόλων στο Κιουτσούκ Γιαϊτσί και άλλη ίλη για την κάλυψη του κενού μεταξύ των Α΄ και Β΄ Σωμάτων Στρατού. Πληροφορηθείσα από τις αναγνωρίσεις για την ύπαρξη φάλαγγας τουρκικού ιππικού περί τα δέκα χιλιόμετρα βορειοανατολικά Γκιοζλέρ, εκινήθη εναντίον της. Επρόκειτο για την 2α Τουρκική Μεραρχία Ιππικού, η οποία εκινείτο στα νώτα της V Μεραρχίας, την είχε όμως ήδη καταδιώξει το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού διά του Τάγματος Ευζώνων που είχε στη διάθεσή του. Στη συνέχεια η Ταξιαρχία εγκαταστάθηκε σε προφυλακές μάχης περί τα τρία χιλιόμετρα βορειοανατολικά Σινανλί⁶⁶. Ο ΣΔ του Β΄ Σώματος Στρατού είχε εγκατασταθεί παρά το χωριό Μοντανανίν Τσελτίκ⁶⁷.

Ο Βασιλόπαις Ανδρέας αναφέρεται για τις μη ευχάριστες εντυπώσεις του από τον αγώνα της 15ης Αυγούστου 1921 εξαιτίας των πολύ μεγάλων κενών μεταξύ των Σωμάτων Στρατού και την έλλειψη συντονισμού μεταξύ τους. Γι΄ αυτό είχε στείλει τον Αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Μπότσαρη, Διοικητή Μηχανικού του Σώματος, στο Α΄ Σώμα Στρατού, παρά τον Υποστράτηγο Αλέξανδρο Κοντούλη⁶⁸.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το βράδυ της ίδιας ημέρας το Β΄ Σώμα Στρατού είχε αναφέρει στη Στρατιά ότι ελλείψει πυρομαχικών η συνέχιση της προελάσεως την επόμενη ημέρα καθίστατο προβληματική. Υπήρχαν επίσης πολλοί τραυματίες που δεν μπορούσαν να διακομιστούν ελλείψει υγειονομικών αυτοκινήτων και βενζίνης⁶⁹. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας αναφέρεται στις μεγάλες ελλείψεις που

66. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχοου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 222-223. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 167.

67. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 167.

68. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 142-143.

69. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 167-168. Στην *Ίστορία της ΔΙΣ/ΓΕΣ* αναφέρεται ότι στο Β΄ Σώμα Στρατού δεν έφτασε άρτος από την 13η μέχρι την 24η Αυγούστου 1921. Μόλις την 24η Αυγούστου διενεμήθη μερίδα εβδομήντα πέντε δραμίων, δηλαδή ένα τέταρτο άρτου κατ΄ άνδραν και μετά από έξι ημέρες έγινε νέα διανομή μικρής μερίδας. Βλ. *αυτόθι*, σ. 150-151. Την 0330 της 21ης Αυγούστου 1921 έφτασε στο Σαγουντζαλί η αποσπασθείσα από το Β΄ Σώμα Στρατού ΙΧ Μεραρχία και ετέθη από τη μεσημβρία της ίδιας ημέρας υπό το Γ΄ Σώμα Στρατού. Το Γ΄ Σώμα Στρατού υπέβαλε στη Στρατιά ειδική αναφορά ότι το μείζον μέρος των ανδρών της Μεραρχίας, διατρεφομένης επί σειρά ημερών ελλείψει άρτου με βρασμένο σίτο, υπέφεραν εξ εντερίτιδος. Βλ. *αυτόθι*, σ. 253. Σε ό,τι αφορά τα πυρομαχικά, η κατανάλωση σε φυσίγγια και βλήματα πυροβολικού ορεινού, πεδινού και Σκόντα των V και XIII Μεραρχιών, οι οποίες διεξήγαγαν έντονο αγώνα, ήταν τεράστια. Βλ. Δ. Καραλής - Γ. Θάνος - Ι. Δρακόπουλος, *Άνεφοδιασμοί και μεταφοραί κατά την Μικρασιατικήν Έκστρατείαν (1919-1922)*, Γενικόν Έπιτελεϊόν Στρατοϋ/Διεύθυνσις Ίστορίας Στρατοϋ, Αθήναι 1969 (ανατ. 1993), σ. 253-254. Για το εξίσου δύσκολο έργο της Υγειονομικής Υπηρεσίας βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Η Υγειονομική Υπηρεσία τοϋ Στρατοϋ κατά την Μικρασιατικήν Έκστρατείαν (1919-1922)*, Γενικόν Έπιτελεϊόν Στρατοϋ/

*Το Στρατηγείο της V Μεραρχίας στο Καλέ Γκρότο.
Πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»,
Αρχείο Β. Καλαϊτζή-Μουντάκη, 2-050-2911*

καθιστούσαν αδύνατη πλέον τη χρήση της Ταξιαρχίας Ιππικού, ενώ ήταν δύσκολη η παρασκευή φαγητού ελλείψει ξυλείας και η ανακομιδή των τραυματιών ελλείψει βενζίνης⁷⁰. Εντούτοις οι άνδρες εμάχοντο με γενναιότητα: «Πρὸς τιμὴν πάντων τῶν ἀποτελούντων τὸ Β. Σ. Σ. ὀφείλω νὰ ἐξάρω ἐνταῦθα ὅτι παρὰ πᾶσαν ἔλλειψιν καὶ δυσχέρειαν, λίαν αἰσθητὰς εἰς τὸ στράτευμα δὲν ἠγέρθησαν παράπονα καὶ γογγυσμοί, ἀπ' ἐναντίας οἱ ἄνδρες ἐμάχοντο μὲ πραγματικὴν γενναιότητα καὶ ἀδάμαστον καρτερίαν»⁷¹. Ο πολεμικός απεσταλμένος της *Καθημερινῆς* Χρήστος Β. Νικολόπουλος γράφει: «Ὅταν τὰ πυρομαχικὰ ἐξηντλοῦντο; Μὲ τὴν ἀθάνατον ἑλληνικὴν λόγχην ἐμπρὸς πρὸς ἔφοδον. Εἰς τὸ «Καλέ Γκρόττο» ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ πέτρες, τὰ ὁποῖα μόνον τῶν οἱ στρατιῶται ἐξέσχιζον ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς κορυφῆς ... Νηστικοὶ, πεινῶντες, διψαλέοι, κατάκοποι, εἶχον παύσει πλέον νὰ ἐλπίζουν εἰς τροφάς... Καὶ δὲν τὰς ἐζήτουν. Ἐζήτουν μόνον ἐπαρκῆ, ἂν μὴ ἄφθονα,

Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1968 (ανατ. 1990), σ. 181-216 καὶ ἰδιαίτερα σ. 208-211, γιὰ τὴ δράση τῆς Υγειονομικῆς Υπηρεσίας τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ.

70. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 143-144. Βλ. καὶ Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 489-490. Γιὰ τὴν ἀδυναμία πλέον τῆς χρησιμοποίησης τῆς Ταξιαρχίας Ιππικού, ποὺ ὁ Πρίγκηπας Ανδρέας, προερχόμενος ἀπὸ τὸ Ὅπλο τοῦ Ιππικού, εἶχε ἀντιληφθεῖ, βλ. καὶ Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 225.

71. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 144.

τὰ μέσα τῆς ἐξοντώσεως τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος τοὺς ἠμφισβήτην τὴν νίκην. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μὲ αὐτὰς τὰς στερήσεις, συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα ...»⁷². Ο ἴδιος καταγράφει περιστατικό, κατὰ το οποίο οἱ στρατιῶτες τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ, παρά τῆς στερήσεως, φώναζαν: «Πυρομαχικά ..., Πυρομαχικά ... Γιὰ τὸ Θεό! ... Γύρισε πίσω, νὰ πῆς νὰ μᾶς στείλουν πυρομαχικά. Δὲ θέλουμε ψωμί ... Γύρισε πίσω»⁷³.

Οἱ Τούρκοι στο μεταξύ λάμβαναν μέτρα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀριστεροῦ τῆς διατάξεώς τους, που ἀπειλεῖτο ἐξαιτίας τῆς προέλασης τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Οἱ 11η καὶ 41η Μεραρχίες τῆς XII Τουρκικῆς Ομάδος Μεραρχιών ἦταν σὲ κίνηση πρὸς ἐνίσχυση τῶν τομέων τῆς 4ης καὶ τῆς 7ης Μεραρχιών. Ταυτόχρονα ἡ Στρατιά τοῦ Δυτικοῦ Μετώπου ἐνισχύει τὴν I Τουρκικὴ Ομάδα Μεραρχιών μὲ δύο συντάγματα πεζικοῦ τῆς II Τουρκικῆς Ομάδος Μεραρχιών, ἐνῶ ἐπαναφέρονται στο μέτωπο τὰ ἀνασυνταχθέντα συντάγματα τῆς 24ης Τουρκικῆς Μεραρχίας. Μετὰ τὴν ἀφίξη τῆς XII Τουρκικῆς Ομάδος Μεραρχιών, ὁ τομέας τῆς I Τουρκικῆς Ομάδος Μεραρχιών κατανέμεται: ἡ XII Ομάδα στο ἀνατολικὸ τμήμα, μὲ τῆς 5η, 7η, 41η Μεραρχίες Πεζικοῦ καὶ τῆς 2α καὶ 3η Μεραρχίες Ἰππικοῦ, καὶ ἡ I Ομάδα στο δυτικὸ τμήμα, μὲ τῆς 4η, 11η καὶ 23η Μεραρχίες Πεζικοῦ⁷⁴.

Τὴν 2330 τῆς 15ης Αυγούστου 1921 ἡ Στρατιά διέταξε τὰ Σώματα Στρατοῦ καὶ τὴν VII Μεραρχία νὰ ἐξορμήσουν συγχρόνως καὶ νὰ συνεχίσουν δραστηρίως τὴν ἐπίθεση τὴν 0500 τῆς ἐπόμενης ἡμέρας⁷⁵. Ὅμως σημειωνόταν: *Προπαρασκευὴν ἐπιθέσεως πυροβολικοῦ πρὸ ἐξορμήσεως πεζικοῦ πρὸς ἐπίθεσιν ἀπαγορεύω*⁷⁶. «Φράσις γραφείου, ἀπόφασις ἀνθρώπων μακρὰν εὐρισκομένων τῆς πραγματικότητος», γράφει ὁ Πρίγκηπας Ανδρέας, ὁ ὁποῖος κατακρίνει τὴ διαταγὴ αὐτὴ τῆς Στρατιάς⁷⁷.

Τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ ἀποφασίζει νὰ ξεκαθαρίσει τὴν κατάσταση στὴν περιοχὴ τοῦ Καλέ Γκρότο προτοῦ προχωρήσει πρὸς Καρὰ Χότζα. Γι' αὐτὸ διέταξε τὴν V Μεραρχία, στὴν ὁποία διετέθη ἀπόσπασμα ἐκ δύο ταγμάτων καὶ ορειβατικῆς πυροβολαρχίας τῆς IX Μεραρχίας, νὰ ἐπιτεθεῖ γιὰ κατάληψη τοῦ Ουλοῦ Νταγ καὶ ἐκκαθάριση τῆς βραχώδους κορυφογραμμῆς. Ἡ XIII Μεραρχία θὰ συνέχιζε

72. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μὲ τοὺς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 188-189.

73. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μὲ τοὺς "Μυρίους τοῦ 1921"*, σ. 188.

74. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 168.

75. Βλ. Βασιλόπουλος Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 144-145· Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 223· Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 179· Κλ. Κ. Μπουλαῆς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 200· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 169.

76. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 169.

77. Βασιλόπουλος Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 145-146.

την επίθεση προς Καρά Χότζα. Η ΙΧ Μεραρχία θα παρέμενε πίσω και δεξιά της V Μεραρχίας και μαζί με την Ταξιαρχία Ιππικού, που ετίθετο υπό τις διαταγές της, θα εξασφάλιζε το δεξιό και τα νώτα του Σώματος⁷⁸.

Κατόπιν των διαταγών του Σώματος, στη διάθεση της V Μεραρχίας τέθηκε απόσπασμα εκ δύο ταγμάτων του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων της ΙΧ Μεραρχίας υπό τον Διοικητή του Συντάγματος Αντισυνταγματάρχη Αλέξανδρο Εδιππίδη. Η V Μεραρχία συγκρότησε δύναμη εκ του αποσπάσματος του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων, δύο ταγμάτων του 33ου Συντάγματος Πεζικού και ολοκλήρου του πυροβολικού της υπό τη διοίκηση του Διοικητή Πεζικού Συνταγματάρχη Γεωργίου Αλεξάνδρου⁷⁹. Η εξόρμηση άρχισε την 1500 της 16ης Αυγούστου 1921 από νοτιοδυτικά, ενώ από δυτικά υποστήριξε την επίθεση η XIII Μεραρχία διά του υπό τη διοίκησή της Ι/25 Τάγματος (Ταγματάρχης Δημήτριος Βαϊδης) της ΙΧ Μεραρχίας και του πυροβολικού της⁸⁰. Η *Ιστορία* της ΔΙΣ/ΓΕΣ αναφέρει: «Τὰ τάγματα ἀναπτύσσουν ἐξαίρετον ἐπιθετικὸν πνεῦμα καὶ προωθοῦνται ἐπιτυχῶς. Οἱ εὐζῶνοι, ἀναρριχώμενοι ὡς αἴλουροι ἐπὶ τῶν δυσπροσήτων βραχυδῶν ἐξάρσεων, ἐκβάλλουν τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν ὄχυρῶν θέσεων των μόνον διὰ τῆς λόγῃς»⁸¹. Ανάλογη είναι η περιγραφή του Ηλία Π. Βουτιεριδῆ: «Υπὸ τὴν ραγδαιοτέραν πυρίνην βροχήν, ὑπὸ τοὺς τρομεροτέρους καταιγισμοὺς τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπὸ τὴν δραστηριωτέραν ἐνέργειαν τῶν πολυβόλων καὶ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν δρᾶσιν τῆς λόγῃς τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν τῶν ἀξιωματικῶν, ἡ λυσσώδης ἐλληνικὴ ἐπίθεσις καταβάλλει τὴν ἐμμονωτέραν ἐχθρικὴν ἄμυναν. Μετὰ ἀγῶνα σφοδρὸν, τρομερὸν καὶ παρατεταμένον, ὁ ἐχθρὸς ἀνατρέπεται, ἐκτοπίζεται τῶν θέσεων του»⁸². Η πίστη στον Βασιλέα οδηγούσε τους ηρωικούς μαχητές της V Μεραρχίας, όπως διηγείται ο Στρατηγός Ιωάννης Ε. Ιωαννίδης: «Τὴν 3 ἀπογευματινὴν ὥραν, οἱ ἐπιτιθέμενοι, τῶν σαλπικτῶν σαλπιζόντων τὸ περιώνυμον Ἐθνικὸν θούριον «Τοῦ Ἄετοῦ ὁ Γυιὸς» ζωηρότατα κραυγάζοντες «Ζήτω ἡ Πατρίς, Ζήτω ὁ Βασιλεὺς», προηγουμένων τῶν Ἀξιωματικῶν, ἐφώρμησαν ἀνάθεκτοι κατὰ τοῦ πολεμίου, ἐνῶ τὸ ταχὺ πῦρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πυροβολικοῦ κατέκλυζε διὰ θραυσμάτων ἐπὶ ὥραν τὴν ἐχθρικὴν τοποθεσίαν, ἀνὰ λεπτὸν ἐκρηγνυομένων

78. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἰππικόν*, σ. 224· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 169.

79. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 169. Βλ. και Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 79-80.

80. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 169-171. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμικὴ Ἱστορία*, σ. 596-597.

81. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 171.

82. Η. Π. Βουτιεριδῆς, *Ἐκστρατεία πέραν τοῦ Σαγαρίου*, σ. 39.

«Από τήν γιγαντομαχίαν τοῦ Καλέ Γκρότο. Ἐνδοξοί νεκροί. 16-VIII-21»
Πηγή: Ν. Ι. Μέρτζος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Φωτογραφίες Θεοδώρου Νικολέρη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 168, αρ. 37*

όβιδων. Θραύσματα, λίθοι, τεμάχια σαρκῶν καί ὀλόκληρα σώματα πολεμίων διασπείρονται, τῆδε κατέϊσε, καί παταγωδῶς ἐν τῇ χαράδρᾳ κατακρημνίζονται»⁸³. Οι επιθέσεις και οι αντεπιθέσεις εναλλάσσονται, με τους Τούρκους να αμύνονται πεισματικά και να υπερασπίζονται κάθε εδαφική πτυχή. Την 1550 τα ευζωνικά τάγματα καταλαμβάνουν την πρώτη βραχώδη κορυφή και στη συνέχεια δύο άλλες θέσεις και ανατρέπουν την 41η Τουρκική Μεραρχία. Την 2000 κυριεύεται ολόκληρο το βραχώδες σύμπλεγμα του Ουλού Νταγ και η 7η Τουρκική Μεραρχία τρέπεται προς βορειοανατολάς⁸⁴. Ο Ιωάννης Ε. Ιωαννίδης γράφει για το γεγονός: «Ὁ ἀγὼν διεξάγεται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς V Μεραρχίας καὶ περὶ τὴν 4 ὥραν ἀπογευματινὴν, οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ πατοῦσι τὴν κορυφὴν ἐν ἀλλοφροσύνῃ ἐπευφημοῦντες καὶ κραυγάζοντες «Ζήτω ὁ Χριστός! Ζήτω ἡ Ἑλλάς! Ζήτω ὁ Βασιλεύς!» καὶ πολεμικαὶ ἰαχαὶ δονοῦσι ζωηρότατα τὸν ἀέρα»⁸⁵. Το θέαμα

83. Ι. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντῖνος ΙΒ΄*, τομ. Β΄, σ. 665.

84. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ε΄/1*, σ. 171. Βλ. και Βασιλόπουλος Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 146. Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμικὴ Ἱστορία*, σ. 596-597. Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 80-81.

85. Ι. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντῖνος ΙΒ΄*, τομ. Β΄, σ. 665.

σύμφωνα με τους αυτόπτες μάρτυρες, όπως ο Ταγματάρχης Ευστάθιος Λιώσης, ήταν τρομακτικό: «Όλην τήν νύκτα ἡ πετρώδης κορυφή ἐφλέγετο ἀπὸ τὰ πυρὰ πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ. Δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ ἀνθρωπίνη φαντασία τὸ ὅ,τι ἐγένετο τὴν νύκτα ἐκείνην ἐπὶ τοῦ μαύρου ὡς φάντασμα βράχου»⁸⁶. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἡρωισμὸς τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν ἀφθαστος, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἐπιτελάρχης τῆς V Μεραρχίας καὶ μετέπειτα διαπρεπὴς Στρατηγὸς Παναγιώτης Δεμέστιχας: «Ἐπίσης πλεῖστοι Ἕλληνες Ἀξιωματικοί, ἀψηφώντας χάλαζα σφαιρῶν, μὲ τὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας ἔπιπταν ἡρωϊκὰ, σπαθίζοντας καὶ λογχιζόμενοι. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀγριότης τῆς “μάχης ἐκ τοῦ συστάδην”, μὲ ἔκαμαν νὰ αἰσθανθῶ ἐθνικὴν ὑπερηφάνεια γιὰ τὸν Ἕλληνα Στρατιώτην, ποῦ ἐμάχετο μὲ τέτοιον πατριωτισμὸ καὶ ἀνδρεία κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ»⁸⁷. Οἱ ἀπώλειες τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων υπήρξαν τρομακτικὲς: 350 ἄνδρες καὶ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν αξιωματικῶν οἱ μισοὶ ἐκτὸς μάχης⁸⁸.

Ἡ XIII Μεραρχία – ἡ ὁποία συνέδραμε, ὅπως ἀναφέραμε, τὸν ἀγῶνα τῆς V Μεραρχίας στο Ουλοῦ Νταγ - συνέχισε τὴν ἐπίθεσὴ τῆς κατὰ τῆς I Τουρκικῆς Ομάδος Μεραρχιῶν καὶ περὶ τὴν ἐσπέρα κατάλαβε τὴν εδαφικὴ γραμμὴ περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα νοτίως τοῦ χωριοῦ Καρασουλεϊμανί. Στὴ Μεραρχία εἶχε διατεθεῖ ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τὸ 25ο Σύνταγμα Πεζικοῦ (Ἀντισυνταγματάρχης Ἀντώνιος Ἀντωνόπουλος) τῆς IX Μεραρχίας, μείον τοῦ II/25 Τάγματος ποῦ εἶχε διατεθεῖ στὴν V Μεραρχία⁸⁹. Ἀπὸ τὶς λοιπὲς δυνάμεις ἡ Ταξιαρχία Ἰππικοῦ μὲ ἀναγνωρίσεις τῆς παρακολουθοῦσε τὶς κινήσεις καὶ τὶς θέσεις τοῦ τουρκικοῦ ἰππικοῦ καὶ τὸ βράδυ στάθμευσε περὶ τὸ χωριὸ Μοντανανίν Τσελτίκ⁹⁰. Ἡ IX Μεραρχία, μείον τοῦ 3/40 Συντάγματος Εὐζώνων καὶ τοῦ 25οῦ Συντάγματος Πεζικοῦ, στάθμευσε ἐπίσης παρὰ τὸ χωριὸ Μοντανανίν Τσελτίκ⁹¹. Ὁ ΣΔ τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται στο ἴδιο χωριὸ⁹².

Τὴν 2145 τῆς 16ης Αὐγούστου 1921 ἡ Στρατιὰ καθόρισε διὰ διαταγῆς τῆς τὶς ἐνέργειες τῆς ἐπόμενης ἡμέρας. Τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ διατάχθηκε νὰ προωθῆσῃ τὸ ἀριστερὸ τοῦ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ δεξιοῦ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ καὶ νὰ ἀνασυντάξῃ μιὰ Μεραρχία ὡς ἐφεδρεία⁹³. Κατόπιν τῆς διαταγῆς αὐτῆς τὸ

86. Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμικὴ Ἱστορία*, σ. 596-597.

87. Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 81.

88. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 171.

89. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 171-172.

90. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἰππικόν*, σ. 224. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 172.

91. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 172.

92. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε' /1, σ. 172.

93. Βλ. Βασιλόπουλος Ἀνδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 146. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἰππικόν*,

Β' Σώμα Στρατού διέταξε την 0300 της 17ης Αυγούστου 1921 την απόσυρση της XIII Μεραρχίας από τη γραμμή μάχης ως εφεδρεία του Σώματος και την αντικατάστασή της από την IX Μεραρχία⁹⁴. Περί την 1000 της 17ης Αυγούστου 1921 νέα διαταγή της Στρατιάς όριζε ότι μια Μεραρχία του Β' Σώματος Στρατού θα έπρεπε να συγκεντρωθεί διά νυκτερινής πορείας στην περιοχή Ινλάρ Κατραντζί, στη διάθεση της Στρατιάς⁹⁵. Το ίδιο πρωί, διά προφορικής διαταγής του συνδέσμου της Στρατιάς στο Β' Σώμα Στρατού Συνταγματάρχη Βερνάρδου, διατάχθηκε να μετακινηθεί ολόκληρο το Σώμα, αφήνοντας μια Μεραρχία του και την Ταξιαρχία Ιππικού για κατοχή του Καλέ Γκρότο⁹⁶.

Ο Βασιλόπαις Ανδρέας θεωρεί ορθή την απόφαση αυτή του Γενικού Στρατηγείου, με την προϋπόθεση ότι θα μετεκινείτο ολόκληρο το Β' Σώμα Στρατού μεταξύ των άλλων δύο Σωμάτων ή όπισθεν του Γ' Σώματος Στρατού, οπότε θα επιτυγχάνονταν η βράχυνση του μετώπου και ο σχηματισμός σημαντικού όγκου ελιγμού⁹⁷.

Το Β' Σώμα Στρατού διέταξε την V Μεραρχία με το Μικτό Απόσπασμα Ιππικού και την Ταξιαρχία Ιππικού να παραμείνει στην περιοχή του Καλέ Γκρότο, να αναλάβει ολόκληρο τον τομέα του Σώματος και να επιδιώξει την κατάληψη του Κιζίλ Κογιουνλού, ώστε να βρίσκεται σε στενή επαφή με το Α' Σώμα Στρατού. Σε περίπτωση σοβαρής πίεσης θα συνεπτύσσετο προς το Α' Σώμα Στρατού⁹⁸. Νέα διαταγή όμως της Στρατιάς την 1700 της 17ης Αυγούστου 1921 διέτασσε τα Σώματα να προελάσουν αμέσως και να καταδιώξουν τους Τούρκους, που σύμφωνα με αναγνωρίσεις αεροπλάνων και διάφορες ενδείξεις υποχωρούσαν σε ολόκληρο το μέτωπο⁹⁹. Το Β' Σώμα Στρατού θα προήλαυε με γενική κατεύθυνση προς Τσουλούκ και Καραγεντίκ, δεκά οκτώ χιλιόμετρα

σ. 224-225' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 180' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'/1*, σ. 173 και 285, Παράρτημα 30.

94. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'/1*, σ. 173-174. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ιστορία*, σ. 599-600, για την αντικατάσταση του 3ου Συντάγματος Πεζικού από το 33ο Σύνταγμα Πεζικού.

95. Βλ. Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 180' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'/1*, σ. 174.

96. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 146-147' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'/1*, σ. 174.

97. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 147-150.

98. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν Ε'/1*, σ. 174.

99. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 150-151, αναφέρεται στις εσφαλμένες εντυπώσεις του Συνταγματάρχη Βερνάρδου, που βασιζόνταν και σε αναξιόπιστη αεροπορική παρατήρηση, περί υποχωρήσεως του εχθρού προς Βορρά. Η επιμονή του να φύγει για να ενημερώσει το Γενικό Στρατηγείο φαίνεται συνέβαλε στην έκδοση της διαταγής της Στρατιάς την 1000 της 17ης Αυγούστου 1921.

βορειοανατολικώς Τσουλούκ¹⁰⁰. Όμως οι Τούρκοι δεν υποχωρούσαν, αλλά καταλάμβαναν βορειότερα άλλες γραμμές αμύνης, μετακινώντας δυνάμεις στα επικίνδυνα σημεία¹⁰¹. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας εκφράζει έντονες επικρίσεις για τη διαταγή αυτή του Γενικού Στρατηγείου και την αναγνωρισμένη ανικανότητα της αεροπορικής υπηρεσίας¹⁰².

Το Β΄ Σώμα Στρατού, κατόπιν της διαταγής αυτής, την οποία έλαβε περί τη μεσημβρία¹⁰³, ανέστειλε όλες τις ενέργειές του για μετακίνηση των μονάδων του¹⁰⁴. Την 1730 εξέδωσε διαταγή, καθορίζοντας τις ενέργειες για την επόμενη ημέρα, με ώρα εξόρμησης την 0700¹⁰⁵. Ταυτόχρονα ενημέρωσε τη Στρατιά ότι λόγω μη έγκαιρης άφιξης πυρομαχικών και πληθώρας διακομιστέων τραυματιών δεν έγινε ακόμη η έναρξη της καταδίωξης, η οποία θα άρχιζε την επομένη. Μετέδιδε επίσης την πληροφορία ότι οι Τούρκοι οργανώνονταν αμυντικά περί τα οκτώ χιλιόμετρα βορείως του μετώπου του¹⁰⁶.

Στο μεταξύ, ενώ γίνονταν οι προετοιμασίες του Β΄ Σώματος Στρατού για μετακίνηση προς τα Δυτικά, η V Μεραρχία προέβη σε επίθεση για την κατάληψη του τελευταίου ερείσματος των Τούρκων στην περιοχή του Καλέ Γκρότο. Επρόκειτο για το βορειοανατολικό τραπεζοειδές βραχώδες σύμπλεγμα της κορυφογραμμής Ουλού Νταγ, όπου αμυνόταν η 7η Τουρκική Μεραρχία, πλαισιωμένη από την 5η και 41η Μεραρχίες. Την επίθεση ανέλαβε το 43ο Σύνταγμα Πεζικού και το Μικτόν Απόσπασμα Ιππικού, με την υποστήριξη ολοκλήρου του πυροβολικού του Σώματος. Εξαπελύθη περί τη μεσημβρία της 17ης Αυγούστου 1921, με συνδυασμένη ενέργεια του 43ου Συντάγματος Πεζικού, που εκινείτο διά των νοτίων κλιτύων του Ουλού Νταγ και πίεζε από νοτιοδυτικά, και του Μικτού Αποσπάσματος Ιππικού, που ελίσσετο υπερκερωτικώς από ανατολικά. Περί

100. Βλ. Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 180. Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 203. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 174-175 και 282, Παράρτημα 24 (αναγράφει ώρα: 1000).

101. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 175. Βλ. και τις ορθές κρίσεις του Βασιλόπαιδος Ανδρέου, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 150-151. Ο Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 203, γράφει ότι η Στρατιά, επαναλαμβάνουσα το μοιραίο σφάλμα της 11ης Αυγούστου, σχηματίζει την εντύπωση ότι ο εχθρός υποχωρεί, ενώ επρόκειτο περί ανασυντάξεως των δυνάμεων και σχηματισμού εφεδρειών διά την άμυνα της τελικής τοποθεσίας.

102. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 151-152.

103. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 151, αναφέρεται σε τηλεφωνική διαταγή που ελήφθη στις 1400.

104. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 175.

105. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 175.

106. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* Ε΄/1, σ. 175.

Τούρκοι και Έλληνες νεκροί στο Καλέ Γκρότο.

Πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»,
Αρχείο Β. Καλαϊτζή-Μουντάκη, 1-004-2678

την 1600 το 43ο Σύνταγμα Πεζικού καταλαμβάνει το τραπεζοειδές¹⁰⁷. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας γράφει για την κατάληψη ολοκλήρου του συγκροτήματος του Καλέ Γκρότο: «Αί τελευταῖαι μου ἐφεδρεῖαι εἶχον ἀπορροφηθῆ διὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ἀπαισίου βράχου, τοῦ δίκην ἠφαιστείου ἀναπέμποντος φλόγας καὶ καπνοὺς ἐκ τῶν ἐπ’ αὐτοῦ ἐκρηγνυομένων ὀβίδων, ἡμετέρων τε καὶ ἐχθρικῶν· μόνον ἡ Ταξιαρχία Ἴππικοῦ ἦτο ἀνέπαφος, ταύτην ὁμως δὲν ἠδυνάμην νὰ χρησιμοποιοῦσιν ἕνεκα τῆς τελείας ἐξαντλήσεως τῶν ἵππων»¹⁰⁸. Οι απώλειες του 43ου Συντάγματος και του Μικτού Αποσπάσματος Ἴππικοῦ ἦταν βαριές και ἀνέρχονταν σε 210 αξιωματικούς και σπλίτες¹⁰⁹. Στη μάχη ἔπεσε νεκρός ο Διοικητής του Ι/43 Τάγματος Ταγματάρχης Αντώνιος Ρίτσας, ενώ τραυματίστηκε ο Διοικητής του Μικτού Αποσπάσματος Ἴππικοῦ Επίλαρχος Ἰωάννης Τσαγγαρίδης¹¹⁰. Μετά τον τραυματισμό του Ἐπιλάρχου Τσαγγαρίδη το Μικτόν Ἀπόσπασμα Ἴππικοῦ διαλύεται με διαταγή του Β΄ Σώματος Στρατοῦ¹¹¹.

107. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 175' Ἰ. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Ἡμερολόγιον ἑνὸς Στρατηγού*, σ. 81-82. Βλ. και Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις*, σ. 82.

108. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορυλαῖον - Σαγγάριος*, σ. 152.

109. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 176.

110. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 176' Ἰ. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Ἡμερολόγιον ἑνὸς Στρατηγού*, σ. 81-82.

111. Βλ. Α. Ἰ. Χρυσόχοῦ, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 227' Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν*

Για την κατάληψη του Καλέ Γκρότο γράφει ο Στρατηγός Παναγιώτης Παναγάκος στο ιδιαίτερα σημαντικό σύγγραμμά του *Συμβολή εις τήν ιστορίαν τῆς δεκαετίας 1912-1922*: «Εἶναι λίαν ἀμφίβολον, ἂν εἰς τήν ιστορίαν ὄλων τῶν πολέμων ὄλων τῶν ἐποχῶν ὑπάρχη ἀνάλογον παράδειγμα ἡρωϊσμοῦ καί περιφρονήσεως πρὸς τὸν θάνατον, ἐξαιρέσει τῶν μαχῶν τοῦ Κιλικίς, τοῦ Λαχανᾶ, καὶ τῆς Κρέσνας κατὰ τὸν Ἑλληνο - Βουλγαρικὸν πόλεμον τοῦ 1913, πρὸς τοὺς μαχητὰς τῶν ὁποίων οἱ ἄνδρες τοῦ Β΄ Σώματος Στρατοῦ ἀνεδείχθησαν ἐφάμιλλοι»¹¹². Ἡ νίκη ὁμως υπήρξε δυστυχῶς πύρρειος, ὅπως τη χαρακτηρίζει ο Βασιλόπαις Ανδρέας, ο οποίος γράφει ὅτι τη νύκτα τῆς 17ης Αυγούστου 1921 δεν αισθάνθηκε οὔτε ανακούφιση οὔτε τη μεγάλη χαρά μετὰ μία μεγάλη νίκη, ἀφοῦ ἡ πραγματικότητα ἦταν τρομερὴ ὅσο παρουσιάστηκε στον βασιλέα Πύρρο μετὰ τη μάχη τῆς Ηρακλείας κατὰ των Ρωμαίων το 280 π.Χ. Οἱ ἀπώλειες ἦταν δυσανάλογες πρὸς τις δυνάμεις του Σώματος, ἡ παρατακτὴ δύναμη καὶ των τριῶν Μεραρχιῶν δεν ἦταν ἀνώτερη των 8-9 χιλιάδων λογγῶν, τα πυρομαχικὰ ἦταν ελάχιστα με προβληματικὴ τὴν ἀναχορηγία καὶ ἡ τροφὴ ἀκόμη λιγότερη¹¹³.

Το βράδυ τῆς 17ης Αυγούστου 1921 ἡ V Μεραρχία διέθετε ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς του Ουλού Νταγ δύο Σύνταγματα: τὸ 33ο Σύνταγμα Πεζικοῦ στο ἐπίμηκες βραχῶδες σύμπλεγμα καὶ τὸ 43ο Σύνταγμα Πεζικοῦ στο τραπεζοειδές. Τα τάγματα του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων εἶχαν ἀποσυρθεῖ, ἐνῶ τὸ 44ο Σύνταγμα Πεζικοῦ παρέμενε σε ἐφεδρεία στην υψηλότερη κορυφὴ του Καλέ Γκρότο. Ὁ ΣΔ τῆς Μεραρχίας ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει στο Μπουγιούκ Γκιок Γκιζ¹¹⁴.

Τὴν ἴδια ἡμέρα ἡ XIII Μεραρχία δεν προέβη σε καμιά ἐπιθετικὴ ἐνέργεια, ἐνῶ ἡ IX Μεραρχία καὶ ἡ Ταξιαρχία Ἰππικοῦ παρέμειναν περὶ τὸ Μοντανανίν Τσελτικ¹¹⁵. Ὁ ΣΔ του Β΄ Σώματος Στρατοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει στο ἴδιο χωριό¹¹⁶.

Ε΄/1, σ. 176. Ὁ Επίλαρχος Ἰωάννης Τσαγγαρίδης μετὰ τον τραυματισμὸ του ἐπισκέφθηκε τὴν ιδιαίτερη πατρίδα του Κύπρο καὶ τὴ γενέτειρά του Λάπηθο, ὅπου ἔτυχε ἐνθουσιώδους υποδοχῆς. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ΄ (1916-1933) στο τιμητικὸ δίπλωμα, που του ἐπέδωσε στις 10 Οκτωβρίου 1921, εὐχεται ὅπως ὁ Ὑψιστος «ἀξιώση δὲ ἡμᾶς, ὅπως ἐν νεωτέρᾳ σου ἐπισκέψει εἰς τὴν γενέτειραν, ἐνωτισθῶμεν παρὰ σοῦ τὸ διάγγελμα τῆς ποθητῆς ἐνώσεως τῆς Κύπρου μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος». Βλ. Ἰ. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Ἡμερολόγιο ἐνός Στρατηγού*, σ. 85-86.

112. Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 489.

113. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 152-153. Βλ. καὶ Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 489.

114. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 175.

115. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 177. Για τὴ δράση τῆς Ταξιαρχίας Ἰππικοῦ στις 17 Αυγούστου 1921 βλ. καὶ Α. Ἰ. Χρυσοχόου, *Ἑλληνικὸν Ἰππικόν*, σ. 225-226.

116. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 177.

Την 2115 της 17ης Αυγούστου 1921 η Στρατιά πληροφορούσε τα Σώματα Στρατού ότι οι Τούρκοι άρχισαν να υποχωρούν κατά πάσα πιθανότητα από τη νύκτα της προηγούμενης ημέρας και τα διέτασε να επιτεθούν σύμφωνα με τη διαταγή της 1000 της ίδιας ημέρας την 0500 της επομένης¹¹⁷. Ο Βασιλόπαις Ανδρέας επικρίνει τη διαταγή αυτή, ο οποία, όπως γράφει, υπέστη ασφαλώς την επιρροή της νεωτέρας αεροπορικής πληροφορίας¹¹⁸. Ο ίδιος σημειώνει: «Είς τοῦτο δύναμαι νὰ προσθέσω ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐπιτελείου μου καὶ ἐγὼ ἐβλέπομεν ἴδιοι ὄμμασι τὸν ἐχθρὸν διαρκῶς ὄχυρούμενον εἰς ἄλλεπαλλήλους γραμμὰς»¹¹⁹.

Στις 18 Αυγούστου 1921 θα ξεκινήσει ο αγώνας για την κατάληψη του Κιζιλ Κογιουνλού, στον οποίον θα λάβει μέρος η ΙΧ Μεραρχία. Σύμφωνα με τη διαταγή του Β΄ Σώματος Στρατού της 0600 της 18ης Αυγούστου η V Μεραρχία θα διατηρούσε τις θέσεις της και θα συντελούσε διά των πυρών πυροβολικού στην κατάληψη των υψωμάτων Κιζιλ Κογιουνλού¹²⁰. Η επίθεση είναι σφοδρή και μετά από πολλές απώλειες – μεταξύ των οποίων ο Διοικητής του ΙΙ/25 Τάγματος Ταγματάρχης Νικόλαος Τζαβέλλας - καταλαμβάνεται ο αυχένος νοτιοανατολικώς του χωριού Καρασουλεϊμάνι¹²¹. Η V Μεραρχία υποστηρίζει την επίθεση διά πυρών πυροβολικού και η XIII Μεραρχία διά πυρών και κινήσεως¹²². Η Ταξιαρχία Ιππικού συγκεντρώθηκε περί το Μπουγιούκ Γκιόκ Γκιόζ¹²³. Ο ΣΔ του Β΄ Σώματος Στρατού είχε εγκατασταθεί στο ίδιο χωριό¹²⁴.

117. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 153-154· Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 226-227· Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία*, σ. 180· Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 203-204· Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 492· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 177-178 και 283, Παράρτημα 25.

118. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 154-155. Ο Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία*, σ. 204, αναφέρεται στον ἀφελεῖν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν παραγόντων τῆς Στρατιᾶς, οι οποίοι βασιζόνταν επί απλῶν αεροπορικῶν ενδείξεων.

119. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 155. Βλ. και Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 226, για την εγκατάσταση και την οργάνωση στο Γκιουζελτζέ Καλέκιοι του V Τουρκικού Σώματος Ιππικού.

120. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν*, σ. 227· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 178.

121. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 178-179. Βλ. και Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 138.

122. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 179. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμικὴ Ἱστορία*, σ. 600, για την ανάπαυση του 3ου Συντάγματος Πεζικού στις 18 Αυγούστου 1921.

123. Βλ. Α. Ι. Χρυσόχου, *Ἑλληνικὸν Ἴππικόν* σ. 227· Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 179.

124. Βλ. Γ. Καλαϊτζής, *Ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν* Ε΄/1, σ. 179.

Με τις επιχειρήσεις της 18ης Αυγούστου 1921 η μάχη του Καλέ Γκρότο είχε λήξει. Την ημέρα αυτή ο Βασιλόπαις Ανδρέας απέστειλε τον Ταγματάρχη Σκυλακάκη στο Γενικό Στρατηγείο για να εκθέσει την πραγματική εικόνα της κατάστασης και τους κινδύνους που προέρχονταν από την επέκταση του αριστερού του εχθρού. Εξάλλου οι μεγάλες απώλειες, οι ελλείψεις και η υπερκόπωση κατόπιν εξαήμερου αδιάκοπου αγώνα άρχισαν να επιδρούν επί του ηθικού των ανδρών και το γόητρο της Ανωτάτης Διοικήσεως, ιδίως στους αξιωματικούς, κατέπιπτε¹²⁵.

Νέες παλινωδίες στις διαταγές της Στρατιάς τις επόμενες ημέρες θα οδηγήσουν εκ νέου στη ουσιαστική στασιμότητα του Β΄ Σώματος Στρατού και την αποδυνάμωσή του, με την αφαίρεση της ΙΧ Μεραρχίας, που διατέθηκε στο Γ΄ Σώμα Στρατού¹²⁶. Η διαταγή της Στρατιάς την 2030 της 20ης Αυγούστου 1921 όριζε ότι την επομένη το Β΄ Σώμα Στρατού θα ωθούσε, ει δυνατόν, λίγο το αριστερό του προς υποστήριξη του δεξιού του Α΄ Σώματος Στρατού, θα εξακολουθούσε να κατέχει το Καλέ Γκρότο διά Μικτού Αποσπάσματος και δεν θα το εγκατέλειπε *είμη μόνον έν άπολύτω ανάγκη*¹²⁷. Απίστευτες θυσίες για την κατάληψη του τρομακτικού ορεινού συγκροτήματος που τόσο ελαφρά εγκατέλειπε το Γενικό Στρατηγείο. Την ημέρα αυτή θα διακοπεί οριστικά η προέλαση του Β΄ Σώματος Στρατού και ουσιαστικά θα αποτελεματωθεί και θα εγκαταλειφθεί η επιθετική προσπάθεια της Στρατιάς για την κατάληψη της Άγκυρας. Η Στρατιά, ευρισκόμενη σε αδιέξοδο, με έκθεσή της προς τον Υπουργό των Στρατιωτικών Νικόλαο Θεοτόκη στις 22 Αυγούστου 1922, θα προτείνει στην Κυβέρνηση την οριστική διακοπή των επιχειρήσεων προς Άγκυρα¹²⁸.

Στη μάχη του Καλέ Γκρότο ο Έλληνας μαχητής έδειξε ακόμη μια φορά τις αξεπέραστες αρετές του, όταν οδηγείται από τα υψηλά ιδανικά της Φυλής μας

125. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 155-157. Για τον ελλιπή εφοδιασμό και τις μεγάλες ελλείψεις σε τρόφιμα, καύσιμα και πυρομαχικά, ακόμη και πετάλων που είχαν θέσει σε αχρηστία το ήμισυ των ίππων της Ταξιαρχίας Ιππικού, γράφει ο Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 162-163. Βλ. και Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμική Ιστορία*, σ. 599' Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 493. Βλ. επίσης παραπάνω σημ. 70.

126. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 157-160' Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 228-229' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 183-184' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 208-209' Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 492' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 179-180 και 283, Παράρτημα 26.

127. Βλ. Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον - Σαγγάριος*, σ. 161' Α. Ι. Χρυσόχου, *Έλληνικόν Ίππικόν*, σ. 229' Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος και έλευθερία*, σ. 184' Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Μικρασιατική Έκστρατεία*, σ. 209' Π. Παναγάκος, *Συμβολή*, σ. 492-493' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε΄/1*, σ. 180 και 284, Παράρτημα 27.

128. Βλ. Ι. Δ. Πασσάς, *Η άγωνία ένός Έθνους*, σ. 125-128' Γ. Καλαϊτζής, *Έκστρατεία εις τήν Μικράν Ασίαν Ε΄/2*, σ. 3-5 και 181-183, Παράρτημα 37.

και εμπνευσμένη ηγεσία. Και μπορεί η τελική μάχη να μη στεφάνωσε τα ελληνικά όπλα, το Καλέ Γκρότο όμως παραμένει ένα σύμβολο της ελληνικής αρετής. Ο Χρήστος Β. Νικολόπουλος γράφει γι' αυτό: «Η φύσις αυτή, ή ίδια ήτις ανύψωσε τόν βράχον αυτόν διά τήν πλοκήν τοῦ ιστορικοῦ δράματος, ή ίδια φύσις θά κρατήση αὐτόν εἰς μνημεῖον ἀθανάτου δόξης. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀξένου ὄρεινοῦ συγκροτήματος, τοῦ ὁποίου τὸ στεγνὸν χῶμα ἐβάφη καὶ ἐποτίσθη - εἰς περίοδον καθ' ἣν ἐφλέγετο ἀπὸ τὸν καίοντα ἥλιον - μὲ τὸ αἷμα δεκακισχιλίων γενναίων μαχητῶν, ὁ βράχος αὐτὸς θά ὑψοῦται πάντοτε ἐπιβλητικὸς διὰ νὰ δείξη τὸν ιστορικὸν τόπον. Καὶ αὐτός, τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς ποτὲ δὲν ἀνήλθεν ἀνθρώπινος ποῦς, θά μαρτυρῆ ἔσαεὶ ὅτι: «ἐδῶ ἀνερριχήθη μία δρᾶξ γενναίων τῆς ἐλληνικῆς Στρατιᾶς» ...»¹²⁹. Για το ίδιο θέμα ο Ηλίας Π. Βουτιερίδης, στην έξοχη αφήγησή του για τη Μάχη του Σαγγαρίου, σύγχρονη και αυτή των γεγονότων, γράφει: «Καὶ ὅπου ἴσως ἀετοὶ μόνον εἶχον ἀναρριχηθῆ, ἠκούσθη ἡ ἐπινίκειος ἰαχὴ τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Οἱ δὲ σκληροὶ βράχοι τοῦ Καλέ Γκρότο ἐπὶ αἰῶνας μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναμνήσεων θά διασώζουν καὶ τήν λεπτομέρειαν, ὅτι εἰς ἓνα κοινὸν τάφον φονευθέντων Ἑλλήνων πολεμιστῶν ἐτέθη ἡ ἐπιγραφή: “Ἐνταῦθα κεῖνται 1 ἀξιωματικὸς καὶ 27 στρατιῶται πεσόντες ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὑπὲρ Πατρίδος καὶ τοῦ Βασιλέως των”»¹³⁰.

Η μάχη του Καλέ Γκρότο παραμένει χαραγμένη στην εθνική μνήμη ως μια από τις πλέον επικές μάχες του Ελληνικού Στρατού κατά τους πολυετείς και πολύνεκρους αγώνες του αιώνα που πέρασε. Η τιμή ανήκει στους μαχητές του Β' Σώματος Στρατού και ιδιαίτερα στους χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες του αγώνα εκείνου, που στα μικρασιατικά υψίπεδα πάλεψαν για τη Μεγάλη Ιδέα του Γένους μας, έμπλεοι πίστης για την τελική νίκη. Και βεβαίως σε αυτούς που ηγήθηκαν του Σώματος και καθοδήγησαν τις ένδοξες Σημαίες του, με προεξάρχοντες τον Διοικητή του Β' Σώματος Στρατού Υποστράτηγο Βασιλόπαιδα Ανδρέα και τον Διοικητή της V Μεραρχίας Συνταγματάρχη Πεζικού Ιωάννη Τριλίβα.

129. Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Μετὰ τοὺς “Μυρίους τοῦ 1921”*, σ. 197.

130. Η. Π. Βουτιερίδης, *Ἐκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου*, σ. 39.

Βιβλιογραφία

- Βασιλόπαιδος Άνδρέου, *Δορύλαιον - Σαγγάριος 1921*, Paris 1928.
- Η. Π. Βουτιερίδης, *Ἡ ἐκστρατεία πέραν τοῦ Σαγγαρίου. Προέλασις - Μάχαι - Παλινδρόμησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ - Δυνάμεις καὶ ὀχύρωσις τῶν Τούρκων*, ἐν Ἀθήναις 1922.
- Στ. Γ. Γεωργίου, «Μνήμη Μικράς Ασίας. Τρεις ξεχασμένοι ἥρωες. Δημήτριος Καλλιαγκάκης - Κωνσταντίνος Τσάκαλος - Αθανάσιος Σακέττας», *Ενατενίσεις* 39 (Ιούλιος - Δεκέμβριος 2022) 104-114.
- Ξ. Δανέλλης, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1919-1922)*, τόμ. Δ΄: *Ἐπιχειρήσεις Ἰουνίου - Ἰουλίου 1921*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1964.
- Π. Π. Δεμέστιχας, *Ἀναμνήσεις ...*, Ἀθῆναι 2002.
- Χρ. Ζωιόπουλος, *Ἐκστρατεία Σαγγαρίου κατ' Αὔγουστον 1921*, ἐν Ἀθήναις 1923.
- Ι. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντῖνος Β΄*, τόμ. Α΄-Β΄, Ἀθῆναι 1931-1935.
- Γ. Καλαϊτζής, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1919-1922)*, τόμ. Ε΄: *Ἐπιχειρήσεις πρὸς Ἄγκυραν 1921*, μέρ. Α΄-Β΄, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1965 (ανατ. 1988).
- Δ. Καραλής - Γ. Θάνος - Ι. Δρακόπουλος, *Ἀνεφοδιασμοὶ καὶ μεταφοραὶ κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν Ἐκστρατείαν (1919-1922)*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1969 (ανατ. 1993).
- Ευστ. Δ. Λιώσης, *Πολεμικὴ Ἱστορία τοῦ 3ου Συντάγματος Πεζικοῦ (1912-1922)*, Ἀθῆναι 1928.
- Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθῆναι 1948.
- Κ. Μισαηλίδης, *Πολεμικὰ φύλλα ἀπὸ τὴν Μικρασιατικὴν Ἐκστρατεία*, Ἀθῆναι 1923.

- Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Έκστρατεία 1919-22 (Με τόν φακόν τῆς ιστορικῆς ἀληθείας). Αἷτια καὶ ἀφορμαὶ τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς - Μεγαλεῖα καὶ ἀθλιότητες - Σφάλματα καὶ διαφυγοῦσαι εὐκαιρίαι*, Ἀθῆναι 1959.
- Χρ. Β. Νικολόπουλος, *Με τούς "Μυρίους τοῦ 1921" (Η Έκστρατεία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: 24 Ἰουνίου - 10 Σεπτεμβρίου 1921)*, Ἀθῆναι 1921.
- Α. Ομηρίδης Σκυλίτσης, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1919-1922)*, τόμ. Ζ': *Τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας*, 1922, μέρ. Α': *Υποχωρητικοὶ ἀγῶνες τῶν Α' καὶ Β' Σωμάτων Στρατοῦ*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1962 (ανατ. 1987).
- Π. Παναγάκος, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς δεκαετίας 1912-1922*, Ἀθῆναι 1961.
- Γ. Παπαγεωργίου, *Η Υγειονομικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Στρατοῦ κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν Έκστρατείαν (1919-1922)*, Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθῆναι 1968 (ανατ. 1990).
- Ι. Δ. Πασσάς, *Ἡ ἀγωνία ἐνὸς ἔθνους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1925.
- Γ. Α. Σπυρίδωνος, *Πόλεμος καὶ ἐλευθερία. Η Μικρασιατικὴ Έκστρατεία ὅπως τὴν εἶδα*, Ἀθῆναι 1957.
- Ι. Χρ. Τσαγγαρίδης, *Το Ημερολόγιο ἐνὸς Στρατηγού. Σελίδες Νεοελληνικῆς Ἱστορίας*, επιμ. Κ. Δαφνῆ, Ἀθῆνα 1987.
- Γ. Χονδρός, «Καλέ-Γκρότο», *Μεγάλῃ Στρατιωτικῇ καὶ Ναυτικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Λεξικόν*, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1929, σσ. 20-23.
- Α. Ι. Χρυσόχου, *Τὸ Ἑλληνικὸν Ἴππικόν κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν Έκστρατείαν 1919-1922*, ἐν Ἀθήναις 1934.

«Η Ελλάς Ευγνωμονούσα» (1858),
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα, Ελλάδα.
Πηγή: <https://www.eea.gr> (ανακτήθηκε στις 09/01/2024)

Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τουρκικές πηγές

Χρίστος Ιακώβου,
Διευθυντής Κυπριακού Κέντρου Μελετών

Στην έως τώρα έρευνα για την Ελληνική Επανάσταση είναι εμφανής η απουσία της οθωμανικής οπτικής. Για την τουρκική ιστοριογραφία, η Ελληνική Επανάσταση δεν αποτελεί προτεραιότητα του τουρκικού ερευνητικού ενδιαφέροντος. Υπάρχει, όπως είναι φυσικό, ένας αριθμός μελετών που προσεγγίζει τα γεγονότα με μια εθνικιστική προσέγγιση και από τη σκοπιά του οθωμανικού κράτους, συνήθως μιλώντας με όρους θρησκευτικού μίσους των χριστιανών έναντι των μουσουλμάνων και εστιάζοντας στις σφαγές που παρατηρήθηκαν. Υπάρχει, από την άλλη, ένας μικρός αλλά ουσιαστικός πυρήνας αξιόλογων ιστορικών που στο ερευνητικό του ενδιαφέρον περιλαμβάνει την Ελληνική Επανάσταση αποδίδοντας περισσότερο την πρόσληψη των γεγονότων από την οθωμανική οπτική.

Οι οθωμανικές πηγές για την Ελληνική Επανάσταση είναι κυρίως **επίσημα οθωμανικά έγγραφα**, τα οποία βρίσκονται στα Κρατικά Αρχεία της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους. Από τις αρχειακές αυτές πηγές, στην Ελληνική Επανάσταση αφορούν, μεταξύ άλλων, αυτόγραφα διατάγματα, τα γνωστά *Χάττι Χουμαγιούν* του σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1808 - 1839), δηλαδή συνήθως εισερχόμενα έγγραφα, στα οποία ο σουλτάνος περιελάμβανε τις αποφάσεις και τις διαταγές του. Επίσης περιλαμβάνονται πολλές αναφορές για μία ευρεία γκάμα θεμάτων από αξιωματούχους αλλά και υπηκόους της Αυτοκρατορίας.

Μαχμούτ Β' (1808 - 1839).
Πηγή: <https://en.m.wikipedia.org> (ανακτήθηκε στις 09/01/2024)

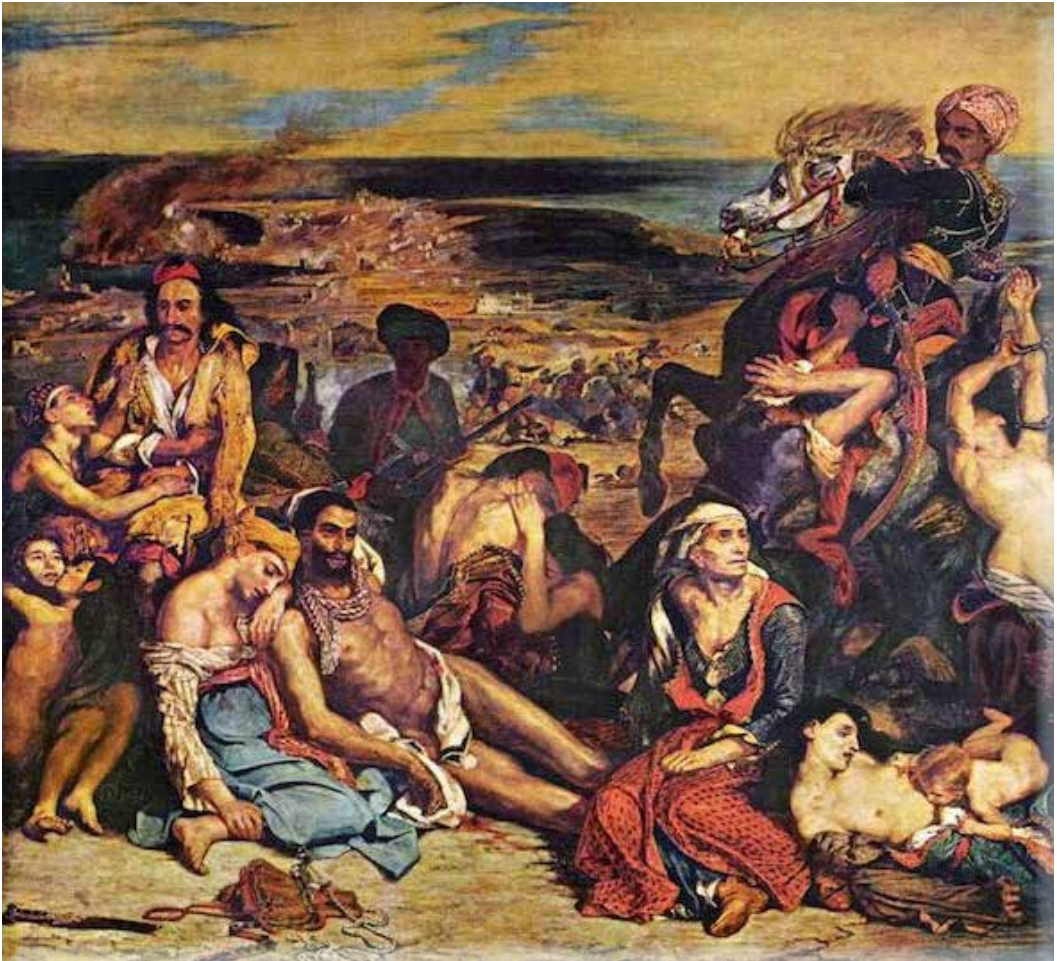
Εκτός από τις προαναφερθείσες αρχαιακές πηγές, σημαντικά θεωρούνται τα αφηγηματικά οθωμανικά κείμενα. Στην ουσία, πρόκειται για αποσπάσματα από τα έργα κυρίως στρατευμένων χρονικογράφων της Υψηλής Πύλης, τα οποία συγγράφηκαν με κύριο σκοπό να εξυμνήσουν την πολιτική και την προσωπικότητα του εκάστοτε σουλτάνου. Συνεπώς, τα κείμενα αυτά τυγχάνουν κριτικής προσέγγισης και αξιολόγησης από τους ιστορικούς. Αναμφίβολα όμως, περιέχουν αφηγήσεις αλλά και προσωπικές ερμηνείες σε σχέση με τα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης, που αντανακλούν την οπτική του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού και ως εκ τούτου σε αυτό το πλαίσιο έχουν αξία για τον ερευνητή ιστορικό. Ανάμεσα σε αυτά, πολύ σημαντικά για την έρευνα θεωρούνται τα κείμενα των σύγχρονων με την Επανάσταση Σανιζαντέ Μεχμέτ και Μεχμέτ Εσάτ.

Το σκήνωμα του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε'.
Πίνακας του Peter von Hess.
Πηγή: <https://www.impantokratoros.gr>
(ανακτήθηκε στις 09/01/2024)

Ο πρώτος αναφέρεται στα γεγονότα της χρονικής περιόδου από το 1808 μέχρι και την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, ενώ ο δεύτερος καλύπτει την κρίσιμη περίοδο από το 1821 μέχρι το 1826. Αξιοσημείωτα είναι επίσης, αν και χρονικά η συγγραφή τους είναι μεταγενέστερη, τα έργα των Αχμέντ Λουτφί, ο οποίος καλύπτει την πενηνταετία 1826 μέχρι το 1876 και του Αχμέντ Τσεβντέτ, στο έργο του «Η ιστορία του Τζεβντέτ» (Tarih-i Cevdet), ο οποίος καλύπτει την μακρά περίοδο από το 1774 μέχρι και το 1826.

Στις οθωμανικές πηγές θα πρέπει να προστεθούν και μία σειρά από κείμενα αφηγηματικού χαρακτήρα, κυρίως απομνημονεύματα που έχουν συγγραφεί από Οθωμανούς, τα οποία μαρτυρούν γεγονότα που έζησαν από κοντά. Πρόκειται κυρίως για τον Σεγίτ Εμίν Μεχμέτ Βαχίτ, επικεφαλής των ενόπλων Οθωμανών που έδρασαν στη σφαγή της Χίου το 1822. Ο Σεγγίτ Εμίν Μεχμέτ Βαχίτ συνέγραψε κείμενο που εκδόθηκε το 1873, με τίτλο «Ιστορία των γεγονότων της Χίου». Ένας

«Η σφαγή της Χίου», έργο του Ευγένιου Ντελακρουά.
Πηγή: <https://a8inea.com> (ανακτήθηκε στις 09/01/2024)

άλλος μάρτυρας γεγονότων είναι ο Καμπουντλού Μουσταφά Βασφί, μισθοφόρος του ιππικού, ο οποίος πολέμησε σε διάφορα σημεία των επαναστατημένων περιοχών, και το χειρόγραφο του εξεδόθη για πρώτη φορά το 2014. Επιπλέον, ο Μιρ Γιουσούφ Ελ Μοραβί, αξιωματούχος του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού, ο οποίος έδρασε στο Ναύπλιο στην αρχή της Επανάστασης.

Τέλος, μια άλλη σημαντική πηγή είναι τα υπομνήματα, γνωστά ως *layiha*, τα οποία υπέβαλλαν στον σουλτάνο οι διοικητικοί αξιωματούχοι και τα οποία περιλαμβάνουν πολιτικές εκτιμήσεις για τις επαναστατημένες ελληνικές αρχές και εισηγήσεις για τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν.

Μία άλλη πηγή για την Ελληνική Επανάσταση είναι τα διατάγματα του σουλτάνου Μαχμούτ Β'. Κάποια αποσπάσματα είναι ενδεικτικά. «Αυτές οι κινήσεις του μιλετιού των Ρωμιών είναι ένα ακατανόητο πράγμα. Ενώ κάποιοι σφαγιάστηκαν και άλλοι πρόκειται να σφαγιαστούν, αυτοί δεν αλλάζουν καθόλου στάση ούτε δυσχεραίνεται η θέση τους.» (1.4.1821) «Οι μισοί των προκρίτων του ρωμαϊκού μιλετιού εκτελέστηκαν και πάλι αυτοί καθόλου δεν ζητούν συγχώρηση.» Αυτά τα ερωτήματα διατυπώθηκαν από τον ίδιο τον σουλτάνο Μαχμούτ Β' σε διατάγματα, αφού πέρασε ένα σύντομο χρονικό διάστημα από την έναρξη της Επανάστασης. Αυτές οι αναφορές υποδηλώνουν εμφανή αδυναμία άσκησης αποτελεσματικού ελέγχου στις επαναστατημένες περιοχές. Ο ιστορικός μπορεί, μέσα από αυτές τις αναφορές σε σχέση με τη στάση των Οθωμανών έναντι της Ελληνικής Επανάστασης, να εξαγάγει διάφορα συμπεράσματα σχετικά με την πορεία και την έκβασή της.

Πηγή: <https://www.quora.com>
(ανακτήθηκε στις 09/01/2024)

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία ευρισκόταν σε μία περίοδο μετασχηματισμού, η οποία είχε αρχίσει ήδη πριν από τον 17ο αιώνα. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του μετασχηματισμού ήταν η άνοδος της δύναμης των ελίτ που βρίσκονταν μακριά από το κέντρο και η αλλαγή του ρόλου του σώματος των Γενιτσάρων, που μέχρι τουλάχιστον τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν από τους βασικούς πυλώνες του κρατικού συστήματος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υποχωρήσει η απόλυτη εξουσία του σουλτάνου και να αυξηθούν την επιρροή τους οι διοικητές των επαρχιών. Ένα γνωστό παράδειγμα είναι η αυτονόμηση του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Η σταδιακή αποδυνάμωση του σώματος των Γενιτσάρων ανάγκασε τον σουλτάνο να στηρίζεται ολοένα και περισσότερο στους μισθοφόρους που δημιουργούσαν οι διοικητές των επαρχιών, παρά στον στρατό του κεντρικού κράτους, προκειμένου να διεξάγονται οι πόλεμοι.

Σημαντικές είναι οι πληροφορίες που μας δίνουν οι οθωμανικές πηγές σε σχέση με το ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής. Είναι σαφές από τις ως τώρα οθωμανικές πηγές που έχουν εκδοθεί ότι η Υψηλή Πύλη δεν είχε επαρκείς πληροφορίες για την

έκρηξη της Επανάστασης. Οι αναφορές των Οθωμανών στρατιωτικών διοικητών, σύμφωνα με τις οποίες ο Αλή Πασάς παρακινούσε τους Έλληνες οπλαρχηγούς να στηρίξουν την εξέγερσή του εναντίον της οθωμανικής διοίκησης, δεν είχαν ηχήσει καθόλου το καμπανάκι του κινδύνου στην Υψηλή Πύλη για το τι επρόκειτο να συμβεί στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες. Οι αξιωματούχοι του σουλτάνου άρχισαν να στρέφονται προς τους Έλληνες μόνο όταν ο μέχρι τότε άγνωστός τους Αλέξανδρος Υψηλάντης εισέβαλε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Αυτή η ενέργεια ήταν διπλά δυσάρεστη για τους Οθωμανούς: αφενός ο Υψηλάντης ήταν γόνος φαναριωτικής οικογένειας και αφετέρου ήταν αξιωματικός του ρωσικού στρατού. Μετά τη στρατιωτική κίνηση του Υψηλάντη, ο σουλτάνος θα επικεντρώσει την πολυεπίπεδη αντίδρασή του γύρω από το δίπολο «Φαναριώτες - Ρωσική Αυτοκρατορία», προκειμένου να ελέγξει την Ελληνική Επανάσταση. Αυτή «εξερράγη αιφνιδίως σαν αστραπή», σύμφωνα με τον τότε Οθωμανό υπουργό εξωτερικών Χαμντί Μπέη με βάση σχετική συνομιλία που είχε με τον Στρογκανόφ, τον Ρώσο πρέσβη στην Υψηλή Πύλη.

Ήδη από την έναρξη της Επανάστασης του Υψηλάντη ο σουλτάνος θεώρησε ότι η Τσαρική Αυτοκρατορία την είχε υποκινήσει. Υπήρχαν συγκεκριμένες υπόνοιες που στήριζαν αυτή την άποψη. Η Υψηλή Πύλη υποστήριζε την άποψη ότι η Ρωσία γενικώς δεν επενέβαινε στρατιωτικά κάπου χωρίς προηγουμένως να έχει προκαλέσει μια διπλωματική μάχη. Ο σουλτάνος δίστασε στην αρχή να στείλει στρατεύματα στη Μολδαβία και αυτό οφειλόταν στο ότι μπορούσε να δεχθεί μία ταπεινωτική ήττα από τους Ρώσους, με σοβαρές επιπτώσεις στο μέλλον. Η ρωσοφοβία που είχε καταλάβει την οθωμανική ηγεσία έπαιξε στην πορεία σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής της έναντι των επαναστατημένων Ελλήνων. Ο σουλτάνος ήταν βέβαιος ότι αν οι Ρώσοι δεν είχαν υποσχεθεί ότι θα βοηθήσουν και θα παρέμβουν, οι Έλληνες δεν θα τολμούσαν να εξεγερθούν.

Η διπλωματική δυσχέρεια του σουλτάνου θα ενισχυθεί περισσότερο με την αλλαγή της στάσης της Βρετανίας το 1824 υπέρ της Επανάστασης. Ακόμη, όμως, και το 1828, πριν να εκραγεί ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, οι οθωμανικές αρχές πίστευαν ότι η Ρωσία κρυβόταν πίσω από την Επανάσταση «για να αρπάξει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία τις περιοχές του Ισλάμ», όπως υποστήριζε ο υπουργός εξωτερικών Περτέβ Πασάς. Το επιχείρημα περί ρωσικής ανάμειξης στην Επανάσταση αποτελούσε ισχυρό κίνητρο για να ενώσει και να κινητοποιήσει τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας, λόγω του γενικότερου ρωσοφοβικού συνδρόμου που είχε καταλάβει την οθωμανική πλευρά. Γι' αυτό και παρατηρείται στις πηγές η εκτεταμένη χρήση του ρωσικού κινδύνου από την

κεντρική εξουσία, προκειμένου να ξεσηκώσει τους μουσουλμάνους εναντίον των Ελλήνων. Τα μέτρα που έλαβαν οι Οθωμανοί σε συνδυασμό με την άφιξη των πρώτων ειδήσεων περί σφαγών μουσουλμάνων από Χριστιανούς στην Πελοπόννησο, οδήγησαν σε ένα έντονο κύμα βίας εναντίον των Ελλήνων, κυρίως της Κωνσταντινούπολης. Τα οθωμανικά διατάγματα αποτυπώνουν την εικόνα μιας δύσκολα διαχειρίσιμης κατάστασης από την Υψηλή Πύλη.

Στο θέμα αυτό, σύμφωνα με τα επίσημα οθωμανικά έγγραφα και τους Οθωμανούς χρονικογράφους της εποχής, ο ίδιος ο σουλτάνος δίστατο ανάμεσα σε γενικούς διωγμούς εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και σε μια στοχευμένη σύλληψη ηγετικών προσωπικοτήτων των Ελλήνων της Πόλης για τους οποίους υπήρχαν αποδεικτικά στοιχεία σε σχέση με την εμπλοκή τους στην Επανάσταση. Αυτή η πολιτική αμηχανία αντικατοπτρίζεται στις αναφορές των σουλτανικών συμβούλων, στους οποίους υπήρχε διχογνωμία αναφορικά με τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν εναντίον των Ελλήνων της Πόλης. Η κυβέρνηση προσπάθησε να ελέγξει τον τρόπο και τον χρόνο άσκησης της βίας έναντι ενός αναβράζοντα μουσουλμανικού όχλου, έτοιμου να διεκδικήσει την αποκλειστικότητα στη βία, καθώς υποκινείτο από τους ταραχοποιούς Γενιτσαρούς. Μόλις το 1822 σταμάτησαν τα οργανωμένα και εκτεταμένα φαινόμενα βίας στην Κωνσταντινούπολη εναντίον του ελληνικού στοιχείου. Η κινητοποίηση του μουσουλμανικού στοιχείου της Πόλης εξηγείται από την εκτεταμένη και συστηματική χρήση από τον σουλτάνο επιθετικής θρησκευτικής ρητορικής. Η Σαρία, δηλαδή ο μουσουλμανικός ιερός νόμος, προσέφερε όπλα και κίνητρα στη σουλτανική εξουσία, προκειμένου να ευαισθητοποιήσει και να κινητοποιήσει τους μουσουλμάνους υπηκόους της, για να αντιδράσουν εναντίον των Ελλήνων. Παρουσίαζαν την απειλή που δέχονταν οι μουσουλμάνοι από τους χριστιανούς ως πολύ επικίνδυνη. Ως εκ τούτου, η ανάληψη τζιχάντ, δηλαδή ιερού πολέμου, ήταν θρησκευτική επιταγή.

Αυτές οι θρησκευτικές αντιλήψεις και ορολογίες αποτυπώνονται και σε ένα κείμενο αυτοβιογραφικού χαρακτήρα που γράφτηκε από τον μισθοφόρο Ντελή Μουσταφά. Ο συγγραφέας πολέμησε ως επί το πλείστον στη Στερεά Ελλάδα.

Σύμφωνα με την αφήγηση και τις περιγραφές του, οι επαναστατημένοι Έλληνες είναι οι άπιστοι (γκιαούρηδες), οι οποίοι λόγω της απειθαρχίας τους μέσα σ' ένα μουσουλμανικό κράτος παραβίασαν τον μουσουλμανικό νόμο και ως εκ τούτου έπρεπε να τιμωρηθούν. Αφού, σύμφωνα με τον Ντελή Μουσταφά, επέδειξαν απειθαρχία και έλλειψη σεβασμού προς τον μουσουλμανικό θρησκευτικό

πολιτισμό, δεν θεωρούνταν πλέον «προστατευμένοι» από το μουσουλμανικό δίκαιο και κατά συνέπεια ήταν πρόσφοροι για αιχμαλωσία και λεηλασία.

Συμπερασματικώς, η Ελληνική Επανάσταση, εκτός από σημαντικότερο γεγονός της νεοελληνικής ιστορίας, μετέχει και της οθωμανικής ιστορίας, διότι αφενός οδήγησε για πρώτη φορά στην απόσπαση εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα οποία αποτέλεσαν ένα ανεξάρτητο κράτος, αφετέρου ήταν ένας από τους παράγοντες που ώθησαν κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα την οθωμανική διοίκηση να προσπαθήσει να εισέλθει στη νεωτερική εποχή και να θελήσει να «εκσυγχρονίσει» τις δομές του κράτους, την οικονομία και την κοινωνία, προκειμένου να αποτρέψει άλλα επαναστατικά κινήματα.

Πηγές

Βιβλιογραφία

- Κολοβός Ηλίας, Σουκρού Ιλιτσιάκ Χ, Σχαριάτ Παναχί Μοχάμμαντ, *Η οργή του Σουλάνου: Αυτόγραφα διατάγματα του Μαχμούτ Β΄ το 1821*, 2021.
- Λαΐου Σοφία - Σαρηγιάννης Μαρίνος, *Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: Από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέντ Τζεβντέτ Πασά*, 2019.
- Μοίρας Λεωνίδας, *Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών*, 2020.
- Μοσχόπουλος Νικηφόρος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους*, 2023.
- Σταθακόλου Δημήτρης, *1821: Από τις πηγές*, 2023.
- Şükrü İlicak H, *Η Ελληνική Επανάσταση: Το ευρύτερο αυτοκρατορικό πλαίσιο*, Ομιλία στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο - Μέγαρο Παλαιάς Βουλής, Αθήνα 8/5/2022.
- «*Those Infidel Greeks*» *The Greek War of Independence through Ottoman archival documents*, edited by Şükrü İlicak H, Leiden - Boston: Brill, 2021.

Διαδίκτυο

- <https://www.eea.gr> (ανακτήθηκε 09/01/2024)
- <https://en.m.wikipedia.org> (ανακτήθηκε 09/01/2024)
- <https://www.impantokratoros.gr> (ανακτήθηκε 09/01/2024)
- <https://a8inea.com/sfagi-tis-chiou> (ανακτήθηκε 09/01/2024)

Η πρώτη πτήση από τη Μόσχα στην Κυπριακή Δημοκρατία,
στις 28 Φεβρουαρίου 1964.

Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SpgZ6oFBgQ8>

Αεροπορική σύνδεση Λευκωσίας - Μόσχας: η έναρξη και οι αντιδράσεις (1964)

Δρ Νίκος Χατζηιωακείμ,

Ιστορικός, Διδάσκων στις Σχολές Πολέμου του ΠΝ και της Π.Α.

Πριν εξήντα έτη, στις 21 Φεβρουαρίου του 1964¹, υψηλόβαθμη σοβιετική αντιπροσωπεία αφίχθηκε στην Κύπρο με σκοπό την υπογραφή συμφωνίας αεροπορικής σύνδεσης -με πτήσεις πολιτικών αερογραμμών- της Μόσχας και της Λευκωσίας.

Οι διμερείς συνομιλίες ξεκίνησαν στις 24 Φεβρουαρίου 1964 και σε αυτές συμμετείχαν ομάδες με επικεφαλής τον υπουργό εμπορίου και βιομηχανίας (εκτελούντα επίσης χρέη υπουργού εξωτερικών) Α. Αραούζο και τον V. Vassiliev αντίστοιχα. Οι επαφές διεξάχθηκαν σε ιδιαίτερα θερμό κλίμα, με τον Αραούζο να εξαίρει την υποστήριξη της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) προς την Κυπριακή Δημοκρατία (ΚΔ) κατά τις τρέχουσες συγκυρίες (οι συζητήσεις συνέλιπταν με μίαν κρίσιμη περίοδο για την επιβίωση της κυπριακής ανεξαρτησίας)².

Στον τουρκικό Τύπο της 25ης Φεβρουαρίου 1964 εμφανίστηκαν δημοσιεύματα σύμφωνα με τα οποία οι Σοβιετικοί σκόπευαν να προωθήσουν συμβούλους και στρατιωτικό εξοπλισμό με τις πτήσεις αυτές³. Την επομένη, ο ρεπουμπλικάνος βουλευτής από το Kentucky G. Snyder πρόβαλε το θέμα στη Βουλή των Αντιπροσώπων του Κογκρέσου των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ), σχολιάζοντας σε δραματικούς τόνους την είδηση, προσυπογράφοντας κι

1. Εφημερίδες *Μάχη*, σ. 6 και *Χαραυγή*, σ. 6, φύλλα Σαββάτου 22-2-1964.

2. Ανακοινωθέν αρ. 4/24-2-64 του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της ΚΔ. Όλα τα κυβερνητικά ανακοινωθέντα είναι ψηφιοποιημένα, αναρτημένα και προσβάσιμα στο: <https://www.priopressreleases.com.cy/easyconsole.cfm/id/1/lang/el>

3. M. Aslan, *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974)*, MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008, σ. 56.

επαυξάνοντας εκείνη την κινδυνολογία, παραθέτοντας μάλιστα σχετικά δημοσιεύματα προερχόμενα από εφημερίδες των ΗΠΑ και επερωτώντας αν θα υπάρξει κυβερνητική αντίδραση⁴.

Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών δεν έδιναν βάση στην επίμαχη εκδοχή και σημείωναν με ψυχραιμία ότι η συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης υπήρξε αντικείμενο προγενέστερης διμερούς διαπραγματεύσεως (αναγόμενης στην προηγούμενη διετία), προσθέτοντας ότι πριν το ξέσπασμα της διακοινοτικής κρίσης η ολοκλήρωση των διαδικασιών είχε προγραμματιστεί για τις αρχές του έτους. Εκτιμούσαν όμως πως η κίνηση τύγχανε πολιτικής εκμετάλλευσης, ως ένδειξη στενότερων δεσμών μεταξύ της Μόσχας και των Ελληνοκυπρίων. Σημείωναν τις εκφρασμένες αντιρρήσεις των Τουρκοκυπρίων, επειδή δεν είχε υπάρξει διαβούλευση με τη δική τους πλευρά ούτε συναίνεσή τους. Ο Τουρκοκύπριος ηγέτης F. Kışık πίστευε, μάλιστα, και εκείνος ότι η αεροπορική σύνδεση θα αξιοποιείτο ως μέσο μεταφοράς όπλων και συμβούλων, που «θα μετέτρεπαν την Κύπρο σε Κούβα» (μία μόνιμη επωδός της εποχής, πανταχόθεν προερχόμενη). Γενικά, οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ έκριναν την ένθερμα φιλελληνική στάση της Μόσχας και την αντανάκλαστική τουρκική οργή ως ευκαιρίες γι' αυξημένες δυνατότητες αμερικανικών ελιγμών⁵.

Την Παρασκευή 28 Φεβρουαρίου 1964 η πτήση-προπομπός της νέας αεροπορικής σύνδεσης της Αεροφλότ προσγειώθηκε στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας, προερχόμενη από τη Δαμασκό, υπό τις ζωντανές επευφημίες συγκεντρωμένων Ελληνοκυπρίων. Το πλήθος υποδοχής ήταν εντυπωσιακά ευμέγεθες (σύμφωνα με τις αποκλίνουσες εκτιμήσεις που δημοσιεύθηκαν στον ελληνοκυπριακό Τύπο, κυμάνθηκε μεταξύ 2-4.000 ανθρώπων)⁶.

4. *Congressional Record /Proceedings and Databases of the U.S. Congress*, 88th Congress - 2nd Session, February 26, 1964 Vol. 110, Part 3, σ. 3661. Πρακτικά της αμερικανικής Βουλής των Αντιπροσώπων, ψηφιοποιημένα, αναρτημένα και προσβάσιμα ως: <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1964/02/26/house-section> (ανακτήθηκαν 7-12-2023). Σε ένα από τα άρθρα που παρέθεσε ο Snyder γινόταν λόγος για κίνδυνο παρακολούθησης των βρετανικών Βάσεων, κάτι που ενδεχομένως ίσχυε (θεωρητικά) για κάποια γεωγραφικά σημεία του νησιού -αναλόγως των σημείων διέλευσης των πτήσεων.

5. Άκρως απόρρητα και, όπως τα περισσότερα τεκμήρια της εν λόγω κατηγορίας, εν μέρει αποχαρακτηρισμένα, ημερήσια ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ (*President's Intelligence Check List -PICL*) με ημερομηνίες 25, 26 και 26-28/2/1964, ψηφιοποιημένα, αναρτημένα και προσβάσιμα ως (ανακτήθηκαν 29-6-2016):

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996853.pdf,

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996856.pdf,

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996862.pdf.

6. T. W. Adams, *U S Army Area handbook for Cyprus, Dept of the Army pamphlet No. 550-22*

Φωτογραφική βινιέτα απαθανάτισης στιγμιότυπων από την παρθενική προσγείωση ενός Il-18 της Αεροφλότ στον διεθνή αερολιμένα Λευκωσίας και τη θερμή υποδοχή που έτυχε από συγκεντρωμένο πλήθος Κυπρίων. Ο συγκεκριμένος τύπος τετρακινητήριου στροβιλοελικοφόρου αεροσκάφους υπήρξε από τις επιτυχέστερες και πλέον αιθιαλείς σχεδιάσεις του Γραφείου σχεδιασμού και παραγωγής αεροσκαφών Ilyushin.

Πηγή φωτογραφιών: <https://www.militaryhistories.co.uk/assets/images/unpra2/aeroflot2.jpg> (προσπελάστηκαν 31-8-2021).

Το πρωί της επομένης οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στην υπογραφή Συμφωνίας, διαρθρωμένης σε 11 άρθρα και 2 Παραρτήματα. Από τα κείμενά της καθίστατο σαφές ότι επρόκειτο για τυπική εμπορική συμφωνία στον τομέα της Πολιτικής Αεροπορίας. Ουσιαστικά, επρόκειτο για μικρή επέκταση της υπάρχουσας γραμμής Μόσχας - Δαμασκού, στην οποία προστέθηκε ως ενδιαμέσος σταθμός η Λευκωσία. Ο ρυθμός της θα ήταν εβδομαδιαίος⁷.

prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division, Special Operations Research Office, Washington: The American University, June 1964, σ. 298, H. D. Purcell, Cyprus, London: Ernest Benn, 1969, σ. 340, E. N. Τζελέπης, Το Κυπριακό και οι συνωμότες του, Αθήνα: Θεμέλιο 1975, σ. 355 (ο Τζελέπης παρέθεσε την ημερομηνία 23 Φεβρουαρίου, έχοντας μάλλον υπόψη την άφιξη της σοβιετικής αντιπροσωπείας), S. R. Sonyel, Cyprus: the destruction of a republic, British documents 1960-65, Cambridgeshire: Eothen Press, 1997, σ 85, εφημερίδες της Λευκωσίας Ελευθερία, σ. 1, Μάχη, σ. 1, Φιλελεύθερος, σσ. 1,6, Χαραυγή, σσ. 1, 5, αθηναϊκή εφημερίδα Αυγή, σ. 1, όλες στα φύλλα τους του Σαββάτου 29/2/1964. Όλα τα δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού Τύπου προσπελάστηκαν μέσω της αρμόδιας πύλης ψηφιοποιημένων αρχείων, όπου είναι αναρτημένα και προσβάσιμα διά του Αρχείου Εφημερίδων του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών (ΓΤΠ), χάρη στο έργο «Ψηφιακός Ηρόδοτος II», το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος διασυνωριακής συνεργασίας «Ελλάδα Κύπρος 2014-2020»: <https://pressarchive.cy/s/el/find?q=>

7. Ανακοινωθέν αρ. 6/29-2-64 του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το κείμενο της Συμφωνίας (παρατίθεται το ένα από τα δύο πρωτότυπα, εκείνο στα αγγλικά, καθώς υπήρχε και δεύτερο, στα ρωσικά) υφίσταται ως συνημμένο στην ελληνική μετάφραση («Αριθμός 308. Συμφωνία Αεροπορικών Μεταφορών μεταξύ της Κυβερνήσεως Σοσιαλιστικών

Ο συγκεκριμένος τύπος αεροσκάφους (στην έκδοση Il-18V) είχε ήδη καταγεγραμμένη παρουσία στην Κύπρο (συμπτωματικά δύο χρόνια πριν την υπογραφή της κυπροσοβιετικής συμφωνίας), μάλλον επεισοδιακή, αλλά ευτυχώς αναίμακτη: στις 24/2/1962 ένα αεροσκάφος της κρατικής εταιρίας TAROM των ρουμανικών αερογραμμών (το εικονιζόμενο, με αριθμό νηολογίου YR-IMB) που εκτελούσε το δρομολόγιο Βουκουρέστι-Τελ Αβίβ με ενδιάμεσο σταθμό το αεροδρόμιο Λευκωσίας, έχοντας απογειωθεί από το αεροδρόμιο Otoropeni με 79 επιβάτες και 8μελές πλήρωμα, παρουσίασε διαδοχικές βλάβες στους 3 από τους 4 κινητήρες του, ενώ πετούσε σε ύψος 23.000 ποδιών πάνω από τη Μεσόγειο και σε απόσταση 70 χλμ από τις κυπριακές ακτές. Σε ύψος 10.200 ποδιών και απέχοντας 45 χλμ από τη δυτική Κύπρο, έσβησε και ο τελευταίος κινητήρας. Υποχρεώθηκε σε αναγκαστική προσγείωση, την οποία κατάφερε φτάνοντας μετά βίας ως το παλιό βρετανικό αεροδρόμιο της Γεροσκήπου Πάφου, ουσιαστικά ανεμοπορώντας στο τέλος, χωρίς καν να καταφέρει να αναπτύξει το σύστημα προσγείωσης, λόγω της ολικής απώλειας ισχύος που είχε εντωμεταξύ επέλθει.

Το συμβάν έληξε χωρίς καμία ανθρώπινη απώλεια.

Πηγές πληροφοριών και διαφάνειας (ανακτήθηκαν 10-12-2023):

<https://aviation-safety.net/database/record.php?id=19620224-0>,

<https://www.baaa-acro.com/crash/crash-ilyushin-ii-18v-raphos>

Η αλληλουχία των γεγονότων καταδεικνύει ότι η κατάληξη των διαπραγματεύσεων ήταν προδιαγεγραμμένη και ευρέως γνωστή εκ των προτέρων.

Η ελλαδική πρεσβεία παρακολουθούσε στενά το θέμα. Ο πρέσβης στη Λευκωσία Μ. Δελιβάνης απέστειλε στην Αθήνα τις επόμενες μέρες σχετικές

Δημοκρατιών και της Κυβερνήσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας»), όπως δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης (τότε: «Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας»), Αρ. 397/ Πέμπτη 25 Μαρτίου 1965, ψηφιοποιημένη, αναρτημένη και προσβάσιμη ως: [https://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/All/B191BACF1CD1C167C2257DB30041AECF/\\$file/RUSSIA%20ASA%201964.pdf](https://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/All/B191BACF1CD1C167C2257DB30041AECF/$file/RUSSIA%20ASA%201964.pdf) (ανακτήθηκε 7-12-2023).

πληροφορίες (λχ ότι ο Α. Αραούζος θα μετέβαινε στη Μόσχα κάνοντας χρήση της νέας αερογραμμής), ενώ από πλευράς του το ελλαδικό ΥΠΕΞ (Διεύθυνση Οικονομικών Υποθέσεων/ τμήμα Ι) διαβίβασε στις άλλες ενδιαφερόμενες Διευθύνσεις του υπουργείου (Β΄ και Δ΄ Πολιτική, Δ/ση ΝΑΤΟ, πρεσβεία Λευκωσίας) το 14σέλιδο πλήρες κείμενο της συμφωνίας στα αγγλικά⁸.

Η Τουρκία επιχείρησε στις 10 Μαρτίου 1964 να εκμεταλλευτεί τις συνδηλώσεις και τις προεκτάσεις του ζητήματος, παρουσιάζοντας το καταγγελτικά στην Πολιτική Επιτροπή του ΝΑΤΟ ως «παράνομη σύνδεση» της ΕΣΣΔ με ένα νησί όπου τα μέλη «της μίας κοινότητας [της ελληνοκυπριακής] είναι σε ποσοστό 40% κομμουνιστές». Ο εκπρόσωπος της Ελλάδας Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς αντέδρασε αποτελεσματικά, τονίζοντας ότι πρόκειται για εσωτερικό θέμα ανεξάρτητου κράτους, ενώ υπήρξε και διορθωτικά απολογητικός για το θέμα των τοπικών ποσοστών της Αριστεράς⁹. Αμερικανοί επίσημοι εξέφρασαν τον ίδιο μήνα ευθέως τη δυσαρέσκειά τους προς Ελληνοκύπριους αξιωματούχους γι' αυτή την στρατηγικών διαστάσεων (όπως την χαρακτήρισαν) συγκοινωνιακή συμφωνία¹⁰.

Την 1η Ιουνίου 1964 η κυβέρνηση της ΚΔ υπέγραψε συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης και με την Ουγγαρία¹¹. Το ίδιο έτος συνάφθηκε προκαταρκτική συμφωνία σύνδεσης με την τότε Ανατολική Γερμανία (ανανεωνόμενη κάθε δίμηνο άδεια προς την εταιρία Interflug), ενώ το 1965 και το 1967 ξεκίνησαν αντίστοιχα οι αεροπορικές συνδέσεις της κυπριακής πρωτεύουσας με τους κρατικούς αερομεταφορείς της Βουλγαρίας (BALKAN) και της τότε ενιαίας Τσεχοσλοβακίας (CSA)¹².

8. Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών (ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ), Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας (ΚΥ), 1964/92/5/2/2: _01062/6-3-1964 και _Φ1042Κ89-12/9-3-1964.

9. ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 1812/130, 10-3-1964, Παλαμάς (Παρίσι, Μόνιμη Αντιπροσωπεία στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο –ΜΑΒΑΣ) προς τις διευθύνσεις Α΄ και Δ΄ Πολιτική, ΝΑΤΟ και Οικονομικών Υποθέσεων.

10. S. Soulioti, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, Vol. One: The Narrative, Minneapolis, Minn.: Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006, σ. 475.

11. Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...*, τ. Δ΄, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, 1986, σ. 511.

12. Εμπιστευτικό Πληροφοριακό Υπόμνημα της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών CIA με τίτλο «Διεθνείς κομμουνιστικές δραστηριότητες στον Ελεύθερο Κόσμο [sic], επί του τομέα της πολιτικής αεροπορίας», *ER IM 68-128*, Οκτώβριος 1968, σσ 12, 14, Παράρτημα σσ 19, 21. Τεκμήριο αναρτημένο και προσβάσιμο ως: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001600010078-5.pdf> (ανακτήθηκε 7-12-2023). Σχετικά με την αεροπορική σύνδεση της ΚΔ με την τότε Ανατολική Γερμανία (ΛΔΓ), σημειώνεται ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά είχε αποφύγει, μέχρι τα Τηλλυριακά, να την εγκρίνει. Τότε, είχε στηθεί απευθείας αερογέφυρα

Καταληκτικά, σχολιάζεται ότι η έναρξη της αεροπορικής σύνδεσης της Λευκωσίας με τη Μόσχα συνέβη σε μία περίοδο παρατεταμένης αστάθειας και αβεβαιότητας αναφορικά ακόμη και με το ίδιο το μέλλον της ΚΔ λόγω της διακοινοτικής διαμάχης και των έντονων παρεμβάσεων Τρίτων σε αυτήν, είτε εμφανώς είτε παρασκηνιακά. Θεωρήθηκε πως επρόκειτο για μίαν ακόμη εξέλιξη με την οποία επαληθεύονταν οι δυτικοί φόβοι για την αύξηση της σοβιετικής ανάμιξης σε μία μέχρι τότε θεωρούμενη ως ενδοδυτική διένεξη, στο Κυπριακό δηλαδή, λαμβάνοντας σημαντικές διαστάσεις κυρίως στο επίπεδο των πολιτικών συμβολισμών.

Αξιολογώντας εξάλλου το γεγονός στο ευρύτερο πλαίσιο του, μπορεί να υποθεθεί πως η έναρξη της σύνδεσης εντασσόταν σε μία γενικότερη στρατηγική επέκτασης των πολιτικών αερογραμμών της ΕΣΣΔ, με έμφαση στη σύνδεση με αναπτυσσόμενες χώρες, η οποία σημειώθηκε κατά την περίοδο 1959-1965. Η πολιτική αυτή στη συνέχεια τελεματώθηκε και το βάρος έπεσε στην εντατικοποίηση των συνδέσεων με δυτικές χώρες. Τούτη ήταν η συμπερασματική επισήμανση της αμερικανικής CIA το 1968, όταν ανέλυσε το φαινόμενο και αποτίμησε το υπόβαθρό του¹³.

Παράλληλα, είναι αλήθεια ότι μία ορισμένη διεύρυνση του προσωπικού της σοβιετικής πρεσβείας στη Λευκωσία (που δικαιολογείτο με την ίδρυση της αερογραμμής και την εξυπηρέτησή της από τον κρατικό αερομεταφορέα), αλλά και οι πτήσεις καθαυτές, μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη συλλογή πληροφοριών -μία πρακτική μάλλον συνήθης την εποχή εκείνη (και όχι μόνο). Κύρια αφανής αξία μίας αεροπορικής σύνδεσης είναι η χρήση της ως μίας επιπλέον ασφαλούς οδού ταχείας ανταλλαγής διαβαθμισμένων μηνυμάτων (διπλωματικών, ασφάλειας κλπ) μεταξύ κυβερνήσεων, ειδικά καθώς οι τηλεπικοινωνίες κινδυνεύουν μονίμως από υποκλοπές. Οπωσδήποτε, τέλος, η παρουσία του σοβιετικού κρατικού αερομεταφορέα, όπως άλλωστε και του αντίστοιχου αιγυπτιακού, σε ένα αεροδρόμιο υπό την ιδιοκτησία του υπουργείου

επείγουσας διακομιδής εγκαυματιών (θυμάτων της δράσης της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας) μεταξύ Λευκωσίας - ανατολικού Βερολίνου, πράξη που είχε αναγνωριστεί και εκτιμηθεί δεόντως από ελληνοκυπριακής πλευράς. Παρότι οι Δυτικογερμανοί είχαν τότε αποφύγει ακόμη και να καταδικάσουν τις τουρκικές πράξεις, αντέδρασαν στην ανωτέρω αεροπορική σύνδεση, επιβάλλοντας στον δικό τους πολιτικό αερομεταφορέα (Lufthansa) τη διακοπή πτήσεων προς τη Λευκωσία κι εξαρτώντας την άρση της απαγόρευσης από τον τερματισμό της αεροπορικής σύνδεσης της ΚΔ με την ΛΔΓ: A. Sammoutis, *Relations between Cyprus and Germany (1960 – 1968)*, unpublished MA Thesis, University of Malta, 2007, σσ 55-56, 73, 79.

13. Εμπιστευτικό Πληροφοριακό Υπόμνημα *ER IM 68-128* op cit σσ 1-2, 5, 10-11.

άμυνας του Ηνωμένου Βασιλείου και με έναν από τους βασικούς χρήστες του τότε ακόμη τη βρετανική πολεμική αεροπορία, προξενούσε αγχώδη εκνευρισμό εξίσου στους Βρετανούς και στους Αμερικανούς.

Στο αμερικανικής προέλευσης σχεδιάγραμμα διακρίνεται, μεταξύ δεκάδων άλλων αερογραμμών, η σύνδεση Μόσχας - Λευκωσίας με πτήσεις της Αεροφλότ, το καλοκαίρι του 1968.

Πηγή: Εμπιστευτικό Πληροφοριακό Υπόμνημα της CIA ER IM 68-128, του Οκτωβρίου 1968, σχεδιάγραμμα αρ. 3 του Παραρτήματος

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001600010078-5.pdf>

(ανακτήθηκε 7-12-2023).

Πηγές

Πρωτογενείς, αδημοσίευτες και δημοσιευμένες, ψηφιοποιημένες-αναρτημένες και μη

- «Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας», Αρ. 397/Πέμπτη 25 Μαρτίου 1965, ψηφιοποιημένη, αναρτημένη και προσβάσιμη ως: [https://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/All/B191BACF1CD1C167C2257DB30041AECF/\\$file/RUSSIA%20ASA%201964.pdf](https://www.mcw.gov.cy/mcw/dca/dca.nsf/All/B191BACF1CD1C167C2257DB30041AECF/$file/RUSSIA%20ASA%201964.pdf) (ανακτήθηκε 7-12-2023).
- Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών (ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ), *Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας (ΚΥ)*.
- Ημερήσια ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ (*President's Intelligence Check List -PICL*) με ημερομηνίες 25, 26 και 26-28/2/1964, εν μέρει αποχαρκτηρισμένα, ψηφιοποιημένα, αναρτημένα, και προσβάσιμα ως (ανακτήθηκαν 29-6-2016):
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996853.pdf,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996856.pdf,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996862.pdf.
- Εμπιστευτικό Πληροφοριακό Υπόμνημα της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών CIA, *ERIM68-128*, Οκτώβριος 1968. Τεκμήριο σχεδόν εξολοκλήρου αποχαρκτηρισμένο, ψηφιοποιημένο, αναρτημένο και προσβάσιμο ως: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001600010078-5.pdf> (ανακτήθηκε 7-12-2023).
- *Congressional Record /Proceedings and Databases of the U.S. Congress, 88th Congress - 2nd Session, February 26, 1964 Vol. 110, Part 3*. Πρακτικά της αμερικανικής Βουλής των Αντιπροσώπων, ψηφιοποιημένα, αναρτημένα και προσβάσιμα ως: <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1964/02/26/house-section> (ανακτήθηκαν 7-12-2023).

Απομνημονεύματα

- Βλάχος, Α. Σ. , *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...*, τ. Δ', Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, 1986.

- Soulioti, S., *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, Vol. One: The Narrative, Minneapolis, Minn.: Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006.

Τύπος

- *Ελευθερία* (Λευκωσίας)
- *Μάχη* (Λευκωσίας)
- *Φιλελεύθερος* (Λευκωσίας)
- *Χαραυγή* (Λευκωσίας)
- *Αυγή* (Αθήνας)

Δευτερογενείς

- Adams, T. W., *U.S. Army Area Handbook for Cyprus*, Dept of the Army pamphlet No. 550-22 prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division, Special Operations Research Office. Research and writing were completed on May 8, 1964, Washington: U.S. Government Printing Office, 5 June 1964.
- Aslan, M., *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974)*, MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008.
- Purcell, H. D., *Cyprus*, London: Ernest Benn, 1969.
- Sammoutis, A., *Relations between Cyprus and Germany (1960–1968)*, unpublished MA Thesis, University of Malta, 2007.
- Sonyel, S. R., *Cyprus, the destruction of a Republic /British documents 1960-1965*, Cambridgeshare: the Eothen Press, 1997.
- Τζελέπης, Ε. Ν. , *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1975
- <https://www.baaa-acro.com/crash/crash-ilyushin-ii-18v-paphos>
- <https://www.militaryhistories.co.uk/assets/images/unpa2/aeroflot2.jpg>

Φωτογραφική ανασκόπηση δραστηριοτήτων της Εθνικής Φρουράς

Άσκηση ειδικών επιχειρήσεων μικρής κλίμακας, η ΤΑΜΣ «ZEUS - 2023», που αποσκοπούσε στη σχεδίαση και την εκτέλεση αγώνα κατοικημένων τόπων σε ορεινό περιβάλλον, συνδιοργανώθηκε από τις 4 έως τις 6 Ιουλίου 2023 από την Εθνική Φρουρά και τις Ένοπλες Δυνάμεις του Ηνωμένου Βασιλείου.

Ο Υπουργός Άμυνας κ. Μιχάλης Γιωργάλλας και Αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Αντιστράτηγος Δημόκριτος Ζερβάκης, με αντιπροσωπεία Αξιωματικών του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς, πραγματοποίησαν από τις 16 έως τις 21 Ιουλίου 2023 επίσημη επίσκεψη στις ΗΠΑ.

Προσωπικό και εναέρια μέσα από την Ελλάδα, την Ιορδανία, το Ισραήλ και τον Λίβανο, τα οποία έλαβαν μέρος στην κατάσβεση της μεγάλης πυρκαγιάς στην Επαρχία Λεμεσού το προηγούμενο καλοκαίρι σε συνεργασία με τις δυνάμεις πυρόσβεσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, φιλοξενήθηκαν στην Αεροπορική Βάση «ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ» και το Αεροδρόμιο Λάρνακας.

Την Παρασκευή, 8 Σεπτεμβρίου 2023, πραγματοποιήθηκε στο Στρατόπεδο «ΑΝΤΓΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΚΑΛΜΠΟΥΡΤΖΗ», παρουσία του Υπουργού Άμυνας κ. Μιχάλη Γιωργάλλα, η στρατιωτική τελετή παράδοσης - παραλαβής καθηκόντων του Αρχηγού Εθνικής Φρουράς από τον Αντιστράτηγο Δημόκριτο Ζερβάκη στον Αντιστράτηγο Γεώργιο Τσιτσικώστα.

Η διεθνής άσκηση περιπόλων μάχης «CAMBRIAN PATROL - 2023» διεξήχθη από τις 5 έως τις 15 Οκτωβρίου 2023 στην Ουαλία. Η Εθνική Φρουρά συμμετείχε με την Ομάδα της 7ης Μηχανοκίνητης Ταξιαρχίας Πεζικού, η οποία διακρίθηκε ανάμεσα σε 108 συνολικά Ομάδες από 40 χώρες και έλαβε Χάλκινο Μετάλλιο.

Την Τρίτη, 14 Νοεμβρίου 2023, πραγματοποιήθηκε στο πεδίο βολής Κόρνου η Ετήσια Βολή Ατομικού Τυφεκίου Ευγενούς Άμιλλας μεταξύ των Ταγμάτων Εθνοφυλακής (ΤΕΘ) της Εθνικής Φρουράς. Την πρώτη θέση κατέλαβε η ομάδα του 81 ΤΕΘ, τη δεύτερη η ομάδα του 71 ΤΕΘ και την τρίτη η ομάδα του 32 ΤΕΘ.

Όλα τα τεύχη του Περιοδικού μας υπάρχουν διαθέσιμα και σε ηλεκτρονική μορφή (pdf) στην ιστοσελίδα του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς www.army.gov.cy (Περιοδικό Εθνικής Φρουράς)

ΓΤΠ 20/2024-1000 ISSN 1450 - 3689
Εκδόθηκε από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών
στο Τυπογραφείο της Κυπριακής Δημοκρατίας